

A római Palazzo Venezia.

Czélkuti-Züllich Rudolf szobrász.

(Első közlemény.)

RÓMAI tartózkodásának elején — 1844 januárius 25-én — bolyongása közben marosnémeti és nádaskai gróf *Gyulay* Lajos¹ véletlenül egy fiatal szobrász-honfitársával ismerkedett meg, a ki magát neki *Züllich* Rudolf néven mutatta be. Nevéről ítélve, a gróf szásznak gondolta s nagy lett öröme, mikor megtudta tőle, hogy gyulafejvári születésű magyar.² A művészetért lelkesülő nemes gróf azért is örült ez ismeretségnek, hogy legalább műértő emberrel nézheti végig az örök város kincseit és remekeit. Magához kérte hát Züllichet s három nap

¹ Főlöszleges ifjabbnak nevezniünk, mivel hassonneví atyja nemsokára (1844 november 11-én) meghalt s így vele össze nem téveszthető.

² Erről gróf Gyulay Lajos (az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárába jutott) kiadatlan naplója 1844-iki kötetében ekként emlékezik meg: *Róma, 1844 január 25.* Ma reggel megismerkedtem ügyes hazámfia, szobrász Züllichchel, ki fejérvári születés és magyar, nem szász, mint nevérol képzeltem. Elmentem annak utána a Vaticanumba, melyet nagyobb figyelemmel, mint ma egy hete, keresztül-kasol jártam.

egyebet sem tettek, mint a szobrászok műtermeit látogatták. Így jutottak el Thorwaldsenhez,³ Imhofhoz,⁴ kinek *Rebekaja* és *Hagarja* nagyon megtetszett a grófnak; Wolffhoz,⁵ kinél egy kis *Pásztorleányt* nézett ki magának, habár aggódott, hogy egyik sem lesz erszényéhez való; az olasz mesterek közül meg Finellihez,⁶ Tadolinihez,⁷ „ki az indus királyné siremlékét készíti“ s a legkiválóbbhoz köztük, Teneranihoz,⁸ Canova⁹ és Thorwaldsen jeles tanítványához, kinél maga Züllich is dolgozott. Leginkább meglepte azonban a francia művészek telepe, az u. n. *Accademia di Francia*, a Pincio gyönyörű parkjában, melyet a francia kormány vásárolt idejövő ifjú művészei részére, kik a kertben gondtalanul dolgozhattak „babérok árnyai alatt“, Galilei¹⁰ egykorú palotájában pedig költség nélkül lakhattak és állíthatták ki eladásra szánt műveiket; míg más idegenek s az olaszok műveiben a *Piazza del popolo* üzleteiben válogathattak a Rómát látó útasok serege.¹¹

Sétaközben megtudta Gyulay Lajos Züllichről, hogy munkáival már több akadémiai pályadíjat nyert s tanulmányaiban a bécsi udvari követ is támogatta. Mindez még inkább felköltötte a gróf figyelmét az ifjú magyar szobrász iránt, kit kissé modortalannak és pajkosnak talált ugyan,¹² de érezte, hogy kell valamit tennie érdekében. Ezért mikor Züllich társaságában elment búcsúzni a vatikáni múzeum szobraitól s a belvederei *Apollo* szépségeiben gyönyörködve, hallá tőle, hogy a

³ Itt a dán Thorwaldsen Bartel római műterme értendő, mert ő maga 1842-ben tért vissza Rómából hazájába, hol épp ezidőben, 1844 márczius 24-én halt meg.

⁴ Imhof Henrik Miksa svájci születésű, római szobrász.

⁵ Az 1802-ben született és 1822-ben Rómába telepedett Wolff Emil német szobrász.

⁶ A régi, XVII. századi szobrász-családból származó, 1782-ben született Finelli Károly szobrász.

⁷ A bolognai származású, 1789-ben született Tadolini Ádám szobrász.

⁸ Tenerani Péter, 1789-ben született kiváló olasz szobrász.

⁹ Canova Antal, született 1757-ben.

¹⁰ Galilei Galileo, a csillagász.

¹¹ Gróf Gyulay Lajos 1844 januárius 26—28-iki naplójeljegyzései alapján.

¹² A gróf 1844 februárius 12-iki naplójában írja ugyanis róla a következőket: Kocsimban elvittem szobrász Züllich hazámfiát is, ki vége felé igen pajkosan viselte magát. Eszembe jutott az olasz példabeszéd: *Dimmi con chi tratti e ti dirò, chi sei!* Nem szeretném, hogy miatta én is megítéltetném. Már csak egy hetem van Rómában.

szobrász-akadémiában maga is épp most fejezte be másolatát, megmozdult a szíve s eszének egy villámlásával azt gondolta, hogy a ki már Apollót tud faragni, azt nem szabad nyomorogni hagyni; annál kevésbbé, hogy magyar ember. És ámbár indulófélben volt, napestig a csomagolás gondjaival törődve, harmadnapra Gyulay gróf felkereste Züllichet műtermében s hosszasan vizsgálva *Apollojának* agyagmintáját, ügyesen kidolgozottnak nézte és erősen remélte, hogy készítőjéből „hazánk dicsőségére leendő jeles művész“ válik.¹³ Biztatta is, hogy dolgozzék szorgalmasan, válasszon valami magyar történeti tárgyat, pl. Zách Klárát s küldje fel a pesti múkiállításra, hogy megismerjék országosan.¹⁴ Hogy pedig támogatásának nyomatéka legyen, a maga számára *Juno* istennő szobrát rendelte meg nála s Nápolyba indulásakor 25 aranyat át is adott neki reá foglalóul.¹⁵

A kit így Gyulay gróf nemzetének felfedezett, ismeretlen kis alakja volt hazájának, melyből jóformán gyalogmódon jutott ide, — valami belső vágytól hajtva — hogy a művészetnek éljen. Erdélyi fiú, a ki életének harminczadik esztendejét éppen, hogy betöltötte, de már öt éve tanult mondhatlan nélkülözések közt a Szép e derűs honában, holott otthon gondtalanul s fényes úri rangban élhetett volna. Kortársa a gömöri származású Ferenczy Istvánnak s ketten úttörői a magyar szobrászatnak, melynek göröngyös mesgyéjét ekkor úgyszólván egyedül taposták, olyan korban, mely — hijján minden nemzetet hevítő nagy eszmének — a művészet felvirulásának sem kedvezett. Ám váratlanul akadt meczenása kiváltotta tehetségét és dicsőségre vágyó ifjúi lángolásában első műveivel nagy reményeket ébresztett. De, akár csak Ferenczynél, „művészi ereje nem fejlett tovább s a gyakran egyenetlen készségnél maradván, nem fejlett annyira, hogy a kedvezőtlen viszonyokon a maga hatalmával győzni tudott volna.“¹⁶ Ezért nem arat maradandó sikert alkotásaival, midőn lelkes írók buzdítására hazajön a szabadságharcz után, a mely idő a honfi bánat keservével mindennek kedvez, a mi magyar; holott ő állítja fel az első nyilvános szobrot s ezért lankad utána oly

¹³ Gyulay Lajos gróf 1844 februárius 16. és 18-iki naplófeljegyzései nyomán.

¹⁴ Züllich és Döbrentei Gábor első levélváltása alapján.

¹⁵ Ezt a gróf már Nápolyban írja 1844 februárius 23-iki naplófeljegyzésében.

¹⁶ Beöthy Zsolt szavai a rimaszombati Ferenczy-emlék leleplezésén mondott ünnepi beszédéből; a *Budapesti Hírlap* 1909 szeptember 29-iki 230. száma tárczájában.

hamar, nem égvén benne az a belső izzó tűz, mely nagyratör és remeket teremt. Hanyatlását okozta egyébként főleg az, hogy hazajött és itthon nem volt módja és alkalma tovább tanulnia. A mellett — rendelkezések híján — napszámosmunkán tengődik, mikor pedig Katona József és Kisfaludy Sándor álló szobraira, lelkes hazafiak áldozatkészségéből megbizást kap, a kellő távlatot nyújtó hozzávaló műterem nélkül kénytelen megcsinálni őket. Ezért maga is tudatában volt alkotásai gyengeségének, de mentő okait a kritika nem vette figyelembe és oly magaslatról bírálta, mintha nálunk virágzó művészet s a szobrászat fejlődését biztosító kedvező viszonyok lettek volna. Különösen Jókai maró gunyja bántotta, annyira, hogy utána újra kivándorolt. Ezúttal Párisba ment s itt ugyan ismét művészi légkörbe jutott, de már túl volt azon a koron, mely alkalmas a mélyebb önképzésre és tartalmasabb munkára. Ezért maradt félben s újra visszatérve tölt itthon hat esztendő művészi munka nélkül, míg nyugtalan vérével végleg elhagyja hazáját, hogy bejárja Délolaszországot, meg Sziciliát és hét évi barangolás után, 1890 elején — Kairóban halt meg.

Züllich Rudolf nagy kort ért és észrevétlenül hunyt el, pedig volt idő, midőn vésőjét a Ferenczyénél is többre becsülték s a mikor Hunyadi János alakját megmintázta, ihletett művészek nélkül szűkölködő nemzete tőle várta, remélte a Magyar Pantheon megteremtését, melyre a Bach-korszak páratlan nővilága titokban és ritka fáradhatatlansággal gyűjtött. Nem így történt. Ám törekvése, tisztességei és hányatott élete megérdemlik, hogy foglalkozunk alakjával, mely úgyszólván teljesen ismeretlen művészetünk történetében.¹⁷ Életrajzához az első adatot — ezelőtt 13 esztendővel — a szatócs szolgáltatta, kinek sajtakarópapirosa közül a jó sors Döbrentei Gábornak Züllichhez Rómába írt leveleit fentartotta,¹⁸ míg vázlatkönyvei és rajzai ekkor pusztulhattak el. Majd alkal-

¹⁷ Mindössze Pasteiner Gyula írt róla „A magyar szobrászat“ cz. tanulmányában, a *Budapesti Szemle* 1883-iki 34. k. 194. lapján és utána majdnem szó szerinti Szana Tamás „Száz év a magyar művészet történetéből“ cz. m. (Budapest, 1901.) 73–74. l.

¹⁸ Ezek a levelek úgy kerültek egy kolozsvári fűszereshez, hogy Züllich Rudolf öccse, István (1895 januárius 16-án bekövetkezett) halálával örökösei nem ismervén fel értéküket, a hírlapokkal együtt fonszámra eladták. De hogy megmentődtek az *Kuszkó* István érdeme, a ki véletlenül rájuk akadván, 1898 április 10-én feldolgozásra átadta őket nekem. Ez 1845—1851 közötti 22 levél közül kettő Ney Ferenczé, a többi Döbrentéé.

mam nyílt néhai gróf *Kuín* Géza marosnémeti kastélyában átnézni gróf Gyulay Lajos, meg tanítója, Döbrentei naplóföljegyzéseit s megtalálnom egyúttal Züllich hozzájuk írt leveleit.¹⁹ Az így szerzett ismeretlen adatok kiegészítéséül átvizsgáltam a múlt század ötvenes éveinek hírlapjait: a heti- és napilapok apró híreit és újdonságait. Aztán kikérdeztem Züllich atyafiságát és ismerőseit, összegyűjtöttem szétszórtan heverő leveleit és felkutattam s lefényképeztettem műveit, a miben jó segítőtársam volt a múlt év nyarán hirtelen elhalt Szent-Iványi Gábor nyáradgálfalvi birtokos;²⁰ míg az élők támogatásáról (a megfelelő adat kapcsán) jegyzeteimben számolok be.

Igy immár mindent bokorba köthetek, a mit Züllich Rudolfról kinyomozhattam. Csupán egy dolog hiányzik: arcképe. Úgy látszik, sohasem vétette le magát, barátjai unszolására sem, mert nem szerette a fotografiát s azt tartotta róla, hogy olyan, mint valami könyv tartalomjegyzéke: nincs lelke.²¹ Festett képe sem maradt reánk, de pompásan megfesthető párisi barátja, *Kauser* József fővárosi műépítész leírásából, mely szerint: Nyulánk, sovány, egyenesállású volt, noha háta kissé előre görbült. Homloka magas, nyílt. Szeme szürkés-kék, szemöldöke gyér. Orczája egészséges, pofacsontja körül élénk vörös színű és szinte nőiesen finom, áttetsző vágású. Orra szép, egyenes, vége felé hajlott, mint családja minden tagjáé. Haja igen ritkás, még hátul is, a honnan korán kopaszodott tar fejére fésülgette. Szakálla hasonlóan gyér, de gömbölyűre vágva hordta, míg bajusza végét kissé felfelé kunkorítva. Járásában inkább lassú, mint fürge. Külsejére mindig rendes, csinos, úri megjelenésű. Beszéde igen kellemes, társalgása nem túl élénk, de előkelő, megfontolt. Hangja sajátosan csengő és olyan, mintha beszéd közben cseresznyét ropogtatna. Sohasem elegyedett vitába, de megvárva más véleményét, nyíltan kijelenté a magáét, jól meggondolva, mit beszél.²²

¹⁹ Ezeket 1903 óta az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára őrzi s köztük Züllichnek Döbrenteihez írt leveleit, ennek halála után, 1858 december 19-én öccse, Döbrentei Antal ajándékozta gróf Gyulay Lajosnak.

²⁰ Tőle főleg Züllichnek öccséhez, hugához és anyjához írt leveleit, meg a halálára vonatkozó hivatalos iratokat kaptam.

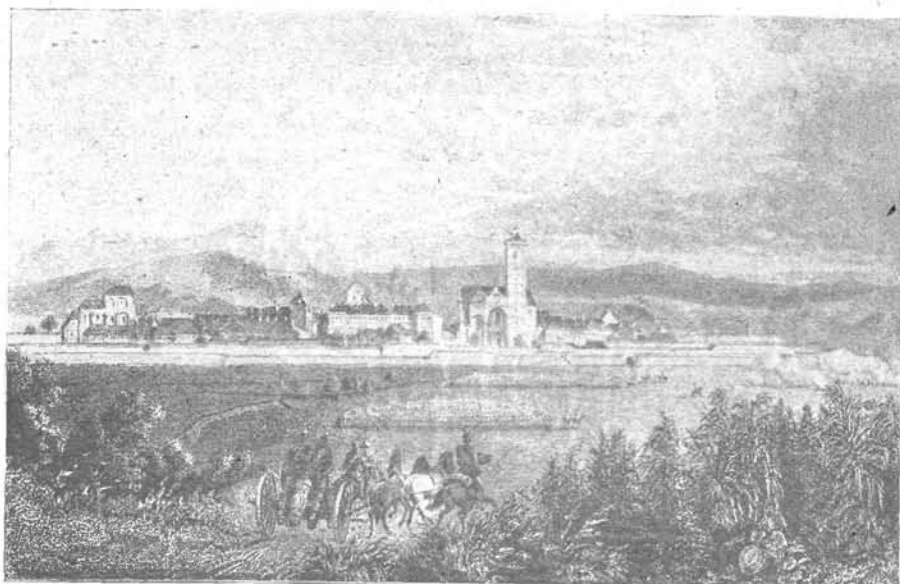
²¹ *Kauser* József szíves közlése.

²² *Kauser* úrnak hozzám intézett 1910 június 24-iki szíves leveléből.

E jó megfigyelésre valló vonásokat továbbiakkal egészítjük ki az itt következő lapokon, a sokat hányatott Züllich Rudolf élete és munkásságának méltatása folyamán. E munkásság látható eredményét: az ő kisebb-nagyobb alkotásait is bemutatjuk képekben, úgy a mint azokat kutatásaink közben kinyomoztuk és elkészíthettük. Ekként nemcsak Züllich emlékét mentjük meg a feledés homályától, de egyúttal képzőművészetünk múltját is megvilágítjuk új adalékokkal s azt a kort, melybe az ő rövid idejű virágzása esett!

Mária-fej.

Gyulafejeváros

I.

ZÜLLICH, Rudolf katona-családból származott, melynek tagjai közt mindig volt néhány tiszt és emelkedését is ennek köszönhette. A családi hagyomány szerint az első Züllich Németországból szakadt be a Budát vívó idegen felmentő hadsereggel, melyben a vasasnémetek hadnagyaként vitézül harczolt a török ellen és a vár visszafoglalása után vitézsége jutalmául ő is házat kapott Budán, a *Drei Hauer-Gasse*-ban, mely még kétszáz esztendő múlva is a családé volt.¹ E hagyománnyal szemben — vagy tán kiegészítéseiül — az a valóság, hogy nemeslevelet a római katolikus vallású Züllich János, az első székely gyalogezred őrnagya nyert II. József császártól 1786 augusztus elsején *zülborni* előnévvel.² Czimere egyszerű, de érdekes: haránt hasított pajzsa jobb kék mezejében vértés vitézt látunk, a baloldali aranymezőben meg szökökutat.³ Ezt használja a mi szobrászunk is, lévén unokája a nemes-ségszerzőnek. Édes atyja, János, mint katona ifjúkorában a gyulafeje-

¹ Züllich Rudolf István öccséhez Párisból írt 1869 június 10-iki leveléből.

² Dr. Constant Wurzbach „Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich“ cz. műve 60 k. (Bécs, 1891.) 300. l. Maga a nemeslevél nincs meg, csupán egy régebbi másolatában a Bécsben élő Züllich Andor mérnök birtokában.

³ Metszetünk az eddig ismeretlen (és nem közölt) czimert Züllich Andor majdnem egykorú régi pecsétnyomójáról ábrázolja K. Sebestyén József rajzában, míg a czimerleírás Wurzbachnál hibás, mivel a pajzs bal mezejébe kettősfarkú orszlánt helyez!

A Züllich-család czimere.

vári várba jutott s ott is házasodott meg, elvevén kadicfalvi Török Nepomucena Johannát, Török Gábor székely nemesember egyetlen leányát.⁴

Ezektől született szobrászunk a gyulafejevári várban⁵ 1813 július 13-án,⁶ a keresztségben Henrik *Rudolf* nevet nyervén.⁷ Atyja ekkor a nassau gyalogezred századosa volt,⁸ de pár év múlva Marosvásárhelyre helyezték át s itt végezte a kis Rudolf iskoláit, a katolikusok gimnáziumában, 1824 őszétől kezdve 1829 nyaráig. Jó erkölcsű és magaviseletű,

de nagyon gyöngye tanuló volt, mert míg magaviseleti osztályzata mindig jeles és előmenetele is kielégítő, addig tanulásban az első években következetesen utolsó vagy utolsóelőtti maradt s még tanulása ötödik évében, az ú. n. második humanista-osztályban is kilenczedik

⁴ Ezt Pálmay József mondja „Udvarhely vármegye nemes családjai“ cz. m. (Székelyudvarhely, 1900.) 245. lapján, hol azonban a szobrász atyját hibásan nevezi Frigyesnek; Nagy Iván „Magyarország családjai“ XI. k. 312. l. viszont anyját mondja Jankának, a mit Züllich Rudolf keresztlevele is megerősít, hol Nepomucena Johannának van bevezetve s róla fia azt jegyzi meg egyik levelében, hogy vele együtt Gyulafejevárt született. Mindkét szülője nevét helyesen írja Wurzbach, id. m. 60. k. 299. l.

⁵ Ezért közöljük fejléczül Gyulafejevár látképét, melyet Rohbock L. rajzáról Hablitschek F. metszett aczélba és Hunfalvy János adott ki „Magyarország és Erdély eredeti képekben“ cz. m. III. k. (Darmstadt, 1864.) 33. l.

⁶ Pasteiner id. h. 194. lapján hibásan írja róla, hogy Kolozsvárt született 1810-ben.

⁷ Hogy gyulafejevári születésű, azt gróf Gyulay Lajos említi 1844 januárius 25-iki legelső római följegyzésében s később maga Züllich Rudolf is 1846 április 22-iki levelében; de évét Wurzbach lexikorából tudtam meg. E nyomon haladva írta ki aztán a gyulafejevári várbeli katolikus plebánia-hivatal régi anyakönyvéből Rudolf pontos születési dátumát *Zlamál* Ágost gyulafejevári főgimnáziumi tanár úr, mely szívességét ezúton is hálásan köszönöm, megjegyezvén, hogy szobrászunk atyjának vezetékneve ott így van írva: *Czillich*, miként másutt is előfordul. Ilyen nevéek voltak is, sőt Czillich Ede negyvennyolczas kapitánynyal maga Züllich Rudolf is rokonságot tartott, habár a Czillich-család csak később, 1832-ben kapott nemeséget; *Siebmacher*: Der ungarische Adel I. k. 120. l.

⁸ Ilyennek van beírva a gyulafejevári id. keresztelési anyakönyv II. kötete 166. lapján, második fia, Gyula keresztelési lapján, a ki 1815 szeptember 3-án kereszteltetett meg.

23 tanulótársa között.⁹ Mint maga felnött korában írta, mindig kellemetlen érzés fogta el „az elszenvedett butaságok miatt“ valahányszor neveltetésére gondolt s talán megértettük, ha úgy véljük, hogy lelkének, agyának sok volt, a mit a gimnázium nyújtott, kívánt s azért nevezte butaságnak, a mit benne tanulnia kellett. Hisz kicsi korától kezdve rajzhoz és faragáshoz volt kedve, a mit nem igen sajátíthatott el az iskolában, melyet 16 éves korában kelletlenül s a tanulást unva végzett el. Ekkor édes atyja katonának adta s mint tiszt egy vadászezredben szolgál,¹⁰ de nem szerette a katonai pályát, melyen különben sem volt szerencséje, a miért lemondván rangjáról, 1839 nyarán — úgy látszik szülei rosszálása és akarata ellenére — világnak indult, hogy képfaragó legyen és tisztán a művészetnek éljen. Nemes, szép elhatározás, de nehéz, kivált annak, a ki pénz nélkül és szülei haragjától kísérve indul neki.¹¹ Ámde mindennapos példa — éppen művészek életében — hogy gyakran a legnagyobb szenvedések közt is célzt érnek s ezt tapasztaljuk Züllichnél is, a ki nagy, nehezen Bécsbe jutott és kezdett tanulni. Arra már nem maradt pénze, hogy beiratkozzék a képzőművészeti akadémiába,¹² de bizonyára valamelyik tanárától tanult segítség fejében.¹³ Még tán szerzett is valamicskét, mert „tudományi célból és főképpen a nyelvek tudásáért“ az osztrák birodalom minden érdekesebb tarto-

⁹ Hogy Marosvásárhelyt nevelkedett, maga Züllich Rudolf említi id. 1846 április 22-iki levelében s e nyomon haladva Jánosy Gerő marosvásárhelyi főgimnáziumi tanár úr volt szíves kijegyezni számomra az ottani római katolikus főgimnázium régi anyakönyveiből a felsorolt adatokat, megjegyezvén, hogy az 1824/5 tanévi anyakönyvben tévedésből Károlynak írták be szobrásunkat, a mit az is bizonyít, hogy a következő évben helyesen beírt Czillich Rudolphus tanulótársai ugyanazok, kik előzőleg Carolus úrfival jártak a prima grammaticae classisban, lévén később, 1826-ban osztálytanára Gábris József, 1827-ben Lázár János és 1828-ban Andrási József páter.

¹⁰ Rokona, a Bécsben élő Züllich Andor szíves közlése.

¹¹ Ezt, meg távozása évét Züllich id. 1846 április 22-iki levele e sorából sejtjük: Hét esztendővel fogva pedig úgyszólván semmi viszonyban rokonaimmal nem vagyok. — S hogy ez mennyire igaz volt, mutatja az is, hogy még atyja halálára sem emlékezett, illetve azt írta róla, hogy 3—4 esztendővel ezelőtt történt, míg pontosan 1843 április 7-én következett be húzamos betegeskedés után, élete 61-ik és katonai pályája 45-ik évében Marosvásárhelyt, hol várparancsnok volt; halotti jelentéséből, melyet ifj. Biás Istvántól kaptam.

¹² Wurzbach id. lexikona 60. k. 299. lapján (valószínűleg családi értesítés alapján) ugyan határozottan azt állítja, hogy Züllich a bécsi képzőművészeti akadémia szobrászati tanfolyamát végezte; de az akadémiától nyert hivatalos értesítés szerint neve sem az anyakönyvekben, sem pedig a végzett növendékek műveiből rendezett alkalmi kiállítások lévsorában nem fordul elő. — Wurzbach hibás adatait vette át s közli a Nagler-féle „Neues allgemeines Künstler-Lexikon“ is.

¹³ Így gondolja a bécsi képzőművészeti akadémia igazgatósága is, ha Wurzbach adatát valahogy magyarázni s figyelembe venni akarjuk.

mányát beúta. Már csak külföldre vágyott s főleg a szobrászat klaszszikus földjére, Görögországba, hogy megismervén remekeit „az újgörög nyelvnek valódi beszélése“ által is művelje magát. Útjára hajón akart indulni és Triestbe érve, szeptember 8-án folyamodott engedélyért meg útlevelért az Erdélyi udvari kancelláriához.¹⁴ Ennek nem is volt ellene kifogása és melegen ajánlotta kérését az udvari titkos állami kancelláriának.¹⁵ De mire ez az útlevelet hat hónapra kiállította¹⁶ s az V. Ferdinánd király jóváhagyásával — a hosszadalmas hivatali úton — végre Züllich kezéhez jutott, november is eltelt¹⁷ s az alatt a szegény szobrász útiköltsége is elfogyott. Nem juthatott el hát álmai színhelyére, hiába nézte sóvárogva a keletnek tartó hajók indulását. Ám kezébe vette újra a vándorbotot s így vergődött el legalább Rómába,¹⁸ hol igazi tanulása kezdődött. Hiszen ide vágyott minden művész, a ki valami tehetséget érzett magában¹⁹ s itt dolgozott első magyar szobrászunk, Ferenczy István is hat esztendeig.²⁰ Meglehet, hogy bécsi és római útjára is maga Ferenczy buzdította, mert midőn 1824 nyarán olasz földről hazatért, Budán telepedett meg és talán műhelyében is oktatta, irányította kezdő erdélyi honfitársát.

Az örökvárosban Züllichet első útja a *Palazzo Venezia* felé vezette, az osztrák követség e XV-ik századi pompás palotájába, melyben régidőktől fogva műtermek állottak osztrák, magyar és erdélyi művészek rendelkezésére. Szerencséjére magyar embert is talált a követségen, gróf *Károlyi* Istvánt,²¹ a ki egy kis költő-pénzzel kiségitette és bejuttatta *Tenerani* műtermébe.²²

¹⁴ Züllich folyamodványát ld. az Erdélyi udvari kancellária 4485/839. sz. alatt az Országos Levéltárban.

¹⁵ Ennek Bécsben kelt 1839 szeptember 26-iki ajánlata, ugyanott.

¹⁶ Ezt az udvari kancellária 1839 október 2-án kiülde el, u. o. 4593/839. szám alatt.

¹⁷ Az udvari titkos kancellária vonatkozó 5357/839. sz. a. átírata u. o. 1839 november 21-ről. (Az O. L. fenti négy aktája kinyomozását dr. Iványi Béla úr szíveségének köszönöm.)

¹⁸ Züllich Rudolf vándoréveiről semmit sem tudunk s a mit róla itt elmondunk, gróf Gyulay Lajos jegyezte fel Kolozsvárt, 1847 április 30-iki naplójában; hogy pedig Rómába 1839 végén érhetett, Ney Ferencztől tudjuk, a ki Züllich hazajövetelkor a *Családi Lapok* 1855 május 15-iki számában (az I. k. 425. l.) azt írja róla, hogy Rómából, 15 éves tartózkodás után érkezett haza.

¹⁹ Ekkoriban, 1845 elején is a magyarok közül 8 festő, 2 szobrász és 1 építész tanult Rómában; a *Honderű* 1845. évf. 168. l.

²⁰ Római tanulóévei ismertetését lásd Meller Simon: Ferenczy István élete és művei (Budapest, 1905.) 51—134. l.

²¹ Ezt maga Züllich mondta el gróf Gyulay Lajosnak Rómában.

²² Abból a körülményből sejtem ezt, hogy a *Magyarország és a Nagyvilág* 1870. évf. 11. lapja szerint Károlyi István három szobrot is rendelt (az 1870 december 14-én elhunyt) Teneraninál a főtí templomban lévő sírboltja részére.

Hazautaztakor pedig ajánlatára magától a nagykövettől, gróf *Lützw* Rudolftól szállást és műtermet kapott,²³ sőt királyi ösztöndíjra is felterjesztette.²⁴ Ez ugyan félévenként mindössze 100 forintnyi volt és csak négy évre szólott, de mégis örült neki, mikor 1844 tavaszán hozzájutott első részletéhez,²⁵ miután állandó, biztos jövedelme még ennyi sem volt.

Négy esztendeig tanult, küzdött immár Züllich Rómában, robotmunkát végezve, hogy mindennapi kenyere meg legyen, esti szabadidejében rajzolgatva, ábrándozva, a mi lelke egyensúlyát fentartotta s csüggedni nem engedte, a mikor a véletlen Gyulay Lajos gróffal összehozta. Ezzel sorsa váratlanul jobbra fordult, mert ő nemcsak munkát adott neki, hanem egyúttal figyelmébe ajánlotta egykori nevelőjének s most benső barátjának, Döbrentei Gábor királyi tanácsos és Buda-kerületi országos főbiztosnak, a ki már ekkor lelkes tagja volt a Magyar Akadémiának és nagy ügybuzgóságával minden szépnek, nemesnek támogatója és rajongó harczosa. Jobb pártfogót Gyulay gróf valóban nem is szerezhetett volna Züllichnek Döbrenteinél, a ki levelét nyomban átadta Petrichevich *Horváth* Lázárnak, hogy azt *Honderű* című elterjedt szépirodalmi és művészeti lapjában kiadja, Züllichet pedig lelkesen üdvözölve, azt írta neki, hogy „köszöntve fogadja a műveltségében felverekedni tüzesült magyar világ, mert jövendő díszt reméli, egészen nemzeti lelkületű fiában.”²⁶

Döbrentei levele s kivált az a híre, hogy a *Honderű* figyelmére méltatta s róla megemlékezett, nagy örömet szerzett a Rómában buzgólkodó szegény szobrásznak, kinek „egyedüli törekedése volt — mint írja — a művészet mezején bebizonyítani a magyarnak is erre való hajlandóságát“. Igyekezetét bénítá azonban pénztelen, nyomasztó helyzete, hisz akármibe fogott, a minta elkészítése a megrendelés összegének egyharmadát emészté fel, egy életnagyságú szobor Pestre szállítása meg 30 aranyba került. Ezenkívül könyvei sem voltak, melyekből magyar történeti tárgyú terveihez megbízható alapot és anyagot merít-

²³ Ezért közöljük képét a Bevezetés fejléce gyanánt, régi fényképről, melyet a Szépművészeti Múzeum bocsátott rendelkezésünkre.

²⁴ Gyulay Rómában kelt 1844 februárius 2-iki levele Döbrentei Gábor királyi tanácsoshoz; a *Honderű* 1844-iki I. k. 285. l. Utána az *Életrajzok* 1845-iki IV. k. 484. l.

²⁵ Züllich Rómában írt 1845 június 30-iki nyilatkozatából tudjuk, hogy ezt az ösztöndíjat 1843 december 30-tól húzta; az O. L. Erd. udv. kancelláriai iratok 1310/846. sz. a.

²⁶ Döbrentei Gábor keletnélküli levele Züllichhez, melyben gróf Gyulay Lajos hozzáintézett s Rómából írt 1843 februárius 2-iki tudósítására válaszol; az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár Oklevelek törzsgyűjteményében.

hetne.²⁷ Ezért egyelőre nem is törődött magyar tárgyú munkával, hanem Gyulay gróf sürgetésére²⁸ *Juno* mintázásán dolgozott, a mivel év végére el is készült. Agyagmintáját látta műtermében gróf *Bethlen* Ádám is.²⁹ Hanem azért négy hónap telt bele, míg végre legalább vázlatrajzát megküldte grófi megrendelőjének³⁰, a ki a szoborért 250 aranyat ígért. Gyulay Lajosnak a vázlat eleinte nem tetszett, mert nem talált benne *kompozíciót* s nem tartotta *Juno* alakját elég magasztosnak. De azért dicséretreméltó önmehtagadással nem szólt belé, hanem megküldte a kialakított ár második harmadrészét és — miként írta — kritizálását akkorra hagyta, a mikor az egészet kifizette és a szobor ki lesz vésvé;³¹ mert a mint helyesen megjegyezte: rajzról nem is igen lehet kellően ítélni.³² Hanem a mint napról-napra nézegette, mind jobban megszerette a rajzot, úgy, hogy pár hét múlva már arra a meggyőződésre jutott, hogy Ferenczyt Züllich felül fogja múlni.³³

A nagyszabású *Juno*-szobor munkája azért is haladt oly lassan, mert hogy pénzhez jusson, közben, Döbrentei buzdítására Züllich egy *Madonna* faragásával is foglalkozott, melyre pesti ismeretlen támogatójától ötven aranyat remélt. Ez egy kisebbszerű mellszobor akart lenni, de Züllich teljes odaadással dolgozott rajta, hiszen ez volt első önálló fellépése és tudta, hogy úgyszólván jövője függ attól, hogy miként fogadják Magyarországon. Nyár közepére szerencsésen el is készült vele³⁴ és két havi utazás után a szobor végre 1845 október 4-ikén érkezett meg Budára Döbrentei kezéhez,³⁵ kit valósággal elbűvölt. „A művet csak megpillantani kell, — írta róla — hogy bámulatunkat lekösse a művészi ihlet, a költői lélek, a szivély melege, melyet a hideg márvány lehel.

²⁷ Züllich levele Döbrenteihez Rómából, 1844 tavaszról 9-éről; a *Honderű* 1844-iki I. k. 423. l.

²⁸ Gyulay Lajos ugyanis Párisban 1844 április 1-én írt naplójegyzetében türelmetlenkedik Züllich hanyagsága miatt, midőn hozzáírt levelében még csak nem is emlékezik meg elvállalt szobráról.

²⁹ Züllich levele Gyulayhoz Rómából, 1844 december 23-ikáról.

³⁰ Ezt a rajzot a gróf hagyatékában sajnos, nem találtuk meg.

³¹ A vázlatrajz megérkezését gróf Gyulay Marosnémetiben, 1845 április 23-ikán írt feljegyzése említi.

³² Kolozsvárról, 1845 május 21-én írja, hogy 86 aranyat küldött Züllichnek második részletül.

³³ Ezt Marosnémetiben írja 1845 július 11-iki naplóföljegyzésében.

³⁴ A márványból faragott *Szűz Mária-fejet* Czelkúti 1845 augusztus 7-iki levelével egyidejűleg indította útnak Rómából, fuvara lévén 16 pengő forint és 18 krajczár. Fenti keltű levelét ld. a M. Tud. Akadémia Könyvtára *Magyar Irodalmi Levelezés* 4-r. 55. k. 7. sz. a. — Másolásáért *Szily* Kálmán főkönyvtárnok úrnak tartozom hálás köszönettel.

³⁵ Döbrentei ugyan 5-ikét ír, de mivel Gyulay már október 4-iki naplóföljegyzésében szól róla, ez a helyes.

Zülich Rudolf Madonna-ja.

A tiszta vallás fenséges eszményét ábrázolja az a *madonna* képében, oly tökélyvel, hogy az anda szelidség, nőszivély élni látszanak az eszményi szépségű vonásokon s megeleveníteni a követ. A 20 hüvelyknyi magas, carrarai márványból faragott szobrot sokan megcsodálták Döbrenteinél, a hajóhid budai végénél lévő Lika-házban volt első-emeleti lakásán,³⁶ a hol d. e. 10-től 12 óráig legszívesebben fogadta vendégeit.³⁷ De az elsők közt volt az éppen Pesten tartózkodó Gyulay gróf, ki maga is sokat gyönyörködött a szép mellszoborban és dicsőséges dolognak mondta, hogy erdélyi művész munkája. Csakhogy eszébe jutván, hogy Züllich szülővárosa mellett emelkedik Bilak regényes hegye, ötletszerűen elnevezte Bilakinak, mivel — úgymond — magyar művésznek magyar nevet kell hordoznia.³⁸ Ezt a felfogást maga Züllich is helyeselte,

Züllich aláírása.

a mint elkereszteléséről értesült Döbrenteitől, ámde arra hivatkozván, hogy családja címerében szökökút van, a *Czélküti* nevet választotta s ezentúl állandóan így is nevezték és írta magát] néha-

napján. Egyébként hálásan fogadta pártfogója támogatását, a mi nagyon serkentőleg hatott pályája folytatására, mert „csak szeretett honfiaiimnak áll hatalmokban — mondja válaszában — a fejlődő gyenge plántát virágra nevelni, vagy elhervadtatni.”³⁹ E szerénysége jó hatást keltett és csak növelte Döbrenteiben iránta érzett barátságát. Két hónap alatt sokan, 94-en nézték meg Döbrenteinél és dicsérték „a szép, anda“ Madonna-szobrot s a dicséreték közt mindenesetre legértékesebb volt Ferenczy szobrászé, a ki „sokáig nézte, igen szereti a művet s elmenetelekor tiszteletét jelentette“ készítőjének,⁴⁰ a mi annak igen jól esett.⁴¹

Züllich becsülettel rászolgált az elhangzott dicséretekre, mert *Madonnája* csakugyan művészi munka. Minden vonásán meglátszik ugyan, hogy ifjú mester műve, a ki még nem szabadult az iskola tanítása alól. De ez csak előnyére válik a szobornak, mely úgy hat reánk, mint valami Raffael-Madonna. A vatikáni képtárban Raffael⁴² *Mária*

³⁶ A *Hölgyfutár* 1851. évf. 460. l. szerint ez a ház a Tabán-utczai 600. számú volt.

³⁷ A Madonna megérkezéséről tudomást vett röviden a *Jelenkor* is 1845 október 16-iki száma 499. l.

³⁸ Gyulay Lajos Pesten írt 1845 október 4-iki feljegyzésében.

³⁹ Züllich Rómából írt 1845 október 18-iki levelében.

⁴⁰ Döbrentei válasza erre, Budáról 1845 december 5-ikéről.

⁴¹ Ferenczy elismerő szavait Züllich Rómából írt 1846 januárius 12-iki levelében köszönte meg.

⁴² Raffaello Santi festő, meghalt 1520-ban.

koronázása című képében rá is akadunk arra a mintára, mely Züllichet megihlette. Beállítása, a haj választéka, a kendő redőzete és a mellén való összetűzése ugyanaz, míg arcán és kifejezése vonásain Michelangelo *Pietájának* hatása érezhető. A madonna fájdalmas szép tekintete legalább épp úgy meghat Züllich művén, mint ezen a régi mestermunkán. De maga anyagának kidolgozása is gondos és csinos,⁴³ olyan, melyet a szobrász-akadémiában bizonyára megvizsgált és átjávitatott tanára.

Látogatóinak a lelkes Döbrentei külön-külön elmondta, hogy „a mű ára 60 arany, becséhez mérve csekély“, mert a „remekművet“ készítője csak azért küldte fel, „hogy talentumát nemzetének bemutassa“ s ha elkel „árából ismét tovább dolgozzon.“ A hírlapokban is többször szólt róla, hogy a figyelmet a szobor iránt ébren tartsa.⁴⁴ Hogy pedig a társadalom áldozatkészségét fokozza, felhívását e sorokkal végző: „Nem reményt nyújtó tehetség fejlesztéséről van szó, hanem már kifejtett művészi lángész pártolásáról, kit honszerelme honosai felé fordít, ki magyar művész akar lenni s vésűje remekeivel hazáját gazdagítani; külföldhöz csak akkor fordulandó, ha ama bizalomban, melyet dús honfiaiban helyez, midőn művét közéjük küldé, csatlakoznia kellene,⁴⁵ kényszerítve a művészt, hogy „hazafiúi keservében elfordulva édes nemzetétől e legelső ajánlatát is odaszánja a külföldnek!“⁴⁶

A szobor és alkotója ügyét a *Honderű* szerkesztője, Horváth Lázár is szíven viselé, azáltal, hogy a gyűjtésről olykor hírt adott és ismerős körében maga is lelkesített érdekében. Avagy „szükség-e Ferenczy szomorú példáját felhoznunk, hogy több pártolásra serkentsük kebleiteket óh honfiak, óh honleányok“ — írta egyízben⁴⁷ és ime reá két hétre (1846 márczius közepén) örömmel újságholhatta, hogy a hatvan arany immár együtt van s „a szép szobormű tehát benn marad hazánkban,“ hogy a Nemzeti Múzeum kincseit szaporítsa.⁴⁸ A gyűjtést Budán gróf Keglevich Jenke kisasszony vezette, összeszedvén 12 aranyat és 60 pengőforintot, Pesten gróf Traun Ferenczné-Bethlen Borbála, meg Frankenburg Adolf, az *Életképek* szerkesztője, a ki a pazmanita-növen-

⁴³ Viszont Pasteiner (id. h. 194. l.) és utána Szana (id. m. 74. l.) igénytelen műnek tartja, csupán technikájáról ismeri el, hogy: elég jó.

⁴⁴ Így ír a szoborról s buzdítólag készítőjéről a *Budapesti Híradó* is 1845 október 14-iki sz. 249. l.

⁴⁵ Névtelenül, a *Honderű* 1845. évi II. k. 297. l.

⁴⁶ Az *Életképek* 1845-iki IV. k. 483. l. Míg Döbrentei 1846 januárius 28-iki adakozásra való felhívása a *Társalkodó* 1846. évf. 55. l. jelent meg.

⁴⁷ A *Honderű* 1846. évi I. k. 196. l.

⁴⁸ Ugyanott, a 238. lapon.

dékektől három aranyat, a budai bálók rendezőitől meg 20 pengőforintot kapott.⁴⁹ A 60 aranyon felül begyűlt pénzt Döbrentei az adakozók neveit magába záró emlékkönyvre fordítá, meg a szobor talapzatára, melyet egy budai díszműgyáros⁵⁰ azért készített el *csak tíz pengőforintért*, hogy áldozatával maga is hozzájáruljon a múzeumhoz,⁵¹ mely a szobrot végre május 2-ikán vette át⁵² és állította ki közszemlére.⁵³

A költséget leszámítva, Züllich 50 aranyat kapott kézhez Madonnájáért,⁵⁴ a mi éppen elég volt arra, hogy vele függő adósságait kifizesse és a már kész *Junot* hazaküldhesse. Ez 1846 április 22-ikén indult útnak szárazon Triest felé⁵⁵ és hat hét telt belé, a míg Budára érkezett. Itt aztán Döbrentei a művész útasításai szerint bontotta ki gondosan és állította közszemlére szalonjában, hol június 16-ikától kezdve lehetett megtekinteni. Erre a lapok útján hívta fel az érdeklődőket, kiemelvén, hogy a szobor azt a jelenetet ábrázolja, midőn Juno (Hera) átveszi Vénusztól (Küpris) az elrejtendő bájövet, hogy vele az Olimpust elhagyja, a mit *Homerosz* Iliásza 14-ik könyvében ekként találunk leírva:

Szól vala s kebléből kivévé remekelve himedzett
Sürge övét, melyben minden kecs bájzata össziült.
Benn volt a szerelem, szeretők susogása, sóhajtság,
A csapodár kérés, mely még okos észet is elámit.
Ezt neki adtában így szólogatott hizelegve:
Fogd e hímes övet, férkesztesd be kebeledbe.
Tenger igézete van, s teszi mit kényedre óhajtasz,
Nem győzelmtelenül térsz meg. Mondá vala Küpris.
Erre nevetni fakadt a nagy gomolyó szemű Héra,
Mint felség, az övet mosolyogva dugá kebelébe.
És haza tért mostan Küpris, Zeüsz isteni lánya.
Héra meg a nagy Olümp ormát sietelve hagyá el.⁵⁶

⁴⁹ Az *Életrajzok* 1846-iki V. k. 289. és 324. l.

⁵⁰ Neve Ernst Frigyes volt; ugyanott, V. k. 636. l.

⁵¹ A *Honderű* 1846-iki I. k. 295. l.

⁵² Az *Életrajzok* 1846-iki VI. k. 37. l.

⁵³ Züllich *Madonnáját* ma a Szépművészeti Múzeum őrzi, 3390. leltári szám alatt fölvéve s ez intézetünk saját felvételű fényképéről mutathatjuk be rajzban is, a miért *Kammerer* Ernő igazgató úrnak tartozom hálával. Az 53 $\frac{1}{2}$ cm. magas szobor signaturája a bal váll mögötti peremén: Züllich R: műve 845. — Hibás tehát Wurzbach id. lexikonának amaz állítása, hogy *Madonnáját* Züllich 1848-ban a bécsi képzőművészeti akadémia kiállításán mutatta be, hol (az igazgatóság szives értesítése szerint) soha semmit sem állított ki.

⁵⁴ Az egész ügyről Döbrentei 1846 márczius 21-iki levelében számol el Czelkútinak, midőn az 50 aranyát postára tette.

⁵⁵ Züllich 1846 április 22-iki, Rómából írt levele szerint, melyben maga is idézi olaszul az *Iliász* ama sorait, melyeket márványban megörökített.

⁵⁶ Valószínűleg Döbrentei saját fordítása, a *Honderű* 1846-iki I. k. 478. l.

Zürlich Rudolf Juno-ja.

dékektől három aranyat, a budai bálók rendezőitől meg 20 pengőforintot kapott.⁴⁸ A 60 aranyon felül begyűlt pénzt Döbrentei az adakozók nevelt magába záró emlékkönyvre fordította, meg a szobor alapzatára, melyet egy budai díszmálgyáros⁴⁹ azért készített el *csak tíz pengőforintra*, hogy áldozatával maga is hozzájáruljon a múzeumhoz,⁵⁰ mely a szobrot végre május 2-ikán vette át⁵¹ és állította ki közszemlére.⁵²

A költségeit leszámítva, Züllich 50 aranyat kapott kézhez Madonnájáért,⁵³ a mi éppen elég volt arra, hogy vele függő adósságait kifizesse és a már kész *Juno*-t hazaküldhesse. Ez 1846 április 22-ikén indult útnak szárazon Tresté felé⁵⁴ és hat hat telt beje, a meg Budára érkezett. Itt aztán Döbrentei a művész órástípusai szerint bontotta ki gondosan és állította közszemlére szalonjában, hol június 16-ikától kezdve lehetett megtekinteni. Erre a lapok útján hívta fel az érdeklődőket, kiemelve, hogy a szobor azt a jelenetet ábrázolja, midőn Juno (Hera) átveszi Vénusztól (Küpriszt) az elrejtendő bájövet, hogy vele az Olimpuszt elhagyja, a mit *Homerosz* Iliásza 14-ik könyvében ekként találunk leírva:

Szól vala a kebleből kivéve, rönkölve hímédzett
Sínge övet, melyben minden hecs bűflata összállt,
Zöld s szerelmén, szertől a szögése, sohajtás,
A csapnár bérts, mely meg öltöz észi is elhív.
Ezt neki addáhan így szolagatott hűszegve
Tud-e hímés övet, jérkesztés be kebelebe.
Tenger övete van, s tessz mit kényedre ohajtasz,
Nem győzelmelenül térsz meg, Mondá vala Küpriszt,
Ere szertul térsz a nagy gonolyó szemű Hera,
Mint lehet, az övet mozdlyogva dugá kebelebe.
És haza vett merton Küpriszt, Zelfsz isteni lyánya,
Hera meg a nagy Olimp omát ártelve hagyá el.⁵⁵

⁴⁸ Az *Életrajzok* 1846-iki V. k. 289. és 324. l.

⁴⁹ Neve Ernst Frigyes volt; ugyanott, V. k. 636. l.

⁵⁰ A *Honderó* 1846-iki I. k. 295. l.

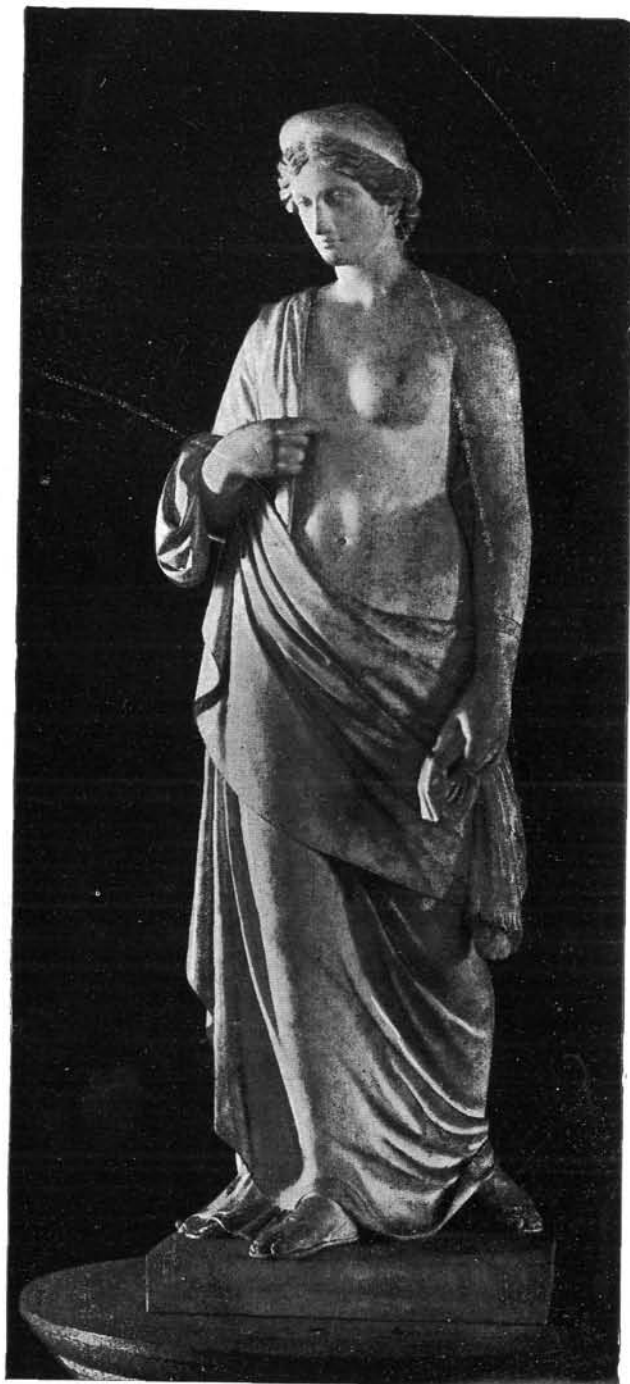
⁵¹ Az *Életrajzok* 1846-iki VI. k. 37. l.

⁵² Züllich *Madonnáját* ma a Szépművészeti Múzeum órái 390. leltári szám alatt fölveve s ez intézetünk saját felveteli fényképéről mutatgatva be rajzban is, a miért *Kammerer* Ernő igazgató úrnak tartozom hálaival. Az 53 cm magas szobor signaturája a bal váll mögötti peremén: Züllich R. műve 845. — Ebből tehát Würzbach id. lexikonának utaz állítása, hogy Madonnáját Züllich 1848-ban a bécsi képzőművészeti akadémia kiállításán mutatta be, hol az igazgató úr szives értesítése szerint) soha semmit sem állított ki.

⁵³ Az egész ügyről Döbrentei 1846 márczius 21-iki levelében számol el Czékútnak, midőn az 50 aranyát postára tette.

⁵⁴ Züllich 1846 április 22-iki, Rómából írt levele szerint, melyben maga is idézi olvasni az *Iliász* ama sorait, melyeket márványban megörökített.

⁵⁵ Valószínűleg Döbrentei saját fordítása a *Honderó* 1846-iki I. k. 478. l.

Züllich Rudolf Juno-ja.

A 4 láb 2 hüvelyknyi magas⁵⁷ „jeles és sok kellemmel bíró szobrot“ sokan nézték meg, mindnyájan annak tudatában, hogy „szegény hazánkban az ilyen műjelességek látása csak a legkritikább élvezetek közé tartozik.“⁵⁸ Az első benyomások lelkesültségét azonban közben kritikai megjegyzések tarkíták, a szobor gyöngéit kutatva. Így pl. Pétrichevich *Horváth* Lázár elismerte ugyan róla, hogy „finom vésűvel, sok tehetségzikkrával és gyöngéd ügyszeretettel van faragva“, de nem találta meg benne azt a *jellemkifejezést*, melyet a saját képzeletében alkotott Juno-ban látni szeretett volna.⁵⁹ Döbrentei is ezt látszott leginkább kifogásolni a szoborban, melyről ezeket a megjegyzéseket közölte készítőjével: Baloldala, úgymint melle, válla, háta, kara, csipőjénél vékonya, fara és siető lába remek. Hasonlóan leplezésének redőzetes lágyága. Ezek a művész lángeszének jelei s jövődő nagysága hirdetői. De a jobb láb általjában, kivált térde hajlásánál, feszes. A jobb kéz feje, különösen mutatóujja nincs idomban a balkézzele; a jobbik markosabb. Az arcz köre a test egészéhez képest kicsiny, aprózott. A lábujjak legkisebbike, mindenik felettébb hátra van. Azonkívvül nincs szenvedély ábrázatában s éppen akkor nincs, midőn Küprisz tanítgató fecsegéseire neheztelve fakad nevetésre s mintegy azt mondja: *Hagyj békét, tudom én, mit kell tennem, én, főbb Istennő*. A bájövet sem baljában kellene tartania, csendben, hanem melléhez kapva jobb kezével és ajakán a siető vágnak kellene látszani s balkarjának már a menet lebbenését éreztetni. Ezt várta Döbrentei Homerosz festéséből, ellenében a művészszel, a ki a költő leírásának ezt a végső sorát éreztéké köben: *Hera meg a nagy Olimp ormát sietelvé hagyá el*.⁶⁰ Ámde vigasztalására maga megírta, hogy véleményével a szobor 170 nézője közül csupán négyé egyezett.⁶¹ Hanem bíráló megjegyzései daczára annyira megszerette *Junot*,⁶² hogy nem akarta lakásából kiereszteni, sem mikor arról volt szó, hogy gazdájának küldjék Marosnémetibe, sem pedig mikor Gyulay Lajos nagylelkűen a Nemzeti Múzeumnak aján-

⁵⁷ Mał mérték szerint a szobor pontosan 136 cm. magas.

⁵⁸ Az *Életképek* 1846-iki V. k. 798. l.

⁵⁹ A *Honderű* 1846-iki II. k. 238. l. — Ezt a megjegyzést követi Pasteiner és utána Szana is, midőn (id. helyeiken) azt mondják, hogy: Junonak sem a művészi felfogás, hanem a kidolgozás csinja és szabatosága ad némi értéket.

⁶⁰ Ez is van a szoborra vésve, utána ez idézettel: *Homerosz Iliásza XIV. könyvéb*. Hátral pedig: Gróf Gyulay Lajos ajándéka. Gyulaféjvári születésű Czélkuti műve. Rómában, 1846.

⁶¹ Döbrentei Züillichnek Budáról, 1846 szeptember 16-án írt levelében.

⁶² A jelenleg szintén a Szépművészeti Múzeumban őrzött *Juno* képét a *Magyar Szalon* 1900-iki 34. k. 496. l. adta ki, majd Szana id. m. 73. lapján, míg mi korábbi őrzője, a Nemzeti Múzeum igazgatóságának szíves engedélyével Weinwurm Antal fényképéről közöljük.

dékozta. Százféle kifogást talált, csakhogy a bájos nő továbbra is szalonjában istenkedjék, úgy nem tudott megválni tőle,⁶³ a mi miatt a gróf már neheztelt is reá, úgy hogy a Múzeum végre is éppen tíz hónapi várakozás után, 1847 április végén vehette át és állíthatta ki,⁶⁴ anélkül, hogy ajándékozója, a ki az egész elmúlt esztendő t Erdélyi kastélyában töltötte, csak láthatta is volna. Ebben egy kis szándékosság is rejlett, mert „nagyön dicsirik — írja naplójában Gyulay Lajos — s még belé-szeretnék s akkor aztán magamnak tartanám meg.”⁶⁵

Az elhangzott megjegyzések közül kevés fogadható el s kevés állja ki az esztétikai szabályok mértékét. Különb en is Junonak épp úgy, mint a többi mitológiai alaknak bizonyos megállapodott ábrázolási módja van, melyhez a művésznak alkalmazkodnia kell, ha jellegzetes akar alkotni és épp akkor hibázik, ha a megszokott formáktól eltér. Züllich e legkiválóbb művében nem tért el tőlük, midőn Junót úgy ábrázolja, a mint diadalmasan távozik az Olimpusról, holott Döbrentei épp en ezt kifogásolja benne leginkább. Züllichet ábrázolásában az antik Juno-szobrok vezették, a melyet Rómában négyet volt alkalma tanulmányoznia, két teljes alakút meg egy mellszobrot a vatikáni múzeumban, egyet pedig a kapitóliumban.⁶⁶ Legszebb köztük az, melyet Züllich maga is megszeretett, a vatikáni múzeumnak az a Junója, melyet az olaszok *Giunone Regina* néven neveznek.⁶⁷ Napokig elnézte nemes formáit, vajha szépségében elmerülve maga is megközelíthetné a klasz-szikus alkotást. Ez sikerült is neki, azzal a különbséggel, hogy az alak testtartásának egyensúlyát megváltoztatta, vagyis, hogy az antikéval szemben a bal lábról inkább a jobbra helyezte át, miáltal egész állása mozgalmasabbá vált s hogy kezéből elhagyta a pálcát és tányért s a helyett jobb kezét ruhája felső részén nyugtatja, baljába pedig a meg-énekelt bájövet adta. Haja s a rajta nyugvó koszorú egészen az antik modorában van faragva, de ingét mellőzte, akár, hogy természetesebbé tegye, akár, mert ránczainak kifaragása nehéz volt. Így Züllich Junója bájosabb, karcsúbb és kecsesebb az antiknál, mely majdnem férfias tekintetű és harcias. Ezzel szemben a magyar művészé nőies és bővölő

⁶³ Gyulay szavai, Kolozsvártt írt 1846 december 26-iki naplófeljegyzésében.

⁶⁴ A *Honderű* 1847-iki I. k. tavaszeli 30-iki számának 261. lapjáról, meg Gyulay Lajos gróf 1847 április 30-iki kolozsvári naplójegyzetéből.

⁶⁵ Gróf Gyulay Lajos 1846 július 11-iki Marosnémetiben írt följegyzése, hol azt is megjegyzi, hogy a Nemzeti Múzeumnak csak azért adja a szobrot, mivel az *Erdélyről* még nincsen szó! Gyulay csakis 1847 július 31-én láthatta a szobrot, melyről az írja, hogy nem elégítette ki s jobbnak találja Züllich Madonnáját.

⁶⁶ Egy fejnélküli csonka alak meg egy Juno-fej van még a Museo Nazionale-ban is, de ezeket Züllich nem láthatta, mert újabban kerültek elő. Viszont a vatikáni Juno-mellszobor annyira hatott reá, hogy Madonnájában sok vonását megörökítette.

⁶⁷ Rajzát összehasonlítás kedvéért be is mutatjuk.

Giunone Regina.

Giunone.

A római vatikáni múzeum két antik Juno-ja.
(Züllich mintaképei.)

ereje tudatában szendén áll előttünk, mint az a másik antik Juno-mellszobor, mely a vatikáni múzeum egy másik termét díszíti.⁶⁸

Züllich sikere akkora lelkesedést keltett a főváros írói- és társasköreiben, hogy e lelkesedés felhasználásával Döbrentei Gábor negyedmagával: Frankenburg Adolf, Hoicsy Sándor és Ney Ferencz támogatásával a Múzeumban felállítandó *Nemzeti szoborcsarnok* alapítását tervezte s erre 1846 július 1-én *felszólításukat* ki is bocsátották országszerte. Mert általános volt a nézet, hogy a *Madonna* és *Juno* ifjú szobrása, a művészet istennőjének ez ihletes imádója — miként Döbrentei nevezé — „nemcsak ügyessége, de művészi ihletségénél fogva is magasztos jövőt reméltet a hazai szobrászat még eddig virágtalan mezején.“ Ily tehetséget tehát foglalkoztatni kell „nemzetünk díszének emelésére“, nehogy pártolás hijján a külföld nyelje el, holott szükségünk van minden megnyilatkozó tehetség érvényesülésére, hogy „felléphessünk a művész nemzetek sorában.“ A nemzet rokonérzelmeinek fellángoltatására pedig legalkalmasabbak nagyjaink emlékszobrai, „oly történetileg kitűnt egyénekéi, kik iránt tiszteletre buzdúl a magyar korona birodalmának minden tagja.“ Az alapítók lelkesen bíztak a hazafiak áldozatkészségében, mely megmutatná, „hogy nemcsak kivételesen egyszermászor, de *elvből* tudunk szellemiek lenni mindannyiszor, valamikor azt a hazának s vérünknek feldicsőítése kívánja“; s ne feledjük — irták — hogy egyedül sem hazai erő, sem kereskedés és ipar, sem tudomány nemzetet valódi nagygyá nem tön soha, hanem mind e tényezők művészettel karöltve, Magyarországnak pedig élni kell hírből, díszben, tudományban és szépművészetben, bár e haza élete olyan, mint századok óta elásott kard: volna éle, de csorbáit ki kell köszörülni, fényt villogna szerte, de a rozsdafoltokat ki kell csiszolni; volna súlya, de markolatát erőnek kell forgatnia.⁶⁹

A megalakult szoborműegylet kimondta, hogy a szoborcsarnokot a *legnagyobb* magyar, Hunyadi János szobrával óhajtja megnyitni.⁷⁰ Ezt Ney titkár egyidejűleg közölte is Züllichchel, kérve, hogy a teljes siker érdekében küldje meg a készítendő szobor kisdéd-mintáját, hogy az „közszemlére kitétetvén, fölötte a műértők, a hírlapok s egyáltalán a műveltebb közönség képviselői véleményzőleg nyilatkozhasanak.“ S ámbár a művésznek szabad kezét engednek, annyit az egylet megkíván, hogy „a hősnek méltóságos arczán ünnepies magasztosságnak és szíveket hódító bizalomnak kell kifejezve lenni, párosúltan a honszeretetnek meg-

⁶⁸ Ezt is bemutatjuk az előbbivel szemben.

⁶⁹ A felhívás szövegét ld. az *Életképek* 1846-iki VI. k. 37—41. l. s a *Honderű* 1846-iki II. k. 36—38. l. és a *Pesti Hírlap* 1846. évi. 30—31. l.

⁷⁰ Legnagyobb magyarnak Ney Ferencz nevezi, tüzes, áradozó jellemzést is írván Hunyadiáról az *Életképek* 1846-iki VI. k. 96. l.

testesült szellemével.“ Züllich hálásan fogadta a szobor-egylet megbízását, s nagy lelkesedéssel látott munkához, „mert csak akkor szabadúlhat meg idegen átoktól — úgymond — a hazai művészet, ha nem leszünk sápadt utánczóí külföldi történetek- és példaképeknek, a melyek nemtőjét meghódítani egy magyar művész sem fogja tudni.“ Az előleges minta kíváncságát azonban kelletlenül teljesíté s úgylátszik bántotta művészi önértetét, „mert egy rövid idő alatt készült minta — írja Neynek — ha félre is tesszük annak kisdedségét, nem lehet oly tökéletes, mint az elvégzett szobor“, a mihez még az a tulajdonsága is járul, hogy sokszor még magán a nagy mintán, sőt a márványon is változtatni szokott s hogy mily ártalmas a művészetre a *korlátoló mód*, azt már *Plato* megírta, „hogy Egyiptomban a szobrászat ezer esztendő alatt sem ment elő, mert a kormánytól meg volt határozva a művek körrajza és ezért még távulról sem látták azon tökélyt, a melyre értek a szabad görögök.“ A mintát illetőleg Ney is úgy gondolkozott, hogy „a művészi szellemet korlátoló vonalzasok által bilincsre verni akarni annyi volna, mint az ihlet röptét gátolni“, ám a minta kiállításával épp a közvélemény iránti tiszteletből tartoznak annak a közönségnek, melynek támogatását megnyerni igyekeznek. De sietett megnyugtanni a művészt, „hogy a közvélemény annak idejében a kiállítandó kisdéd mintát — tudván, hogy az nem lehet tökéletes — nem fogja kényúri szemekkel bírálgatni.“⁷¹

E szellemes kijelentésnek s annak, hogy Züllich nevét és tehetőségét annyira kiemelték felhívásukban a szobor-egylet alapítóí, épp az ellenkező eredménye lett, mint a mit e néhány lelkes műbarát remélt tőle. Őszig ugyan 95 aláírasi ívet sikerült elhelyezniök főurainknál, de még Bécsben is sokan félremagyarázták hazafias céljukat, úgy hogy Neynek végre nyilatkoznia kellett, hogy „az egylet törekvéseinek főszemponija az ügy, t. i. a legdicsőbb magyarok méltó megdicsőítése, nem pedig azon kisszerű cél, hogy egy embernek — ennek vagy amannak — csupán kenyeret adjunk.“⁷² Hogy pedig ezúttal éppen Czélkútival tárgyaltak, „ennek egyszerű oka az, hogy miután észrevettük benne — úgymond — a jeles tehetséget, alkalmat akarunk nyújtani s megkísérletni vele, mennyire haladhat művészeté,⁷³ nehogy elhanyagoltatás esetében később szemrehányással illethesse, mint annyi más művész, a

⁷¹ Ney 1846 nyárhó 24-iki válasza Züllich keletnélküli levelére az *Életképek* 1846-iki VI. k. 161—162. l.

⁷² Ezt (névtelen cikkében) Vahot Imre vetette szemére a szobormű-egyletnek, a *Pesti Divatlap* 1846. évf. 575. lapján ; a mit Döbrentei 1846 december 7-iki levelében tudtára is adott Czélkútinak.

⁷³ Züllich művészetét Vahot is elismerte (fent idézett cikkében) olyan művek készítésében, a melyenek a Madonna ; de kiemelte, hogy nemzeti tárgyú műve még nincsen s nem tudja mit művelhet ily irányban.

figyelmetlen hazát.“ A kishitűek és gáncsolók kétkedését egyébiránt eloszlathatja a személyes tapasztalat és meggyőződés, mert Czelkuti *Junoja* annál nagyobb bizalmat gerjeszt a közönségben tehetsége s a szoborcsarnoki vállalat iránt, minél többen megszemlélik s gyönyörködnek benne. Hogy pedig e nemzet még nincs megérve saját nagy férfainak illő megdicsőítésére s e szerint saját nagy múltjának kellő megértésére és méltánylására . . . még a sejthetőségek sorából is kiküszöböljük; mert a mely nemzetnek keblében nincs kegyelet mult históriája iránt, az nem érdemel kegyeletre méltó históriai jövendőt.⁷⁴

Ily lelkes hangon folytatta Ney Ferencz izgatását a valóban nemes ügyben,⁷⁵ a mely még sem vezetett sikerre s beteljesedett az alapítók aggodalma, hogy „miután mindenféle célok előmozdításához többnyire ugyanazon adakozók járulnak“, a sok hazafias teherviselést végre is nem bírják. De azt hisszük, nagyobb oka volt e sikertelenségnek az a körülmény, hogy Züllich egy-egy carrarai márványból faragott szoborért 600 aranyat kívánt, a mi — viszonyaink közt — méltán sok volt; habár arra hivatkozott, hogy Rómában 500 arany egy életnagyságú szobor megrendelési ára.⁷⁶ Petrichevich Horváth Lázár meg is jegyezte, hogy a ki egy szoborért ennyit mer kérni, annak erősen kell bíznia erejében. Ez a kívánság azonban — szerintünk — Züllich művészi erejének túlbecsülését jellemezte és természetének azt a szertelenségét, mely az alkalom kapzsi kihasználásában nyilvánult, a helyett, hogy az állandó megbízást és munkát becsülte volna meg érdeme szerint.

Voltak olyanok is, kik az új egyesületben ellenlábását látták az 1840-ben alakult *Magyar szobrászati egyesületnek*. Pedig ennek működése szünetelt, mivel a *Mátyás király* Ferenczy Istvánnál megrendelt lovasszobrához szükséges 100,000 pfrtból még tizenhatezeret sem bírt összegyűjteni, úgy, hogy végre is feloszlott, Ferenczy meg kénytelen volt eladni budavári házát és műtermét, miután saját vagyona nagyrészt is ráköltötte a létre nem jött szoborra.⁷⁷

Igénybe vette s megosztotta a közönség áldozatkészségét az 1847 elején alakult *József-emlékegyesület* is,⁷⁸ mely az elhalt József nádor szobra mintáját Alexy Károlylyal csináltatta meg.⁷⁹ Ez a poprádi születésű 24 éves művésznök Bécsben dolgozott és műhelyében tíz em-

⁷⁴ Ney 1846 őszelő 29-iki nyilatkozata; *Életrajzok* 1846-iki évf. 446—447. l.

⁷⁵ Második buzdító nyilatkozata 1846 november 5-éről; ugyanott, a 605. l.

⁷⁶ Züllich Rómából írt 1846 május 20-iki levelében.

⁷⁷ A szoboregyesület 1847 szeptember 4-iki felszámoló ülése jegyzőkönyvéből; a *Pesti Divatlap* 1846. évf. 735. l. és 1847. évf. 1185. l. és a *Társalkodó* 1847. évf. 289. l.

⁷⁸ Az egyesület felhívása 1847 januárius 21-én tartott alakuló üléséből olvasható a *Társalkodó* 1847. évf. 29. l.

⁷⁹ Ismertette a *Honderű* 1847-iki II. k. 56—57. l.

bert foglalkoztatva, az 1844-iki tavaszi műkiállításon tűnt fel *Mátyás-szobrával*.⁸⁰

Különösen megbénítá azonban a művészet pártolását egy nem várt csapás, az 1847-iki országos inség, mely a hazafiak áldozatkészségét teljesen lekötötte.⁸¹ Ily körülmények közt egyik szobor sem készülhetett el, művészeink meg egyik napról a másikra tengődtek. Így a megnyílt nyári műkiállításon mindössze három szobrot lehetett látni, három kiválóbb szobrászunk: Ferenczy, Alexy és Züllich pedig semmit sem állított ki. Hisz Ferenczy vésője „áldozatául esett szalmatüzünknek, gyorsan ellobbanó lelkesedésünknek, melyben nem lehet jobban bízni — írta jellemzően Zerffi⁸² — mint a tenger tükörszínében“;⁸³ a másik kettő meg síremlékek és asztali gipszszobrocskák készítéséből éldegélt máról holnapra.

E kedvezőtlen viszonyok daczára Döbrentei kitartóan dolgozott a szoboregylet és Züllich érdekében. Ennek még az egylet megalakulásakor, 1846 nyarán küldött néhány Hunyadira vonatkozó könyvet és képet,⁸⁴ hogy azok alapján agyagolja a nagy törökverő hős szobrának kis mintáját.⁸⁵ Züllich el is készíté, de úgy látszik hamarább, mint kellett volna, mert midőn mintája 1846 november elején Döbrentei kezéhez jutott, azt oly silánynak tartotta, hogy Ney titkáron kívül be sem mutatta az egyleti tagoknak, nehogy kedvüket vegye s bizalmatlanságot keltsen bennök a művész iránt. Szigorú, de helyes eljárását Züllichnek is nyíltan megírta, arra ösztönözvén, hogy jellemzőbb mintát készítsen, mely figyelmet és bizalmat gerjessen iránta.⁸⁶ Szobrászunk megszívlelte a jóindulatú megjegyzéseket és egész télen az új mintán dolgozva, végre 1847 márczius elején postára tehetette. Bizott benne, hogy tetszeni fog, mert — levele szerint — képzelete egész erejével készíté, álló alakban mutatván be a kormányzói esküjét letevő Hunyadit, a mint jobb lábát összetört török fegyvereken nyugtatta.⁸⁷ A gipszminta csakugyan megfelelt a szoborműegylet várakozásának, úgy hogy az teljes reménységgel

⁸⁰ A *Honderű* 1844. évf. II. k. 115. l. Ugyanakkor kiállított még: Boldics, Clair Alajos, Diettmann, Dunaiszky, Durcsinszky, a lévai származású Halgas Mátyás és Kovács; de csak Alexy és Clair műveit dicsérték.

⁸¹ A József-emlék-egyesület 1847 augusztus 7-iki nyilatkozata; a *Honderű* 1847-iki II. k. 137. l.

⁸² Zerffi Gusztáv hírlapíró.

⁸³ A *Honderű* 1847-iki II. k. 75. l.

⁸⁴ E képek természetesen képzeletiek voltak, mert Hunyadi Jánosnak semmi egykorú arcsképe nem maradt reánk.

⁸⁵ Züllich 1848 februárius 8-iki leveléből tudjuk, hogy erre Döbrentei 1846 július 11-iki levelével kapott megbízást.

⁸⁶ Döbrentei 1846 december 7-ikén írt levelében.

⁸⁷ Züllich Rómában írt 1847 márczius 5-iki leveléből.

bizhatta meg a szobrászt életnagyságban való kidolgozásával s egyszerűsmind „bizalomtanúsítás és a művész méltó ösztönzésének tekintetéből“ 50 arany előleget is küldött neki.⁸⁸ Döbrentei szerdán és vasárnap tartott estélyein mutatta be vendégeinek. Nagyrészüknak tetszett is, de gróf Teleki Blanka, a ki Párisban festegetett, itt meg Ferenczytól tanult agyagolni, azt a megjegyzést tette reá, hogy jobb karja merev, mintha kimarjult volna;⁸⁹ Uhrl⁹⁰ pesti képfaragó a balláb térdét találta feszesnek; Hoicsy meg az arcot igen fiatalosnak; a mit Döbrentei hűségesen közölt pártfogoltjával, hogy munkájában tekintettel legyen e fogyatkozásokra.⁹¹

Hunyadi szobrát Züllichchel a szoborműegylet 400 aranyban alkudta ki, azzal a föltétellel, hogy azt 2—3 havonkénti 50 arany részletekben küldjék meg. De még ennek az összegyűjtése is sok nehézséggel járt, mivel Ney szerint a vidékiektől rendszeren csak a pesti vásárokra érkezőktől lehet a pénzt és aláírási íveket megkapni.⁹² A közönség áldozatkészségét egyébként a *Himfy-lantra*, vagyis Kisfaludy Sándor szobrára való gyűjtés is igénybe vette, melynek készítését Sztrokay Lujza kisasszony indítványára határozták el 1846 nyarán.⁹³ Ám Döbrentei jól ismervén a magyar ember könnyen hevülő természetét, egyúttal egy harmadik mű: Berzsényi Dániel szobrának megalkotását is felvetette a szoborműegyletben s elkészítését ősszel megint Züllichre bízta, azt írván neki, hogy Berzsényit Minerva pajzsával ékesítve hosszú dolmányban ábrázolja.⁹⁴ Züllichet annyira meghatotta pártfogójának ez újabb figyelme, hogy majdnem forduló postával küldte meg neki a szobor rajzát, melyben — teljesen eltérve Döbrentei kívánságától — saját eszméje szerint: az Óda műzsája Berzsényi verslantjával a Parnassusra indul, mert a dolmány

⁸⁸ A szoborműegylet hivatalos tudósítása a *Honderű* 1847 tavaszho (április) 27-iki száma 341. l. E határozat ellenére azonban Ney titkár a gyűjtés lassúsága miatt csak május 19-ikén jutott abba a helyzetbe, hogy Züllichnek 39 aranyat küldhessen; id. keltű levele nyomán.

⁸⁹ Döbrentei egy korábbi, 1846 december 7-iki levele szerint, Teleki Blanka is készített egy mintát a „hiteletevő“ Hunyadirol, melyről Döbrentei így írt Czélkutinak: Szája nyitva, mintha mondaná az esküt. Csupa indulat, mozgalom, élet. Hiba talán benne az, hogy kardját bal karával egészen melléig kapja fel, a mi természet elleni, t. i. országgyűlés színe előtt. Blanka csak mulatságból készíté.

⁹⁰ Uhrl Ferencz, a ki a városi tanácstermek díszítését is készítette.

⁹¹ Döbrentei 1847 május 5-iki levelében.

⁹² Ney Ferencz szoborműegyleti titkár 1847 július 9-ikén Pesten írt levele Züllichhez.

⁹³ A Bécsben működő kiskörösi származású Petrovics Demeternél rendelték meg a Nemzeti Múzeum részére bronzból és indítványozóját a *Magyar Hirlap* 1852 október 28-iki száma 4358. lapján találjuk meg.

⁹⁴ Döbrentei e levele, sajnos, nincs meg, de postajegyzékéből tudjuk, hogy 1847 október 28-ikán írta; d'Isoz Kálmán szíves közléséből. Hogy pedig milyen utasítást adott hozzá, azt Züllich 1847 november 9-iki válaszából ismerjük.

— úgymond — nehézséget és komolyságot, a Minerva pajzsa meg inkább katonatudományt, mint versek éneklését jelképezi, a mi a költő munkáinak nemével nem egyezett volna.⁹⁵ Döbrenteit a tervrajz nagyon kellemesen lepte meg, úgy, hogy Züllich eszméjét helyeselve, a magáét — mint kevésbé szépet — teljesen elejtette. „Taps — mondá — Czelkutinak már indulatot fog kifejezni, a hogy Hunyadinál is.“ Másoknak is tetszett, de Teleki Blanka azt a megjegyzést tette reá, hogy: Balsarkával ne tapodja az Óda műzsája a könyveket, azok ott se legyenek, a költő mellképe pedig ne legyen a lanton, mert az évtévesztés — anachronismus. Ezt előbb Döbrentei is rosszalta, de megfontolván a dolgot, a lanton meghagyandónak vélte Berzsenyi arczképét, mert ez nem görög mű — úgymond — hanem mostani magyar s a Muza-képzelem úgy mai, miként hellén volt, így hát a régi emberi felfogást maisítani is lehet. Egyébként a maga részéről is megjegyezte, hogy a múzsa arcza fiatalabb legyen, mert a rajz csappanc-jányképet mutat, kivált állkapcsánál, teste pedig 30—40 év közöttit sejtet, holott husz évesnek szeretné látni. Aztán meg a költő jobb karja s a múzsa jobb lábafeje is feszes, a költő öltönye pedig, hol nemzeties zsinórzata van, ne álljon lehullólag. Végül arra kéri, hogy Junoénál nagyobbra faragja új művét, mert „Berzsenyi testalkata öt lábnyi körül volt“ s legyen az oly tökéletes, hogy „még tüzesítőbben megragadja majd nézőjét, mint *Juno* és ezt mondassa mindennel: Bizony kell adnunk Hunyadi szobrához!“⁹⁶

Döbrentei igazításai közül Züllich készéggel teljesíté azokat, melyek — úgymond — a mű szépségével megegyeztethetők. De azt már nem ígérte, hogy a Junonál nagyobbra készíti, mivel 1000 forintban megállapított díja 50 arannyal kevesebb amannak a díjánál s még a szállítási költségeket is neki kell fizetnie; holott e műve egyharmadával több dolgot ad, mert „a repülő redőzet kétszer több időbe és munkába telik, mint a síma“ s csakis abban a reményben fog hozzá eredeti mintájához, hogy addigra összegyűl a Hunyadi-szobor ára és abból azt is bevégezheti a jövő esztendő nyaráig.⁹⁷ Döbrentei azzal a kijelentésével ért célzt, hogy „a magyar hölgyvilág képviselői azon kikötéssel hagyták helyben a megbízást, hogy a szobor 4¹/₂ lábnyi magasságú legyen“, a mit Züllich végre is teljesített a még agyagban álló alakon, de kérte, mentsék fel e mintának gipszbe való öntése és elküldése költségétől s bizzanak meg teljesen művészetében.⁹⁸ Válaszában Döbrentei

⁹⁵ Züllich fent idézett válaszából, melyből azt is megtudjuk, hogy a carrarai márványból készítendő 4 lábnyi álló szobrot 1000 pengőforintért vállalta el, de ezt is csak hazafiságból és hálaérzetből ily olcsón.

⁹⁶ Döbrentei 1847 november 24-ikén írt levelében.

⁹⁷ Züllich válasza Döbrentei fenti levelére, 1847 december 14-ikéről.

⁹⁸ Rómában írt 1848 januárius 11-iki levelében, melyben Döbrentei hiányzó és késve kapott 1847 október 28-iki levelére felelt.

megmagyarázta a művésznak, hogy a minta bemutatása lakásán saját érdeke, mert hisz pl. a Hunyadi-szobor mintáját is meglátván nála Rózsa Valburga kisasszony, négy hónap mulva egész váratlanul 90 forintot küldött kezéhez Aradról. Különbem sem tudná másként összehozni érdekében báró Vay Miklósnét, gróf Forraynét, (gróf Forray Julia, gróf Nádasdy Lipótné) és Szögyéni-Bohusnét, kik a Berzsényi-szobortügy élén buzgólkodnak. Legyen hát ő is bizalommal irántuk, mert „higgye el — úgymond — hogy mi is igen daliások, nemesen bőkezűek tudnánk lenni magyar művész atyánkfianak lángesze megbecsülésében, ha pengve-zengve omlott volna össze pénzünk; de mikor csak erőtetve koldulgatnunk kell, aprólékos-ságokon lelkünk is megsugorodik.“ Hanem azért sok kiadását méltányolva, megígérte, hogy a szobor és gipszminta árát tisztán megkapja és szállítási költségét, meg a gipszminta árát külön megfizeti neki, csak küldje és azalatt dolgozzék egyuttal a márványtömbön is.⁹⁹ Pártfogójának e gavaléros eljárása megnyugtatta Züllichet, kinek nyugtalan kedélyállapotát könnyen magyarázza folytonos pénztelen helyzete. De abban már neki volt igaza, hogy pl. a Hunyadi-szoborra másfél esztendő alatt mindössze 55 aranyat kapott megrendelőitől, a mi ennyi időre — úgymond — még egy favágónak sem lenne elegendő a megélhetésre. Keserűségét növelte az is, hogy midőn ily helyzetében István nádorhoz folyamodott két esztendei ösztöndíjért, kérvényét az Erdélyi udvari kancellária (mely alá születésénél fogva tartozott) azzal a bürokratikus képtelen végzéssel tagadta meg, hogy eddigi művei nem Erdélyt, hanem a magyar hont érdeklik¹⁰⁰ és különben is szokatlan a négy esztendőnél hosszabb időre szóló ösztöndíj-adás, melyet az erdélyi kereskedelmi alap — melyből eddig fedezték — nem is bir meg.¹⁰¹ Bajából aztán Döbrentei segíté ki, midőn közbenjárására június közepén ő Felsége két esztendőre évi 600 forintot utalt ki neki.¹⁰²

Züllichet munkájában most azonban egy váratlan dolog, a tavaszkor kitört 48-as események zavarták meg. Ezek őt Rómában annyiban érdekelték és érték kellemetlenül, hogy midőn a Berzsényi-szobor nagy mintáját április elején el akarta küldeni, nem akadt szállító, ki felelősséget vállalt volna érte, mivel a Lombardiának osztrák uralom alóli felszabadításáért küzdő olasz csapatok minden küldeményt megdézsmáltak és Ancona kikötőjébe sem engedték be a triesti hajót, mely elszállította volna. Így Züllich hirtelen egy-két arasznyi kisebbített mását készíté el, mely aztán gyorskocsin is elmehetett.¹⁰³ De ezzel is baja volt, mert

⁹⁹ Döbrentei 1848 januárius 26-ikán irt levele.

¹⁰⁰ Züllich 1848 februárius 8-iki leveléből.

¹⁰¹ Az Erdélyi udvari kancellária Bécsben kelt 1847 deczember 9-iki végzése az O. L. Erd. udv. kancz. iratai 5910/847. sz. a.

¹⁰² Budáról irt 1848 június 19-iki levele nyomán.

¹⁰³ Züllich 1848 április 6-iki leveléből.

előbb Anconában hevert sokáig, majd Bologna felé vitték¹⁰⁴ s így bizony, összetörve érkezett meg augusztus elején Budára. E hírre másikat öntvén, tengeren küldötte meg újból Züllich¹⁰⁵ s végre 1849 márczius 30-ikán Döbrentei kezéhez érkezett, a ki érette 42 frt 30 krajczárnyi vitelbért volt kénytelen fizetni. Épen jött, csak a lant egyik szarva vége tört le, de mivel kőből is faragta már, csak annyit írt róla, hogy: Barátom, a márványszobor meglepőbb legyen.¹⁰⁶ Következő levelében pár nap mulva azonban még sem állhatta meg, hogy értésére ne adja, miként Berzsényi jobb karja igen feszes fordulású, feje ferde, czombjai meg igen kővérek.¹⁰⁷

Nagyobb baj volt ez apró fogyatkozásoknál az, hogy a Kisfaludy-és Berzsényi-szobrokra gyűlt pénz, melyet gróf Forray-Brunszwik Julia közbenjárására József nádor engedélyével biztosság okáért az ország pénztára őrzött,¹⁰⁸ Buda visszavételekor az országéval együtt 1849 május 23-ika körül elrabolták. A második magyar pénzügyminiszterium Döbrentei közbenjárására megígérte ugyan visszatérítését, de a forradalom bukásával, midőn Pest is császári katonai kormány alá jutott, ezt már alig lehetett remélni.¹⁰⁹ Ám a fárádhátatlan Döbrenteinek félesztendő alatt mégis sikerült visszakapnia az 1100 forintnál nagyobb összeget, melyből most már kifizethette Züllichet a szobor kialakított árának kétharmadáig és egyuttal Petrovics Demetert is, a ki a *Himfy-lantot* bronzból öntötte.¹¹⁰

A Rómában tengődő magyar művészen, az a 128 frt azonban, a mit most kapott, nem sokat segített, hiszen már esztendejénél tovább nem jutott segítséghez s a háborús idők elmúltával sem tudta megkapni 600 forintos állami ösztöndíját, melyet különben is előre megterhelt mindenféle apró kölcsönökkel. Hogy mégis valami keresethez jusson, kámeák faragására adta magát, a miben az olaszok olyan kitünők s ebben a művészetben magyar létére nemcsak első volt, de igen szép eredményt is ért el. Kérdést intézvén e tekintetben Döbrenteihez, eszméjét igen életrevalónak találta, mivel a melltűk nagyon divatba jöttek s két kereskedő is biztatta hasonló apróságok csinálására.¹¹¹ Hamarjában 1850 július végén 14 darabot indított útnak, de hosszas utánjárással Döbrentei csak október 8-ikán válthatta ki a harminczadtól, habár Züllich

¹⁰⁴ Rómából írt 1848 július 3-iki levele nyomán.

¹⁰⁵ Ezt Döbrentei 1848 augusztus 5-iki hiányzó leveléből tudta meg Züllich, melyre augusztus 29-ikén felelt.

¹⁰⁶ Döbrentei 1849 április 7-iki levelében.

¹⁰⁷ Ezt 1849 április 12-ikén írta.

¹⁰⁸ A *Magyar Hirlap* 1852 október 28-iki száma 4358. l. szerint.

¹⁰⁹ Budán írt 1849 november 21-iki leveléből.

¹¹⁰ Döbrentei 1850 június 4-ikén írt levelében, mely szerint a visszakapott összeg 1118 pengőforint 23 krajczár volt.

¹¹¹ Budán írt 1850 június 28-iki leveléből.

nyomorúságos helyzetében már nagyon várta az eladásukból befolyó pénzt. Kárpótlásul, nem remélt jó áron keltek el, mert pl. *Berzsenyit* fia, Miklós 22 forinton, *A tánczosnét, Junót*¹¹² és *Faustinát* gróf Gyulay Lajos egyenként 3 forinton vette meg, a *Honi gyászt* 20 forinton gróf Teleki József, a Magyar tudós társaság elnöke, a mit Döbrentei a magáéból 17 forintra pótolva, 70 forintot küldött Züllich megsegítésére. Tette ezt annyival szívesebben, mert a csigából vésett szép kámeák közt volt az *övé* is, melyet lelkes pártfogójának Züllich halála¹¹³ jeléül készített egy gyenge kőmetszetről. Ezért nem találhatta el arcza jellemvonását, de ez láthatlanba nem is kívánható, írta róla neki Döbrentei,¹¹³ habár művészi tekintetben igen becses alkotás.¹¹⁴

Lassanként a többi apróság is elkelt. Így *IX. Pius* és a *Kis Herkules* képeért 30 frt gyűlt be. Hanem általában drágálták, helyesebben: széppnek találták őket, szeretnének is magyartól venni, de „elvitte az aranyat hajdan Patak,¹¹⁵ ma pedig a magyar bankót más valaki s valami” vigasztalta tréfásan a pénzt váró művészt Döbrentei. Az általános elkeseredést leginkább jellemző ez ügynél is különben az, hogy a kámeák eladásában buzgólkodó egyik hölgy kijelentése szerint a *Honi gyász* vételére ajánlkoztak legtöbben, úgy hogy azt Züllichnek sok példányban kellett utána csinálni és küldeni.¹¹⁶ Döbrentei gyakori utánjárása folytán december elején elmaradt ösztöndíját is megkapta. Igaz, hogy a postaköltség leszámításával maradt 596 frt helyett a pénzláb drágulása következtében csak 490 forintot kapott belőle Züllich kézhez, ámde ez is jól fogott a szűkölködő művésznak, kit most Döbrentei azzal biztatott, hogy jöjjön haza s magával hozva a már majdnem kész Berzsenyi-szobrot, talán sikerebben foghatnak újra a Hunyadi-szoborra való gyűjtéshez, ha személyesen látják és szélesebb

Döbrentei Gábor.

¹¹² Képét Szent-Iványi Gábor eredetijéről mutatjuk be.

¹¹³ Döbrentei 1850 október 16-iki levelében.

¹¹⁴ Ezt Döbrentei unokaöccse, Döbrentei Antal Pozsonyban kelt 1858 december 19-iki levelével, (melyben szintén azt írja róla, hogy készítőjének rossz mintája lehetett) emlékül gróf Gyulay Lajosnak küldte meg, kinek halála után gróf Wass Ottilia gyűjteményébe jutott és szíves engedelmevel most a róla készített klisével mutatjuk be eredeti nagyságban.

¹¹⁵ Értendő: Sárospatak.

¹¹⁶ Ennek rajzát Szent-Iványi Gábor eredetijéről mutatjuk be.

körben megismerik.¹¹⁷ Erre azonban a pénztelen Züllich nem tudta magát reá szálni. E helyett újabb kámeákat küldött Döbrenteinek, melyek éppen karácsony napjára jutottak kezébe. De maga beteges lévén, eladásukat gróf Brunswick Teréz és báró Prónay Sarolta vállalta el, a miért az előbbinek egy *Ámorfőt* adott, egy gyönyörű faragású *Mária-fejes* kámeát meg Ney Ferencznek küldött emlékül soknemű fáradozásaért.¹¹⁸

Züllich két pártfogójának buzdítására a 24 forintos *Tobzónót* (Bacchantin) az aradi tizenhárom között kivégzett gróf Leiningen özvegye vette meg; de azért 1851 márczius közepén még 16 maradt Döbrenteinél, úgy mint: *Ajax* 22 frt, *Meduza* 19 frt, *Gondolkodó Ámor* 17 frt, két *Tobzónó* egyenként 18 frt, *Sibylla* 16 frt, *Hébe* 18 frt, *Psyche* 18 frt, *Három kegyelő* 25 frt árban, meg két *Ámor*, *Berzsenyi*, *Tasso*, *Michelangelo* és *Leonardo da Vinci*.¹¹⁹ Hogy pedig jobban keljenek, egyrészüket Steindlhoz,¹²⁰ a legjobb pesti aranyműveshez adta be. Ez időből való (a rajzban is bemutatott) *Pallas Athenae*, meg egy melltűje, rajta két kezefogó kézzel¹²¹ és *Schiller* relief-képe krajczár nagyságú kövön,¹²² míg lappangó kámeái a hátukra karczott mesterjegyéről ismerhetők fel.¹²³

Junó (?)

Pallas Athenae.

„Mikorra várhatom ide Kegyedet?“ Ezzel a kérdéssel zárta Döbrentei azt az 1851 márczius 18-án írt levelét, melyben római barátját kámeáiról értesítette¹²⁴ és ime a sors úgy akarta, hogy tiz napra reá maga költözött el az élők világából!

Döbrentei váratlan halálának híre fájdalmasan érintette Züllichet, a ki ez eseményt magára nézve „a sors legnagyobb csapásának“ mondta s méltán, hiszen hét esztendőn át volt — ismeretlenül is — rajongó

¹¹⁷ Döbrentei 1850 december 23-iki leveléből.

¹¹⁸ Elküldéséről maga Züllich ír, de a gonddal őrzött kámeát Ney Béla ny. min. tanácsos szívességéből rajzban is bemutatjuk bevezető soraink záródíszéül.

¹¹⁹ Döbrentei Budán írt 1851 februárius 25-iki és márczius 18-iki leveleiből.

¹²⁰ Keresztnevét nem ismerjük.

¹²¹ Ezeket Züllich öcsésének, Züllich Istvánnak adta, kinek ajándékából Jánosi Sándor kezébe jutottak s ma is megvannak Nagyszébenben élő özvegyénél. Ennek szívességéből mutathatjuk be az első képen is, 4 cm. magas eredetije kékes, rózsaszínbe játszó csigából lévén faragva, míg a másfél cm. nagy melltű piros karnéolból való.

¹²² Ez Szent-Iványi Kálmán orsovai határszéli rendőrkapitányé, de fényképéhez nem tudtam hozzájutni.

¹²³ Ilyet hármat is bemutatunk a következő lapon: a középsőt nagyítva, a két szélsőt meg eredeti nagyságában.

¹²⁴ Döbrentei idézett második levele utolsó sorában.

támogatója, a ki érdekében önzetlenül fáradozott, lelkesített, gyűjtött, megmozgatva az egész társadalmat és sajtót, még olyan gyászos időkben is, a milyenek a szabadságharcz után bekövetkeztek. Valósággal beteg lett a hírnek, mert érezte árvaságát, mint az apa nélkül maradt gyermek s bánatát növelte, hogy hat héttel előbb másik jóakarója, Petrichevich-Horváth Lázár halt meg.¹²⁵

Részvétét Züllich gróf Gyulay Lajossal közölte,¹²⁶ ki őt felfedezte és Döbrenteihez ajánlotta. Nem kért levelében semmit, gondolván talán, hogy majd csak eszébe jut valakinek s nem hagyják el. De bizony csalódott, mert Döbrentei helyébe senki sem jutott, a ki még reá is gondolna, pedig szerényen és türelmesen várt egész az esztendő végéig. Tovább azonban nem várhatott, mert már betevő falatja sem volt. Így egykori barátja leveleit olvasgatva, 1852 elején Kubinyi Ágostonhoz, a Nemzeti Múzeum igazgatójához fordult segedelemért. Kérte, nézzen utána, hová lettek a Döbrenteinél

Züllich mesterjegyei.

maradt (mintegy 260 frt árú) kámeái s megkaphatja-e a Berzsényi-szoborért még hátrálékos összeget, a mi nagy nyomorából kisegítené. Hiszen nemcsak évjárdékát nem kapja többé a császári udvartól, hanem a külügyminiszter még a Czélkuti név használatától is eltiltotta.¹²⁷ Ezekről a dolgokról Kubinyinak azonban semmi tudomása nem lévén, levelét az éppen Pesten tartózkodó Gyulay gróffal közlé. De bizony ő sem sokat adhatott neki,¹²⁸ mert a szabadságharcz idején hunyad- és zarándmegyei birtokait feldúlták, elvették¹²⁹ s maga is nehezen éldegélt.

Döbrentei hagyatékában különben is mindössze 136 aranyat találtak a két szobrot megrendelt nőegylet számadásai szerint,¹³⁰ a mit való-

¹²⁵ Horváth Lázár 1851 februárius 3-án Bécsben szélhűdésben halt meg és iratai közt ezer pfrtot találtak; a *Hölgyfutár* 1851. évf. 131. l. (Szinyei: Magyar írók élete és munkái IV. k. 1268. l. hibásan februárius 5-én.)

¹²⁶ Züllich 1851 április 17-iki levelében.

¹²⁷ Kubinyihez írt 1852 januárius 5-iki leveléből.

¹²⁸ Züllich levelét Kubinyi 1852 januárius 21-ikén vevé s küldé át rögtön Gyulay Lajoshoz, a ki róla másnap írt pesti feljegyzésében emlékezik meg naplójában.

¹²⁹ Ezt még Döbrentei írta egyszer Czélkutihoz intézett egyik levelében.

¹³⁰ Döbrentei hagyatékában 1292 pengőforintot és 95 krajczárt találtak a Kisfaludy- és Berzsényi-szobrok pénztárában, még pedig 136 aranyat, a mit 6 forintjával számítva 816 forintot tett ki, 400 forintot meg bankóban, a mi elveszett, illetve érték-telen volt. Ezt a pénzt a nőegylet üdvédeje, Horváthy Károly vette át a számadásokkal s egyéb iratokkal és rajzokkal együtt, míg Döbrentei többi hagyatékát 1851 május 26-ikán árverézték el nyilvánosan, miután kézíratai egyrészét unokaöccsége, Döbrentei Antal tartotta meg, másrészét meg az Akadémiának adták, melynek könyvtárában ma is megvan levelezésének egy része; a *Magyar Hirlap* 1851. évf. 2100, 2120, 2150 és 2386. lapjain olvasható újsághírekből.

szinüleg a hamarabb elkészült Himfy-lantra áldoztak, miután azt készítője, Petrovics Demeter Bécsből lehozta és július 17-ikén felállította a Nemzeti Múzeumban.¹³¹

Ilyen körülmények között Züllich hazai segítség nélkül tengődött. Isten tudja, hogy s mint élt, mert évekig semmi nyoma¹³² és egyetlen sornyi írásunk sincs ezidőből róla, tán hogy nyoma se legyen nyomorúságának. Pedig a művészetet nem szünetelt nálunk, sőt mintha az emberek a honfibanatot a művészettel való foglalkozással akarták volna enyhíteni, már az 1851-iki tavaszi műkiállítás igen sok szép képpel nyílt meg. Igaz, hogy a szobrászatot mindössze Dunaiszky László néhány mellszobra képviselte benne és ő is csak úgy tudott megélni, hogy a kerepesi-úti temető közelében sírkőraktárt nyitott,¹³³ az elsőt hazánkban. De már a következő évi kiállításra Züllich római honfitársa, Guttmann¹³⁴ is küldött „Egy olasz költőrnő“ című szobrot,¹³⁵ miután tehetségét és hivatását már az 1847-iki kiállításon bemutatott gipsz- és márványszobrai alapján dicsérték kritikusaink.¹³⁶ E jelenségek azonban szórványosak voltak s távolról sem tanúságai valami keletkező nagyobb művészeti újraéledésnek. Hiszen a szülővárosába, Rimaszombatba visszavonult Ferenczy már esztendőök óta nem dolgozott s a szobrászatot még évekig csupán Dunaiszky folytatta a kiállításokon bemutatott néhány művével,¹³⁷ meg az utána feltűnt Marschalkó¹³⁸ egy-egy munkájával. Hanem Züllich éppen a képzőművészet ez elárvulását használta ki, midőn 1855 elején

¹³¹ A *Magyar Hirlap* 1852 október 28-iki száma 4358. lapján, hol el van mondva, hogy a Kisfaludy Sándor szobra 2876 forintba került, a mit, levonva a nők által gyűjtött 3542 forintból, Berzsenyi szobrára mindössze 666 frt maradt. A *Hölgyfutár* 1852. évf. 608. lapjáról viszont megtudjuk, hogy a Himfy-lant 11 láb magas volt s különben is bronzból készülvén, többbe került Züllich félbenmaradt művénel.

¹³² Mindössze Rómában hallottam 1906 tavaszán az 1820-ban született Szoldatics Ferencz veterán festőnkől róla annyit, hogy midőn ő 1853 november havában Rómába jutott Züllichet többször látta és segélyezte is; így pl. egyszer egy rakás ókori bronzérmét vett neki, hogy mintázza őket kameáira, de hanyagnak ismerte és nagyobb művet nem látott nála.

¹³³ A *Magyar Hirlap* 1851 augusztus 6-iki tudósítása, a 2416. lapon.

¹³⁴ Az Aradon 1811-ben született Guttmann Jakab, a ki 1843-ban a bécsi képzőművészeti akadémiába lépve, onnan Rómába ment, de 1857-ben örültségbe esett.

¹³⁵ Ez a kiállítás 1852 július 12-én nyílt meg s ezt az adatot a *Hölgyfutár* 1852. évf. 612. lapja jegyezte fel.

¹³⁶ Vahot Imre ír róla elismerőleg az 1847 július 8-án megnyílt kiállítás alkalmából, a *Pesti Divatlap* 1847. évf. 927. l.

¹³⁷ Az 1853-iki tavaszi műtárlaton mutatta be pl. „Krisztus megfeszítettése“ című Esztergomba szánt művét; a *Delibáb* 1853-iki I. k. 611. l. Az 1854 május 5-én megnyílt műtárlatban pedig Holly szláv költő szép szobrával tünt ki Dunaiszky; a *Hölgyfutár* 1854. évf. 423. lapján olvasható tudósítás szerint.

¹³⁸ Még a pesti útmutatók is ezt a kettőt emlegetik; Feldmann's Wegweiser druch Pest und Ofen (Pest, 1855.) 157. l.

búcsút intett Rómának, annyi sok évi nyomorúsága színhelyének, hogy hazatérve felajánlja tehetségét rég elhagyott honának. A magyar lapokból látta ugyanis, hogy már kezd derengni vagy legalább is nem hanyatlik társadalmunkban az írók által megindított és ébrentartott lelkesedés a hazai irodalom és művészet iránt.¹³⁹ Meg aztán, régi leveleit előszedegetve, tudta, érezte, hogy Ney Ferencz nem fogja cserben hagyni. Különben sem veszthet semmit s az éhezõ ember filozófiájával okoskodva, azt gondolta, hogy itthon is megélhet úgy, mint a hogy a mindenféle nemzetiségû mûvésztlõ ellepett örõkvárosban éldegélt.

(Kolozsvár)

Dr. Veress Endre

¹³⁹ Ezzel szemben *teljesen elhibázott* Szana Tamásnak az a jellemzése „Izsó Miklós élete és munkái“ cz. m. (Budapest, 1897.) 11. lapján, hogy ekkor még mindig nagyon csendes, még mindig nagyon szomorú volt a magyar főváros. Társas életről jóformán szólni sem lehetett; az utczákon lesütött fővel jártak az emberek; a barát barátját hangosan üdvözölni alig merte, ha véle véletlenül találkozott... s a vendéglők, kávéházak néptelenek... , ha pedig valakinek ekkor az jut eszébe, hogy művészeti életről beszéljen: erősen a szeme közé néznek és mosolyognak... stb.

Honi gyász.

Kölcsey kritikája és a kritikai művészet.

(Felolvastatott szakosztályunk 1910 április 27-iki ülésén.)

— Első közlemény. —

A magyar kritikai művészet megalapítója Kölcsey Ferencz. „A kritika semmi nem egyéb, hanem a művészségnek philosophiai studiuma, vagy legalább ezen philosophia studiumának resultatuma.“ Írja maga. Olyan időben lép fel, mikor a közönség nem, de az írók jobbjai mélyen érezték a szigorú és igazságos kritika szükségét. A közönség nem óhajtott a kritikát, nem, különösen akkor, ha dédelgetett és kedvencz írói ellen fordult az. A szigorú és igazságos kritikát is elítélte a közönség, elítélte a bátor Kölcseyt is, a ki bírálni merészkedett egy Csokonai Vitéz Mihályt és egy Berzsenyi Dánielt. Pedig a szigorú kritikára már rég várt a magyar irodalom. A három irodalmi irány munkásai, ha nem is egyenlő tehetséggel, de őszinte és nemes buzgalommal mívelik vala az irodalmat, lassanként magyar könyvek olvasására szoktatván nemzetünket. Az öregebb írók, kiknek neve már ösmeretes a könyvolvasó közönség előtt, lelkesedéssel üdvözölnek minden ifjút, sokszor, sőt a legtöbbször nem is tekintve arra, hogy vajjon hoz-e magával a törekvő ifjú tehetséget a költészetre, vagy csak honfiúi lelkesedés vezérli a literatura munkásai közé. Egy elég jól csengő vers, egy nem éppen gyenge fordítás már jó ajánlólevelek irodalmunk ujjászületése korában. Mindenkit szívesen fogad az irodalom, a ki őszinte lélekkel siet feléje.

E lelkesedés, mely a fiatal írókat tárt karokkal fogadta, egészen a maga helyén volt abban az időben, mikor a magyar literatura munkásainak és olvasóinak száma igen csekély vala. De a mint az írók és az olvasók tábora lassankint növekedett, szükség volt arra, hogy ez a mindent eldöntő lelkesedés korlátok közé szoruljon, szükség volt egy tapasztalt kertész ollójára, mely a felesleges fattyúhajtásokat könyörtelenül lemesse. A lelkesedés teremthet irodalmat és olvasóközönséget, teremthet írókat is, de nem képes arra, hogy *neveljen*, sőt ellenkezőleg, a józan nevelésnek legnagyobb akadályja lehet. A lelkesedés legtöbbször vak; csak az értelem fénye képes megnyitni szemeit.

A megerősödő magyar irodalomnak, mely a kezdetnek nehézségein immár túl vala, szüksége volt a *nevelésre*, szüksége volt a tapasztalt kertész ollójára, mely könyörtelenül lemetszi a fattyúhajtásokat.

E nevelést megadni a józan és kiművelt kritikának feladata. E kritikának, mely az irodalom nevelő eszköze, nálunk Kölcsey a megalapítója.

E sorokban Kölcsey Ferencz kritikai művészetével akarunk megismerkedni és ennek kapcsán alkalmat veszünk magunknak arra, hogy a kritikai művészetről is szóljunk pár szót. Feladatunk czélja nem annak megítélése, hogy mennyiben volt Kölcsey kellő méltánnyal az általa bírált íróknak kiválóságai iránt, mert hiszen ezt már rég eldöntötte a magyar irodalomtörténet. Mi felkívánjuk mutatni azokat az *elveket*, melyeket az első magyar kritikus a maga bírálaiban érvényesíteni törekedett és meg akarjuk állapítani azt a *módszert*, a melynek segítségével dolgozott. Kétségtelenül fontos dolog megismernünk azokat az eredményeket is, a melyekre Kölcsey a maga kritikai elveinek és módszerének felhasználásával az egyes írók műveinek kiválóságaira vagy hibáira nézve jutott, de ítéletünk szerint, a magyar *kritika* és általában a *magyar gondolkodás* történetére nézve elsőrangú fontossággal mégis azok az elvek és az a módszer bír, a melyek Kölcseyt az ő kritikai munkásságában vezérelték és segítették.

Ha ilyen szellemben vesszük vizsgálat alá Kölcsey kritikai művészetét, úgy tanulmányunk a magyar gondolkodás és philosophia történetéhez is adalékkül szolgálhat. Meg vagyunk ugyanis győződve arról, hogy egy olyan férfiúnak, mint a milyen Kölcsey Ferencz volt, a természet egyes dolgaira, a szellemi élet egyes jelenségeire vonatkozó felfogását, a magyar gondolkodás históriájában előkelő hely illeti meg.

1. A kritika és jogultsága Kölcsey szerint.

„Nincs nálunk sem inkább gyűlölt, sem kevésbé értett szó, mint ez: kritika!“ E szavakat olvassuk Kölcsey egyik értekezésének mindjárt legelső soraiban.¹ Hogy e fonák hiedelem kinek a fejében született meg, azt sejt-hetjük — úgy mond Kölcsey: egy önmagát túlságosan szerető s éppen ezért munkái iránt lágyságot váró író fejében. Az *önszeretet*, ez az oka annak, hogy a kritika oly igen utált és ócsárolt szó nemcsak az írók között, hanem a nagyközönség szemében is. A kritikától való húzódo-zásnak okát tehát Kölcsey egy általános erkölcsi defektusban: az önszeret-
tetben keresi és találja meg. A megjobbulásnak feltétele az önmegismerés; ahol tehát a saját lényének a szeretete az önmegismerés erejét teljesen megbénítja, ott a kritika valóban utált és gyűlöletes dolog.

Tökéletes mű csak hosszú fejlődés gyümölcse. E fejlődés folyamán pedig szükséges elveinket tisztítanunk, ismereteinket bővítenünk és mélyi-tenünk, érzelmeinket és gondolatainkat nemesítenünk, képzelő erőnket

¹ *Kritika*. Kölcsey Ferencz minden munkái. Kiadja Toldy Ferencz III. k. (Pest, 1860.) 81. s következő lapján.

gazdagítanunk, fékezniünk és erősíteniünk, mert „ez a titok, mely által a klasszikusság útja felnyílik.“

Minden író törekvésének czélja éppen ez a klasszikusság kell, hogy legyen, mert másképpen a maradék tiszteletére számot nem tarthat. Az út tehát, a melyen a költőnek haladnia kell, a következő: ki kell választania és meg kell vizsgálnia érzelmeit, ismereteit, gondolatait és ki kell választania ezek közül a jót, a szépet és a valót. E munkát, bármily nehéz is legyen, folytatnia kell egy egész életen át. *Önmagunknak megismerése, saját érzelmeink és gondolataink iránt gyakorolt szigorú kritika*, ime Kölcsey szerint, *a klasszikusságnak első feltétele*. A klasszikusságnak első és legnagyobb ellensége pedig az önismerés gátja: az önszeretet.

A magavizsgálás mellett azonban szükség van mások vizsgálatára is. „E kettő, de eredetileg egy kútféjű studiuma (magad és másokat vizsgálni) taníthat meg egyedül: mind magadtól a tehetséges erőt s minden lehetséges oldalról kifejteni; mind idegen erőnek s ismeretnek úgy venni hasznát hogy általad saját karaktered valója, tisztasága és szépsége ne homályosodjék.“² E kettős irányú kritika által tehát képessé lesz az író arra, hogy kiméletlenül szétválassza a jót a rossztól, a szépet a rúttól, a zseniálist a mindennapitól.

Míndezen mellett azonban szükség van arra is, hogy író teljes bizalommal legyen a maga erői iránt, „alapos bizalom maga iránt a nagyság egy alkotó része“ — mondja Kölcsey igen helyes megfigyeléssel. Ámde ezt a bizalmat is csak úgy lehet megszerezni, ha már birtokunkban van az a választási tehetség, a melyet hosszú gyakorlás, tanulás által lehet elsajátítani és a melynek segítségével képesek vagyunk a biztos ítélésre. *Ezt a választási tehetséget, vagy ha tetszik, tudományt nevezi Kölcsey Ferencz kritikának.*

Ez a kritika, melynek mentnek kell lenni minden előítélettől és visszaéléstől, valójában nem egyéb, mint nevelés, szokás és példák előítéleteitől megtisztított józan észnek és hosszú, célirányos gyakorlattal kifejtett helyes ízlésnek következése. Az ízlés lehet többé vagy kevésbé tisztult, valamint a személyek különféleségénél fogva igen különböző, mindazonáltal az, a ki önmagában hordja az ízlésnek „magvát“, az olyan férfiú, e magvakat kifejtve, készíthet magának bizonyos egyetemes érvényű szabályokat, melyeket nem befolyásolnak egyes személyi tulajdonságok és szokások. E szabályok azután úgy a saját műveinkre, mint más írók műveire egyaránt alkalmazhatók. Szükséges tehát, hogy a kritikus felülemelkedjék az individuális, szubjektív érzéseken és szükség, hogy az emberi tapasztalásból bizonyos általános érvényű szabályokat vezessen le.

A kritikus tehát — Kölcsey szerint — a maga művészetét nem

² Kölcsey id. m. III. k. 83. l.

másoktól tanulja, hanem lelkének tapasztalásaiból szűri le azokat a szabályokat, melyeknek segítségével az irodalmi műveket megvizsgálni s azok felett bírálatot mondani akar. És kétségtelen, hogy a kritika ez úton nyeri a maga szubjektív színezetét s bizonyos mértékben eredetiségét.

Csalódnánk azonban, ha azt hinnók, hogy Kölcsey teljes mértékben a szubjektív tetszésre akarja felépíteni a kritikai művészetet. E modern túlzástól megóvta őt ízlése és kiművelt szépérzéke. Kölcsey teljesen meg van győződve arról, hogy a szép minden kor, hely és éghajlat embereiben egyforma alapvonásokban jelentkezik, a miből bátran következteti, *hogy bizonyos mértékben, egyetemes érvényű kritika is lehetséges*. Ez a bizonyos mértékig egyetemes érvényű kritika feltétlenül szükséges arra, hogy valaki nagy íróvá fejlődhessen. A kritika és tanulás nélkül szerzett művek soha sincsenek bizonyos zavarosság nélkül „a természet által egy pontba szorított tűz — úgymond Kölcsey — lánggal pattan ki és elalszik. A kipattanó lángot erősen fentartani s tiszta, maradandó világítássá változtatni, nem vak pillantat, hanem a művészileg kifejtett s szabadakarat szerint munkálkodó zseni következése.”³

Az önmagunk felett gyakorlott kritika azonban még nem elégséges, sőt sokszor veszélyes is lehet, ha t. i. „fejességre vezet. *Idegen ítéletet is kell hallanunk munkáink és műveink felett, mivel e kritikákból láthatjuk meg, hogy a dolgot más oldalról is lehet tekinteni*. Az önszeretet által elvakított ember sok olyan dolgot jónak lát, a melyet idegen szem rossznak ítél. Goethe hozza fel Kölcsey például, a kinek életírásaiból tudjuk, hogy szereté műveit barátainak kritikája alá bocsátani. Vagy ott vannak a kisebb német írói társaságok, melyek egymás munkái felett ítéletet hozva, kölcsönös útbaigazítást adtak egymásnak. „A mi kisebb társaságra nézve ilyen haszonnal teljes volt — kérde Kölcsey — miért ne lenne az, hasonló környületek között, egy egész nemzet íróira nézve is?” Ha az írók lelkébe életet és erőt akarunk önteni, legjobb mód erre, ha azok, a kik „a kik a kritika hasznait önmagukban érzik, fáklyájukat másokra is fordítják s jót és rosszat, s szépet és rútat méltóképpen bírálván, a literatura egészében virágzást és tenyészetet lehelleni törekednek.”⁴

A kritika jogosultságának, sőt szükségességének ily erős hangon való követelése, eleddig ismeretlen dolog volt a magyar irodalomban és különösen a magyar közönség előtt. A „szent öregnek” szelid dorgálásai és feddőzései mellett már igazán ideje volt az erélyesebb és következetesebb megítéléseknek.

Kölcsey a Berzsenyi és Csokonai munkáiról írott bírálatai után keserűen tapasztalhatta, hogy a közönség még mindig a Kazinczy felfogásának

³ ld. m. 87. l.

⁴ ld. m. 89. l.

hatása alatt élve, irtózik a keményebb kritikától. De ő ment a maga útján. Meggyőződésének bátran kifejezést adott, nem törődve azzal, hogy a széphalmi mester szive elhidegül tőle és a közönség nagy része valósággal felzúdúl kiméletlensége miatt. Előtte merőben téves és érthetetlen az állítás, hogy a kezdő literatúrában nem korbácsra, hanem sarkantyura van szükség. Erre az ellenvetésre helyesen feleli Kölcsey: a kit egyszer az írói lélek szent tüze megkapott, annak többé semmiféle recenzius gátat és akadályt nem emelhet.

A korbáctól való félelem tehát egészen alaptalan. A gáncsoló kritika nem képes elrettenteni az igazi írókat és a magasztaló kritika nem használ a tehetségtelennek. A Bécsi Muzsa és Mindenés gyűjtemény dicséreteinek egyetlen zseni sem vette hasznát, de a Baróti és Révai kiméletlen kritikái javára voltak nemcsak költészetünknek, de grammatikánknak is. E kritikáknak és tollcsatáknak oly nagy jelentőséget tulajdonít Kölcsey, hogy nem késik egyenesen kijelenteni: „Legbizodalmasabb bátorsággal merem állítani, hogy ezen előrement s közrendületet okozott kölcsönös kritika és ellenkritika nélkül, soha, például Vörösmarty saját bélyegű, általható erejű, zseniális nyelve sem lett volna lehetséges.”⁵ Ha ilyen gyümölcsöt termett az ellenséges és mellétekintetek által vezérelt kritika, milyen eredménnyel fog majd járni a részrehajlatlan és célirányos vizsgálódás!

A részrehajlatlan kritikát, legyen bár kiméletlen és szókimondó, teljes joggal többre becsüli Kölcsey, mint a parányi tehetségeket tömjénező kritikát. Az ilyen kedvező kritika csak akadály a tudomány és irodalom fejlődésének. A művészetnek és a költészetnek csak kárára van, ha a bátor kritikust garázdának kiáltjuk ki s míg ezt tesszük, addig csak gyermekek maradunk, az irodalom és ízlés mezején erő nélkül bolyongván.

Önmagunknak megvizsgálása és mások szigorú kritikájának jóindulatú meghallgatása tehát feltétlenül szükség, ha valaki igazi íróvá akar fejlődni. E kritika nélkül nincs fejlődés, nincs előremenetel, nincs értékes teremtés. A klasszikusság útja Kölcsey szerint a szigorú kritikán vezet keresztül.

Ámde a kritika nemcsak az íróra van jótékony hatással, hanem a közönségre is. Kölcsey Ferencznek ez az egyetlen megállapítása is kétségtelen bizonyossággal tanúsítja, hogy az ő szemében a kritikának egy magasabb és fenségesebb célja van. Nemcsak az írókat akarja javítani, nemcsak pártokat akar támasztani, nemcsak az a célja, hogy okvetetlenkedő kihívásokkal ingerelje az írókat és közönséget egyaránt. A Kölcsey kritikája igazi művészet, a nemzetnek igazi nevelő eszköze óhajt lenni.

A jóakarató kritika a közönségnek szemét nyitja fel. Egészen találó példára hivatkozva kérdezi Kölcsey, hogy vajjon nem azért állott-é egész századig Gyöngyösi köztiszteltben és Zrinyi feledésben, mert nem volt

⁵ Id. m. 91. l.

senki, ki felemelje szavát s érdemlett helyét mindkettőnek kimutassa. És vajjon — kérdehetjük mi is — nem a Gyulai Pál kritikája nyitotta-e fel a közönség szemét és mutatta ki Petőfinék megérdemlett helyét az irodalomban? Tényleg igaz van Kölcseynek: nem volt kritikus, ki reámutatott volna Zrínyire és ez által megakadályozta volna, hogy az íróknak serege kövesse Gyöngyösit. És ha lett volna valaki, ki figyelmeztessen a külömbiségre, Himfy írója, Mátyási és Pócs között — van-é, a ki e neveket ismeri? — nem kellett volna Kölcseynek Himfy mellett e két utóbbit is, mint poétai mustrát olvasnia.

És mégis, — a magyar közönség kedvetlenül fogadja a könyvvizsgálásokat — mondja Kölcsey, kétségtelenül a maga kritikáinak hatására gondolva. Ez a tény igen szembeötlő, éppen ezért megérdemli a tüzetesebb vizsgálatot.

Joggal találja Kölcsey a kritikától való iszonyodást feltűnőnek annál a nemzetnél, melynek körében már századok óta szokásban van országos és megyei gyűléseken szabadon nyilvánítani véleményét s az ellenkező véleményűek ellen szemben és nyíltan kikelni. Mi lehet ennek oka? — kérde kritikusunk s a felelet a következőkben igyekszik megadni.

A kritikának kedvetlen fogadtatása első tekintetre visszásnak látszik ugyan, de Kölcsey szerint, e tünetény tényleg nem olyan visszás. A nemzeti alkotmány ugyanis a maga arisztokrata jellegét reányomta a nemzet egész lényére és gondolkodás módjára. És pedig olyan nagy mértékben, hogy még a legártatlanabb intézmények sem lelhetek közkedveltséget, ha ha amaz arisztokratikus gyűléseken vitatás alá nem kerültek és helybenhagyást nem nyertek. Érthető tehát, hogy mennyire meg volt lepetve a nemzet, mikor azt látta: ime, egy férfiú, egy író, a ki társait *írásban* merészli kritizálni. Írásban kritizálni eddig hallatlan dolog volt. *Szóval* hadd kritizáljon kiki, a mennyit és a kit akar, de az írás már *végzés*; végzést pedig csak törvényhozás tehet.

A nemzet alkotmányos életéből következő ezen elvek hamis alkalmazásának köszönhető az a közfelfogás, mely szerint nyelvújítás, kritika s több eféle, csak tudományos egyesület joga lehet. E felfogás téves voltát Kölcsey a leghatározottabban hangsúlyozza: „Minden író — úgymond — egy független status: szabad magát mással összekapcsolni, vagy elszigetelni; szabad jó vagy rossz úton vándorlani; szabad nyugalmat és dicsőséget elpazarlani, vagy megalapítani.”⁶

Ez az elv illetve felfogás különben Kölcsey szerint, már magában véve is helytelen. Egyesületeknek és társaságoknak működése sokszor egyenesen káros az irodalom kifejlődésére. Mutatja ezt elég világosan Franciaország példája, hol a francia akadémia, mintegy legfelsőbb íro-

⁶ Id. m. 99. l.

dalmi törvényszék. Míg a kritika szabadságának jótékony hatását Németország irodalmának fellendülése és virágzása mutatja.

A kritikától való húzódozásnak okát Kölcsey, ezek szerint, a nemzet alkotmányos életének karakteréből akarja megérteni. E magyarázat kétségkívül eredeti és igen sok tekintetben meg is felel a valóságnak. A magyar nemzet alkotmányának arisztokratizmusából, sőt mondhatnók egyenesen, a *nemzeti* karakter arisztokratizmusból következik, hogy a magyar ember nagy szeretettel mond ítéletet mások felett, de saját magának megkritizálását éppen nem szívesen tűri. És hasonlóképpen nem szívesen tűri azt sem, hogy dédelgetett kedvenczei, vagy éppen bálványai felett mondjanak kritikát, bármely szelid formában is. A nemzeti karakter arisztokratizmusából folyik az határtalan önszeretet, mely Kölcseynek éles megfigyelése szerint, az önmegismerésnek s következésképpen az önkritikának legnagyobb akadályá.

Abban is teljesen igazat kell adnunk Kölcseynek, hogy a *szóval* való kritizálásnak mindnyájan mesterei vagyunk, de az *írásban* valótól, szinte irtóznak. Beszélni beszélhet akárki akármit, de *írni*, az már egészen más megbírálás alá esik. Pedig komoly kritika csak az lehet, melynek nyomai nem vesznek el egyik perczről a másokra és a melyet, ha tetszik, egy nemzet meghallhat. A szóban való kritizálgatás igen sokszor a fecsegés jellegét viseli magán; az írásban való kritika azonban igen sokszor koturnusban jár.

*

Az írónak tanulnia kell másoktól és figyelnie kell mások ítéletére. Ez azonban még nem jelenti a vakonkövetést. Kölcsey sem ajánlja, hogy feltétlenül úgy ítéljünk mint Lessing, Winckelman, Jen Paul vagy Herder. A fő az „hogy küzdjetez és forrjatok ki saját erőötökben“. Szereznünk kell bő ismereteket, önálló ítéleteket, melyek mentek legyenek minden mellékkörülménytől. A nem üres főtől jövő gáncsolást ne vessük meg és a mi a legfőbb: „ismerkedjünk meg alaposan a nemzeti literatura becsével s fogyatkozásaival“. A tiszta és célirányos kritika mindenkinek elkerülhetetlen, mert a kritikátlanság nevetségés önhietségét szül és az önhietségben sokszor azzal áztatjuk magunkat, hogy minden nemzetnek felette vagyunk.

A nemzet akkori irodalmi életének főhibáját Kölcsey éppen abban találja, hogy sokan vannak, kik sem a múltat nem ismerik, sem az útát nem ismerik világosan, a melyen haladnunk kell. És ez az oka annak, hogy nem ismerjük valódi értékünket sem. Magunkat hitegetjük és áztatjuk. Az ilyen hitegetőket csak a kritika képes felvilágosítani.

Miután a kritika szükségességét és jogosultságát eként megállapítottuk, szükség még egy igen nagy fontosságú kérdésre feleletet keresnünk: *milyen legyen ez a kritika, mely nélkül klasszikus író senki sem lehet?*

Kölcsey szerint a kritika főszempontja — versben és prózában egyaránt — a *művészség*. Természetes azonban, hogy a művészség mellett sokoldalú és mély ismeretekre is szüksége van az írónak. „Tudomány kell, igen is — úgy mond kritikusunk — de tudomány, művészi lélekkel és kézzel párosulva, ha literatúránknak való becset adni szándékozunk“ (i. m. 101. oldalon). A művészség és ismeret mellé járuljon azután a *lelkese*dés és *ízlés*. Lelkesedés nélkül semmi nagyot teremteni nem lehet; ízlés híján pedig egyetlen író sem lesz képes tárgyát kedvessé tenni a közönség előtt. „Írók, kik iskolamesteri elhittséggel állanak fel s olvasóikat tudatlan gyermekek gyanánt tekintvén, apróságaikat szárazon s gyermekes magyarázatokkal mondogatják el, soha sem emelik fel literatúránkat. Csak az fog mind dologhoz értő hazája fiainak, mind az idegen föld embereinek figyelmébe juthatni, ki egy tanult és ízléssel és ítélő tehetséggel nagy mértékben bíró közönséget képzel maga előtt, s azt teljes mértékben kielégíteni törekszik.“

Mindez, a mit eddig a költőre és íróra nézve megállapítottunk, mindez vonatkozik a kritikusra is. Kölcsey szemében csak *az kritizálhat igazán, kiben magában is érdem van*. A kritikusnak ezért nem szabad a maga tetszését állítani zsinórmértékül, hanem azt kell vizsgálnia, hogy vajjon a bírált mű megegyezik-e a szép, a jó, a való elveivel. A szubjektív és önkényes tetszésen épülő kritikát Kölcsey tehát a leghatározottabban visszautasítja és követeli, hogy az igazi kritika *elveken* épüljön fel, a jónak és szépnek természetét tartva mindig szem előtt. Ez a határozott követelés egyszersmind kritika az akkor divatban levő kritika felett, de — valljuk csak be bátran — az u. n. „modern“ kritika felett is.

A ki érzi, hogy benne tehetség van az ítélői vizsgálatra, az lépjen fel bátran még akkor is, ha némelyek megbotránkognak magaviseletén; tartsa szemeit folyton az irodalom menetén, tegye vizsgálat tárgyává az egyes írók műveit, fejtegesse azokat, kimutatván fény- és árnyoldalukat. Ne legyen tehát a kritikus egyoldalú. Ne csak azt igyekezzék kimutatni, hogy a bírálat alá vett mű gyengeségei számosak és figyelemreméltók, hanem törekedjék az esetleges fényoldalaknak is kidomborítására. Ha eként gyakorolja a kritikai művészetet és látja, hogy bírátaiból az irodalom és költészetre haszon háramlik, félretévén minden kényelmi szempontot, megvetve a haragosak lármáját, folytassa csüggedetlenül ítélkezését, Themistoklesként szólván: Üss, csak hallgass meg!

Ezeket az utasításokat Kölcsey, kétségtelenül saját személyes tapasztalatai alapján adja a kezdő s magában tehetséget érző kritikusnak. Ő csakugyan Themistoklesként szólva, gyakorolta a kritikai művészetet; félretett minden személyi szempontot; egyedül a bírált műnek gyengeségeit és kiválóságait tartotta szem előtt és ha az irodalom java kívánta, tört és zúzott, nem törődve a haragosak lármájával s barátainak neheztelésével.

A kritikusnak ezt az önmegtagadását joggal és helyesen hangsúlyozza Kölcsey a maga kritikai feljegyzéseiben. E nélkül az önmegtagadás nélkül elfogulatlan és objektív kritikát írni semmiképpen sem lehet. A kritikusnak meg kell tagadnia a maga sympathiáit, a melyeket esetleg a bírált mű szerzője iránt érez, el kell vonatkoznia mindentől, a mi alkalmas lehet az ő objektivitásának megzavarására vagy éppen korlátozására. A kritikusnak figyelmen kívül kell hagynia minden rokonszenvet, de minden ellenszenvet is. Érzelmeknek nincs szavuk ott, hol a hideg értelem mond ítéletet. A kritikus a mit mond, mondja ki bátran, egyenesen, nem keresve alkalmas kibuvó helyeket, a melyeken át, ha szorongattatik, kényelmesen ellillanhaszon. A bátorság és egyenesség, a kritikusnak két jellemzője, a melyről könnyen felismerhető az, a kinek lelke valóban reá termett az „ítélői vizsgálatra“. A ki e két jellemző nélkül szükkölködik, az hagyjon békét a kritikának, mert esetleges vizsgálódásaival többet árt az irodalom ügyének, mint a mennyit dicséréteivel vagy indokolatlan javasolásaival a bíralt mű szerzőjének használhat.

A mint már fennebb reámutattunk, az egyéni tetszés nem lehet alapja a kritikai művészetnek. Az egyéni tetszés vagy nemtetszés helyébe bizonyos egyetemes érvényű szabályok teendők, a melyek megállapodott elveknek következményei. Kölcsey e szabályokat a tapasztalásból akarja levezetni. „Jegyzetek a kritikáról és poesisről“ cz. értekezésében arra figyelmeztet, hogy ezek a szabályok, illetve törvények, csak úgy állapíthatók meg, hogyha előbb művészek tűnnek fel, kik természetből fogva lángesznek, kik természetből fogva, magukban hordozzák mesterségüknek „magvát“.⁷

A lángeszű írónak alkotásai az az anyag, melyből a kritikai elveket és szabályokat elvonni lehet. És teszi ezt a filozófus, a ki ezekben a művekbe elmerülve, azokból kiolvassa az alkotó lélek természetét, kikutatja a jellemet alkotó ama vonásokat, mely a léleknek sajátosságai; vizsgálja azokat az eltéréseket, melyeket maga a tárgy tett szükségessé és olyan szabályokat von ki a műből, a melyekre a költő nem is gondolt.

A kritika törvényei ezek szerint nem a kritikus agyában születnek, hanem a természetből meríti azokat a kutató lélek. A természet pedig a lángelmének alkotásaiban nyilatkozik meg, mivel a zseni nem egyéb „mint a különben szétszórt természeti erőknek és érzelmeknek, bizonyos felület alatt nagy bőségben történt összefolyása“. (Id. m.) A zseninek műveiben mindenütt ott láthatjuk a tökéletességre való törekvést. Ezekből a művekből állapítja meg a kritikus azt az *ideált*, a melyben az ő elvei és szabályai mintegy testet öltenek. Ezt az ideált azonban az egyes író soha sem érheti el teljesen, mivel az több lángeszű művésznek munkáiból vonatott el.

⁷ Kölcsey munkái III. k. 103. s. köv. l.

Az egyes író ugyan soha sem éri el ezt az ideált, de a kritikusnak mégis kötelessége ehhez az ideálhoz mérni a bírált műveket és a szerint mondani felettük ítéletet, a mint azok közelebb vagy távolabb állanak attól az ideáltól. Az ideálhoz mérésben Kölcsey azután megköveteli a szigorú és egyenes ítéletet, mert a költészetben semmi közepszerű, kegyelmet nem talál.

A kritikai — vagy mondhatjuk bátran — az esztétikai normáknak megállapításában Kölcsey azoknak útját követi, a kik nem egy előre megállapított elvből vonják le az esztétikai szabályokat és törvényeket, hanem a már adott művészettörténelmi anyagából vezetik le azokat a normákat, a melyek azután az esztétikában kötelezőkül ismertetnek el. És ezen nem is lehet csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy Kölcsey maga is költő lévén, a költői elmének termékeiből akarja megismerni azokat az utakat és eszközöket, a melyek biztosan vezetnek a klasszikusság elérésére.

Nyilvánvaló, hogy Kölcsey a kritikai művészetet merőben filozófusi foglalkozásnak tartja és egyenesen azt mondja a kritikáról, hogy az nem egyéb „mint a művészségnek filozófiai studiuma, vagy legalább ezen filozófiai studiumnak rezultátuma.“ Az ilyen filozófusi lélekkel gyakorolt kritika nemcsak nem rángatja le a zsenit repüléséből, hanem éppen igyekezik a homály helyébe fényt, a rendetlenség helyébe rendet hozni.

Nem elég azonban, hogy csak a kritikus legyen filozófusi lélek, szükséges a költőnek is annak lennie. A filozófusi lélekkel bíró poeta és literátor gáncstűrő, mert ő mind a tökélyt, mind a hiányt megérti. A filozófusi lélek, a filozófusi ismeretek nélkül való költőt azonban türehetetlennek találja Kölcsey, „mert az ilyen költő boldog önszerelmében azt hiszi, hogy mind az, a mi bajusza alól kigördül, egyenesen általzenge a halhatatlanságba.“⁸

Ez az a kritikai művészet, a melyet oly erősen sürget Kölcsey az ő értekezéseiben és bírálataiban. Ennek a kritikának meggyökeresedését óhajtja és sürgeti, nemcsak az egyes íróknak, hanem egész magyar irodalmunk érdekében. „Mert valóban, kedves barátom — írja a Körner Zrinyijéről szóló recenzióban — most nagyon gondtalanul ballagunk a hallhatatlanság felé s a nagy gondtalanság mellett nemcsak az orrunkra bukás, hanem a lábszár-, vagy éppen nyaktörés is elkövetkezhetik. Akkor pedig hiában kiáltasz majd segítségért: a már sokszor megcsalatkozott kritika szánakozás nélkül megyen el melletted és így felel: *Quaere peregrinum!*“⁹

Ezt a kritikát gyakorolni kell még az öregebb írókkal szemben is, a kik, úgy látszik, a házi békesség kedvéért, kritikátlan viszik magukkal hibáikat sírjukba. E hibák felett is szigorú kritikát kell tartani, mert a

⁸ Körner Zrinyijéről írott recenzió. Minden munkái III. k. 118. s. köv. l.

⁹ Id. m. 124. l.

fiatal írók azokat, mivel soha kritizálva nem valának, megtartják, sőt újakkal is szaporítják, rendületlenül hívén magokat zseniknek.

De — hangsúlyozza még egyszer Kölcsey — ennek a kritikának nem szabad az egyéni tetszésen alapúlnia. A magyar közönség kritika-íszonyának egyik okát éppen abban kell keresnünk, hogy eddigi kritikusaink a maguk individualis ítéletüket érvényesítették; abban pedig, hogy az illető mű milyen viszonyban van az egész irodalommal, a saját korának állapotával, a nyelv fejlettségének jelen fokával, a közönség ismereteivel és ízlésével, ezzel a kérdésekkel Kölcseyig egyetlen kritikus sem törődött. Ha kritikánkban igazságosak akarunk lenni, tekintettel kell lennünk a felsorolt körülményekre is s akkor a gáncsolni való mellett fogunk találni bizonyára dicsérni valót is.

2. Kölcsey kritikai működése és módszere.

Lássuk már most: mennyiben követi Kölcsey az itt fejtegetett kritikai elveket és mennyiben alkalmazza azokat bírálatában. Tegyük vizsgálat tárgyává a módszert, a melylyel recenzióiban élt. Lássuk és figyeljük meg Kölcseyt, a mikor kritizál.

Kölcseynek első kritikai dolgozata 1817-ben jelenik meg: „Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetések“ címmel. E bírálatot Kölcsey eredetileg Döbrentei Gáborhoz intézte levél alakjában (Álmosd, márczius 3. 1815. kelettel) és az *Erdélyi Múzeumba* szánta. Itt azonban nem jelenvén meg, Kölcsey a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőinek küldötte s ott is jelent meg 1817-ben a folyóirat II. kötetében.¹⁰

Kölcsey a bírálatában mindenekelőtt Csokonai egyéniségét vizsgálja és pedig aként, hogy párhuzamot von Csokonai és Bürger között, kihez Csokonai ama költők közül, kiket Kölcsey ismer, leginkább hasonlít.

A genius Bürgert és Csokonait egy úton vezette s ezenkívül a magyar költő tanúlt német mesterétől. Mindkét poéta nem nagy nemzet tagja, mind a kettő sokat tanúlt és mind a kettőt szerelme indítja ebben. Mind a kettő ismerte a ritmus erejét, kereste a popularitást és mindkettőnek karaktere a jókedv s makacsság. Szóval: „sokat, a mit Schiller a maga recenziójában Bürgerről mond, szóról szóra lehetne a magyar poétáról is mondani.“

Már e párhuzam is — a mely sok részében ugyan igaztalan — elégséges módon tanusítja Kölcseynek a kritikára való rátermettségét, de másfelől élénken bizonyítja azt is, hogy kritikusunkat némely ítéletében a kelle-ténél inkább befolyásolják német mesterei.

E rövid bevezetés után, a mely mindenképpen alkalmas arra, hogy az,

¹⁰ Ld. Toldy jegyzetét a bírálathoz és Beöthy Irodalomtörténetének II. k. 814. lapján, Kelemen Béla Kölcsey-életrajzát.

olvasónak figyelmét felkeltse, néhány „scénát“ rajzol Kölcsey a költő életéből, hogy ez által nyilvánvaló és világos legyen a szempont, a melyből Csokonait szemlélni akarja.

Debreczeni deák korában végzett tanulmányai felébresztik Csokonaiban az alvó költői géniust s ha nem is voltak elégségesek arra, hogy általuk a fiatal deák megismerkedjék az esztétikával, igen jó bevezetők voltak a latin irodalom termékeibe és a metrikába. Eleinte a leoninusokat verselgető Gyöngyösi, majd Kazinczy és Földi voltak hatással reá; az olasz költők műveinek ismerete megelőzte a németeknek s tőleg Bürgernek ismeretét.

Az előrebocsátott rajz után, mely a költő egyéniségével akart megismertetni, következik a költőnek megítélése. Eddig csak tényeket állapított meg Kölcsey, leírván Csokonai életének egy-egy kiemelkedő pontját, felémlítvén azokat a hatásokat, a melyeket a collegium tanítása, magyar és idegen költők munkáinak tanulmányozása gyakoroltak a fejlődő lélekre. E tények rövid megállapítása után következik a költő munkáinak összemérése azzal az ideállal, a melyet Kölcsey magának a kiváló költőről felállított.

És ez az összemérés mindjárt szemrehányással kezdődik. A Csokonai népiessége Kölcsey szemében vaskosnak tűnik fel. A sok alacsony kifejezés elrútítja sok versét a költőnek, mondja Kölcsey Csokonayról, éppen mint Schiller Bürgerről. Földitől, a ki mestere volt, igen sokat tanult Csokonayt a ki semmiképpen sem tudja levetkezni az alföldi provinciálizmust és az iskolai tónust. Mindezekhez a kedvezőtlen hatásokhoz azután hozzájárult az is, hogy költőnk alacsony sorsú születése nem engedi a világ csinosabb társalgási nyelvét és modorát elsajátítania. A zseninek zabolátlansága nyughatatlaná tevő Csokonayt, ez a nyughatatlanság pedig czinizmust szült, a mely czinizmus a különben is poetae more vivens költőt, reá nézve éppen nem kedvező körülmények közé sodorta szüntelen. Ez a czinizmus végighúzódik költőnknek egész költészetén: dalain, sőt ódáin is. Nem késik azonban elismerni Kölcsey, hogy éppen az az oldal, mely felől Csokonai oly nagyot buka, egyszerismind a legtöbb fényt is szerzette neki. Szentimentális dalai közül sok hidegen hagyja sziveinket, de azok a dalok, a melyek népies hangon íródtak, a zseni bélyegét hordják magukon.

Mind e megjegyzések a külső formára vonatkoznak: a nyelvre és a kifejezésre. Idevonatkozó bírálatos megjegyzéseiben Kölcsey Schiller és Kazinczy tanítványául mutatkozik. A Büggerrel való párhuzam Schiller hatását, a csinosabb és előkelőbb kifejezéseknek követelése Kazinczy tanítványát mutatják. Az ideál tehát, melyet kritikusunk magának megalkotott, nem a kritikus saját tapasztalatainak alapján készült, a mint azt ő pedig megköveteli, hanem más íróknak tanulmányozása folytán alakult ki Kölcseynek lelkében. A Schiller és Kazinczy kritikai elveit elfogadja ugyan Kölcsey, de csak válogatva és nem feltétlenül. Úgy látszik, hogy Voltaire kritikái sem hagyták lelkét érintetlenül és kifejezéseinek *formája, módja* a nagy francia gúnyo-

lódónak hatását mutatják, míg kritikájának *tartalmi* része Schillerre és Kazinczyra utal.

Csokonai műveinek *belsejét* illetőleg csak töredékes megjegyzéseket tesz Kölcsey s különösen azt emeli ki, hogy hiányzik belőle Bürger tüze, Dayka csinossága, Himfy eredetisége. Himfynél — úgymond kritikuskunk — a költés nem mesterség. Himfy *teremt*, Csokonai ellenben az érzésnek hangját csak *tanulta* és nem képes azt oly igazán visszaadni, mint Himfy, A hány állítás, annyi igaztalanság! Dayka és Himfy még csak nem is közelítik meg Csokonainak őseredeti lírai erejét, a mely szakadatlanul ömlik felénk a költőnek lantjáról, daloljon bár víg, avagy bús érzelmeket, azt a lírai erőt, a mely Csokonait egyenesen Balassa Bálint és Petőfi mellé helyezi. Kétségtelenül sokat tanult Csokonai idegen költőktől is, olaszoktól és németektől egyaránt, de ezt nem volna szabad szemére vetnie éppen annak a Kölcseynek, a ki a fiatal írótól sok ismeretet és tudást követel.

A míg a Csokonairól írott bírálat a költő individualitását igyekezik előtérbe állítani és pontos vonásokkal megrajzolni, addig a *Kis János* műveiről írott recenzió, mely a Csokonairól szóló kritika *után* íratott, de az *előtt* látott napvilágot, a költő egyéniségével alig foglalkozik, a mi teljesen érthető is, mert hiszen Kis Jánosnak nem volt költői egyénisége. E recenzióban Kölcsey a verseknek külső formáját, a nyelvnek csínját és és tisztaságát említi dicsérettel s kifogásolni valója csak egy pár alantos kifejezésre terjed ki. Kis Jánosban még tíz is van kritikuskunk szerint; ő valóban a nemzet filozófus írója, mivel három kötet versén keresztül bizonyos érezhető nyugalom ömlik el. „Ő szomorog és enyelg, a nélkül hogy magát egészen elkapatni hagyná.“ Mintha bizony a filozófusi léleknek lényeges sajátága a három kötetben előmlő nyugalom lenne.

Kis János műveiről írott bírálat egy egészen barátságos elmefuttatás, a melynek írója nem tud elvonatkozni attól a szimpátiától, melyet a bírált költő különösen ennek mestere, Kazinczy iránt érez. E recenzióban Kölcsey túlságosan pártember, nem tud megszabadulni a széphalmi mester hatása alól, elannyira, hogy szinte kötelezve érzi magát dicsérettel szólnia arról, a kit ő dicsér és enyhe bírálatnak hangját használnia azzal szemben, a kit ő szeret. E bírálatban Kölcsey csak amolyan „házi“ kritikuskunk, kinek ítélete minden esetben kedvező kell, hogy legyen.

Kölcseynek harmadik és legtöbb port felvert bírálata a „Tudományos Gyűjtemény“ 1817. évi folyamában jelent meg és *Berzsenyi Dánielnek* poétai munkáit tette kritika tárgyává. E bírálat tulajdonképpen Kölcseynek akarata ellenére, megcsönkítva jelent meg és Berzsenyinek halálig tartó keserűséget, írójának pedig egész életen át tartó fájdalmat szerzett.

Kölcsey mindenekelőtt külömbiséget tévén poéta és versifikátor között, Himfy és Dayka mellett Berzsenyit is kevés számú poétáink közé számítja. Miként a Csokonairól szóló bírálatban úgy itt is, a költő egyéniségét, írói

karakterét igyekszik kritikusunk megrajzolni s ennek során úgy találja, hogy Berzsényi a maga poétai jellemét egy pár sorban raffaeli lélekkel fejezte ki:

Emmi! nekem sem fedí szivemet jég!

Láng az éneklő, heve forr dalában:

Ömledő bőség, nemesebb csapongás önti ki lelkét.

És következnek ezután a hasonlítgatások idegen s hazai költőkkel, éppen úgy, mint a Csokonairól szóló kritikában. Berzsényi különbözik Horatiustól és Virág Benedektől, mert nem a tárgyból, hanem önmagából meríti a lelkesedést. Legjobb darabjai csupa érzés, csupa erő, csupa fantázia: nincs egy is, mely hosszas reflexio gyümölcse lenne. De különbözik Daykától és Himfytől is. Himfy lángja szilaj és csapongó, képzelete óriási és elkapó. Dayka hévvel epedő olasz. Berzsényi ellenben, ha lángol is, szelíd, fantáziája ideális képekkel foglalkozik s éppen ezért nyelve virágos, kifejezései exaltáltak.

E párhuzamok és összehasonlítások által, hogy úgy mondjuk, negatívus úton kísérli meg Kölcsey, Berzsényi költői jellemének megállapítását; teszi ezt azonban közvetlen, pozitívus úton is haladva, mikor azt állítja, hogy Berzsényi írói karaktere azokból az írói művekből látszik meg leginkább, a mely művek a Mathison és Horatius tanulmányozásainak szerencsés eredményei. A költő, ki ily dalokat zengett, büszkesége lehet nemzetének.

Már-már azt hittük, hogy Kölcsey figyelmen kívül fogja hagyni Berzsényi nyelvének és versei külső alkotásának vizsgálatát. Kölcsey azonban, jóllehet, a mint maga is megvallja, írásaiban hézagok vannak s elvei sincsenek iskolai szorossággal fejtegetve, nem szeret eltérni módszerétől s lehetőleg igyekszik felállított szabályait követni. Berzsényi írói karakterének jellemzése után tehát áttér a költő nyelvének vizsgálatára és verselésének kritikájára.

A mint dolgozatunk első pontjában láttuk, Kölcsey megkívánja, hogy ne csak a kisebb tehetségű poéták tanuljanak és bővítsék ismereteiket, hanem a zsenik is tartsák magukat bizonyos regulához; mert a könnyűség igen gyakran szül gondatlanságot, a fenség dagályt s a nagy erő durvaságot. Berzsényi nem tartja meg e regulát s innen van, hogy nyelve sokszor virágos és dagályos, kifejezései pedig sokszor üresek és feleslegesek. E kifejezéseket olyan kinövősekhez hasonlítja Kölcsey, a melyeket az élő fán a nedv bősége okoz, de a melyeket a gondos kertész kimélés nélkül lenyes. Van továbbá Berzsényi nyelvében egy egész csomó provinzializmus is, a melyet szintén ki kell vala gyomlálnia.

Kölcseynek Berzsényi nyelvezetére vonatkozó bírálati megjegyzéseiben kétségtelenül sok igazság van. Igaz, hogy Berzsényi nyelve gyakran dagályos, kifejezései semmitmondók, frázisai a kelleténél tarkábbak, de másfelől az is igaz — és ezt Kölcseynek ki kellett volna emelnie — hogy

Berzsenyiig csak Zrinyi époszában találunk oly zord erőt, oly megrázó fenséget, mint a milyen a bírált költőnek nem egy ódájában nyilatkozik meg.

Hibájául rója fel Kölcsey Berzsenyinek azt is, hogy nem minden tárgyat ad elő a neki megfelelő hangon, hogy gondolatai nincsenek kellő számmal, pedig kifejezései ugyancsak bőséggel oszlanak. Érzelmei is oly szűk körben forognak, hogy kénytelen költőnk sokszor önmagát ismételni. Némely versei merőben üresek, mások ismét hasonlítanak azokhoz az alakokhoz, a melyek a laterna magica visszasugárzása által, a falakon mozogni látszanak ugyan, de valósággal ott nincsenek.

Berzsenyi verselését dicsérettel említi kritikuskunk. Meg van győződve arról, hogy görög méretű versei legszebb hangzásuak a magyar irodalomban. Kár, hogy rímei gyengék és a mértékelése sem mindig pontos.

Kölcseynek Berzsenyiről írott kritikáját nem ítélni meg teljesen, mert, a mint már említettük, megcsönkítva került a nyomtatás alá és így nem vagyunk képesek megállapítani, hogy mennyiben tér el módszere attól a módszertől, a melyet Csokonayról és Kis Jánosról írott recenzióiban követett. Annyit azonban minden esetre megállapíthatunk, hogy e bírálatból sajnálatosan nélkülözzük azt, a mi a Csokonayról írott kritikát módszer tekintetében oly értékesé teszi: Berzsenyi költői egyéniségének neveltetéséből és tanulmányaiból való lélektani megértését. E részletet annyival nagyobb sajnálattal nélkülözzük, mert Kölcsey kritikáinak éppen ez adott volna bizonyos *modern* vonást, a mely vonás különösen a miliő-elmélet hiveinek olyan jellemző sajátja. Vajjon ez a lélektani részlet benne volt-e az eredeti kéziratban, melyet Kölcsey Vitkovicsnak küldött, eldönteni nem tudjuk.

A bírálat többi részeire vonatkozólag azt jegyezhetjük meg, hogy Kölcsey Berzsenyi költészetének nem egy hibájára mutat rá helyesen, de másfelől nem egy kiváló vonását is téveszti szem elől. Kölcsey általában nem mérlegelte egyenlő súlylyal a költői műveknek hibáit és kiválóságait; innen kritikáinak bizonyos egyoldalúsága. Berzsenyi megítélésében is túlságosan keresi az esetleges utánzásoknak kimutatását, de e közben nem veszi észre, hogy akár Horatius, akár Mathison költészetét tekintve, a tanítvány sok tekintetben felülmúlta mestereit. Nem célunk itt Berzsenyi költészetét megmenteni Kölcsey kritikájának kifogásaitól, annyival kevésbé, mert később maga Kölcsey zengett engesztelő szöveget az igaztalanul bíralt író sirja felett, a mi kétségkívül egyik legszebb jellemvonásai közé sorolandó.

Kölcsey kritikai munkásságának legértékesebb gyümölcse, *Körner Zrinyijéről írott bírálata*. E bírálat a Szemere Pál által szerkesztett „Élet és irodalom” cz. folyóiratban jelent meg, éppen úgy, mint kritikuskunknak a tragikumról szóló esztikai értekezése is.

A Kölcsey által eddig bíralt írók, Csokonay, Kis és Berzsenyi, még igen közel állottak Kölcseyhez, hogy igazán filozófusi lélekkel vizsgál-

hatta volna műveiket. E három bírálatban lépten-nyomon érezzük, hogy ime, annak a kornak fia szól ezekben a sorokban, a mely kornak emberei pártok és éppen nem mindig irodalmi, pártok álláspontja szerint mondanak ítéletet. Körner Zrinyijével egészen másként áll a dolog. E művel szemben teljesen tárgyias álláspontot foglalhat el kritikuskunk: nem kötik sem Kazinczy tekintélye és szeretete, sem valamely irodalmi pártnak izlése, Körner Zrinyije csak tárgya által hathat Kölcseyre, vagy mint remekmű, kidolgozása által. Személyi melléktekintetek merőben ki vannak zárva e mű megítélésénél. Ellenszenv vagy rokonszenv, melylyel esetleg az író iránya vagy személye iránt viseltetik Kölcsey, számításba sem jöhet. Itt igazán a hidegen mérlegelő ész szava mond ítéletet.

És tényleg, Kölcseynek Körner Zrinyijéről írott recenziója tárgyias hangja, ítéleteinek esztétikai tisztasága, vizsgálódásainak elfogulatlansága által tűnik ki. Olvasása közben érezzük, hogy itt semmi melléktekintet nem köti meg a kritikus szavát: nem kell félnie az író neheztelésétől, sem a közönség felháborodásától. Ír tehát bátran, szókimondóan, telve gúnynyal és iróniával, esztétikai tudásának teljes fegyverzetében. Nem kényszerül arra, hogy gyengéd érzelmességéből félretegye élesebb fegyvereit, hanem teljes erejével vonul fel Kölcsey a német író darabjának kritikai vizsgálataira és megírja legremekőbb kritikai dolgozatát, a mely az ő kritikai lelkének leghűbb kinyomata. Ez a bírálat telve van finom esztétikai megjegyzésekkel, dramaturgiai észrevételekkel: Kölcseynek Körner Zrinyijéről írott bírálatát dramaturgiánknak első darabja és bizonyos tekintetből, nem csak időrendileg.

E darabot kritikuskunk először magyarul látta előadatni „s a dicsőséggel teljes történet emlékezete, az asszonyi egyesület játszó tagjainak művészi ügyessége s a néző közönségnek hevesen kifakadó öröme, szokatlan melegséggel hatották meg“. Nem a körneri bombasztok voltak hát reá hatással s nem is a műremek látása gyönyörködteté. Zrinyit hallva a magyar színpadon magyar nyelven beszélni: ez vetkezteté le Kölcseyben a kritikust s a poéta hibáit a nemzet dicsőségével fedezteté. Ez az önvalomás Kölcsey kritikai lelkére nézve rendkívül jellemző. A nemzet múltján való lelkesedés elfeledteti vele a kritikust; az érzéknek heve elsápasztja az értelem erejét, de csak pillanatra. Kritikuskunk leküzdí a szívnek lázongását, az érzelmek szavát hallgatásra inti s előttünk áll ismét a hidegen bonczolható elme, a mely tisztán a tárgyra tekint. Mert Körner Zrinyije német Zrinyi! Ezen nincs is mit csodálkoznunk, mert hiszen a német költőnek alkalmá sem volt megismerni nemzetünk karakterét s ezért van, hogy hőszünk német köntösben jelenik meg. A szigetvári világ, bizony, a maga katonáival, asszonyaival és hőseivel — német világ! Nem a tárgynak feldolgozása, nem a karaktereknek pompás rajzolása, hanem a magyar nyelvnek zengése, a magyar nyelvnek deklamáltatása ragadja el a Kölcseynek.

A kritikusnak élesen látó szeme azonnal észreveszi, hogy egy teljesen mellékes tekintet vezette lelkét az elragadtatásra és ezen elragadtatásnak hatása alatt bírálatot, tárgyias bírálatot írni nem tud, vagy legalább nem akar. Látnia kell hát e darabot még egyszer és pedig — német eredetiben. A német nyelvű előadásnak hallatára nem buzdúl fel a lélek, hanem hagyja az elmét, hogy hidegen fontolja meg azt, a mi felett ítéletet akar mondani.

És tényleg a német nyelvű előadáson kitűnik, hogy Kölcseynek igaza volt: Körner *Zrinyije* német nyelven hatástalanul hangzott el kritikusunk füle mellett, a maga bombásztjaival és szentimentális kifakadásaival. Az a bajnok, a kit itt Körner élénk rajzol, nem a szírének bajnoka ez, nem a XVI. század fia, sőt nem is magyar, „mert — úgymond Kölcsey — mente és görbe kard, várfal, törökvér-ontás és halál nem tesznek még magyart, annyival inkább nem XVI. századi magyart.“

A történetnek korszínét megtartani a költőnek legelső kötelessége és Körner ezt sem tevé. Mennyivel más Goethe *Berlichingenje*, Schiller *Wallensteinja*, *Egmont és Tell*, melyben a költő a kornak színét az egyének individualitásában élénk rajzolja. Ha nem így jár el a költő a maga személyének megrajzolásában, mondja Kölcsey igen elmésen és keserű gúnynyal: „személyei csak olyanoknak tetszenek, mint a tegnapelőtti bálnak álarczosai, kikről igen jól tudjuk, hogy ámbár persiai kaftánjuk és fejkötőjük segédével egy más kontinens lakóinak akarnának látszani, a táncszálától kétszáz lépésnyire éppen úgy otthon vannak, mint apjaik és nagyapjaik ugyanazon helyen már félszázad előtt otthon valának.“ A Körner *Zrinyije* tehát elhibázott Zrinyi, mert nem magyar, nem XVI. századbéli, hanem német és pedig XIX. századbéli német Zrinyi ő!

Ezek után az általános megjegyzések után, a melyek az egész bírálatnak a megértésére szükségesek és Kölcsey kritikai szellemének ismeretére igen fontosak, áttér kritikusunk az egyes szereplők jellemének vizsgálatára. Esztétikai felfogásának ismeretéhez ezek a vizsgálódások érdekes adatokat szolgáltatnak. Valamely egyének jellemvonásait két osztályba sorozza Kölcsey. Ezek a vonások ugyanis vagy közönségesek — ma általánosoknak mondanók — vagy különösök. Minden karakter bír különös jellemvonásokkal, melyek őt a többi jellemeiktől észrevehetőleg megkülönböztetik. E különös vonások nem esetlegesek, hanem az illető egyén lényegén alapulók. Alapjuk pedig az individuumok sajátosságai: a temperamentum, a nevelés, a gondolkodás, a sors.

A jellemnek különös vonásaival azonban mindig vegyülnek bizonyos közönséges vonások is. E vonások az illető egyének nem különös sajátosságai, hanem ugyanazon népnek és ugyanazon kornak gyermekeiben egyezők. E közönséges, általános jellemvonások következménye, hogy ugyanazon nép és ugyanazon kor karakterei, bármilyen különös vonásokkal is birjanak és bármennyire is különbözzenek egymástól, mégis annyira hason-

litanak egymáshoz, mint egy anyának a gyermekei. *A drámai mesterség éppen abban áll, hogy e hasonlatosságot a különféleségben jól eltalálja a költő s világosan szemüök elé állítsa.*

Körner darabjainak legnagyobb hibája Kölcsey szerint az, hogy alakjaiban, alakjainak jellemében nincs egyetlen egy elhatározó vonás is, melyről a szigeti hős nemzetére és korára lehetne ismernünk. Azok a jellemvonások, a melyekkel Zrinyi s az ő társai fel vannak ruházva, olyan vonások, a melyek nem voltak Zrinyi korának kizárólagos sajátjai. Ez a Zrinyi, hol ömleng, mint egy szigetvári hős, hol tele önfeláldozással, hol transzczedentális régiókban jár: ez a Zrinyi, ismétli kritikuskunk, nem magyar Zrinyi, s nem a XVI. század Zrinyije.

A Zrinyi jellemeiről szóló ez az ítélet valóban Kölcsey kritikai erejére mutat. Honnan vette, kitől tanulta a jellemnek ezt a szigorú megítélését, az általános és különös vonások között való pontos külömbségételt, nem kutatjuk. Tanúlhatta akár Schillertől, akár Lessingtől, az ő kritikai művészetére nézve szinte közömbös. *A kritikai művészet ugyanis az ítélőtehetség munkája.* Ez a munka abban nyilvánul meg, hogy a művészi lélek megnyilatkozásait az ítélő erő mintegy alárendeli azoknak a szabályoknak, azoknak az elveknek, törvényeknek, a melyeket az értelem talál föl és szab elé. Más tehát ezeknek az elveknek és szabályoknak feltalálása és más azoknak az egyes tárgyakra való alkalmazása. Az egyes tárgyakra való alkalmazás: ez a kritikai művészet feladata és Kölcsey éppen ebben volt nagy. Az alkalmazandó szabályokat és elveket vehette más íróknak, idegen zseniknek művéből, de az alkalmazásban teljesen eredeti volt és mester. A kritikusknak kiválósága éppen abban nyilatkozik meg, hogy képes általános érvényű szempontokból ítélet tárgyává tenni a megbírálandó művészi alkotást. A mennyiben általános érvényű elveket alkalmaz, annyiban *tárgyas*, a mennyiben pedig ő alkalmazza ezeket az elveket, annyiban *alanyias*. Innen van, hogy minden kritika, a mely valóban megérdemli ezt a nevet, tárgyas és alanyias vonásoknak szövevénye. A kritikus *tudós* férfiú, mert birtokában van a kritika elveinek és ismeri a művészi alkotásnak szabályait. A kritikus azonban *művész* is egyuttal, amennyiben ezeket az elveket alkalmazni is tudja. A kritikust a maga munkájában az *izlés* vezeti s ezért ítéletei nem logikai, hanem esztétikai ítéletek. Munkája tehát nem *logikai*, hanem *esztétikai*. Az *izlés* maga pedig nem egyéb, mint tehetség arra, hogy valamely tárgyat esztétikai szempontból megítélni tudjunk. Az izlés ítéletei csak alanyias értelemben véve általános érvényűek és nem tárgyas értelemben is. Kölcseynek kritikai munkálkodását tehát ebből a szempontból kell megítélnünk; a *művészt* kell néznünk benne és nem a *tudóst*.

Kölcsey a maga kritikáiban legtöbbször a helyes és általános érvényű szempontokat törekedett alkalmazni. Ebben áll az ő igazi művészete és

kritikájának értéke. A Körner Zrinyijéről írott bírálatnak értékét is az általános érvényű szempontoknak minden melléktekintettől szabad alkalmazása adja meg.

A Zrinyi szereplőinek jelleme nem igazi jellem — ez a bírálatnak első kifogása. Az a kérdés már most, hogy vajjon a tárgy alkalmas-e arra, hogy egy drámának szolgáljon anyagúl? Vajjon Zrinyinek, a szigetvári hősnek alakja drámai alak-e vagy sem? Kölcsey e kérdésre is tagadólag felel. A Zrinyi alakja alkalmasabb arra, hogy eposz, mint dráma hőse legyen. A költő Zrinyi tényleg jobban is élénk állítá őt, mint a drámaíró Körner. A tárgynak elégtelenségét talán Körner is érzé s ezért tünteté fel Zrinyit nemcsak mint hőst, hanem mint férjet és apát is. Ámde ezt úgy teszi, hogy az apa és férj mindig alá van rendelve a hősnek, habár a dráma azt kívánná, hogy a hős ellentétbe kerüljön és küzdelembe álljon a férjvel és apával. *A tárgy tehát nem illik belé a drámai feldolgozás kereteibe* — ez a bírálatnak második kifogása.

Harmadik hibája a darabnak, hogy nincs benne cselekvés. E hiba feltűnő különösen egy olyan írónál, kinek hazájában egy Lessing és Engel élt. Az első felvonás már megmutatja, hogy milyen lesz Zrinyi az utolsó felvonásban. Mire való hát akkor a nézőt dialogusról dialogusra hurcolni? — kérdi Kölcsey egészen találóan. A hol cselekvény van, ott Szulimán szerepel s Kölcsey méltán csodálkozik azon, miért van a darab élén Zrinyi s miért nincs a Szulimán neve.

Negyedik hibája a darabnak, hogy nincs benne igazi tragikum. Zrinyi e tragédiában nem emészti lelkét valami nagyon, mert tele van lelke rezignációval s jól tudja, hogy el kell pusztulnia. A hol pedig kezdettől fogva rezignáció van — mondja Kölcsey — ott tragikumról szó sem lehet.

A darab hibáinak ez a világos és határozott megállapítása fényesen bizonyítja azt, hogy Kölcsey valósággal dramaturgosnak született.

Éles látású, finom analizisekre hajló lelke, a tragikum mélységeit áthatóan kutató elméje mind arra képesítik, hogy a drámai műveknek legyen kiváló megítélője. Borongásra hajló lelke inkább a tragikum felé vonja s a komikumnak megértésére kevésbé ösztönzi.

A darab hibáinak rövid megállapítása után ismét a jellemek tárgyalásába fog kritikuskunk, kit szemmel láthatólag érdekel az életnek fejlődése a mint az az egyes egyének lelki megnyilatkozásaiban nyilvánul. A darab asszony-alakjainak jellemzésénél ismét kedvelt módszerei fogásához folyamodik: összehasonlítás által akar azok felett ítéletet mondani. Schiller asszonyaival hasonlítja össze a Körnerét. „Schiller a maga szobrát kolosszális nagyságban állítja fel, de minden kolosszusnak tagjai proporcióban állanak egymással s kijelentett mozgásaikkal; a Körnernek parányi kezei pedig csak törpe márványkákat állíthattak fel, a törpeségekkel gigászként fenyegetőzést kötvén össze, nevetséges karrikaturákat tüntettek elő.“

Ime, egyetlen hasonlattal mily mélyen világít be Kölcsey a két költőnek jellemfestésébe, milyen plasztikusan állítja elénk Schiller asszonyaink fenséges alakját s mily ironiával neveti ki Körner síró asszonykáját, a kik Zrinyire nézve igazán nem tesznek egyebet, hanem csak a veszélyben maradhatásért könyörögnek.

Aztán mit szóljon kritikuskunk a szerelmi jelenetekről, a melyek csak mint epizódok fordulnak elő a darabban, de a cselekményre semminemű befolyással nincsenek. Voltaire kritikáját alkalmazza azokra: A szerelem a tragédiában vagy főszerepet töltön be, vagy semmit.

Szulimán jellemét maró gúnnyal ítéli meg. „Mennél nagyobb koloszsust akart itt a költő felemelni — úgymond Kölcsey —, annál nevésegebbé tette magát fáradozásaival.“ Szulimán hősi jelleme csak azokból a dicsérgetésekből tűnik ki, melyekkel magát Szulimán ugyancsak igyekezik elhalmozni. Különben minden hősi karakter ilyen Körner darabjában, de Szulimán mindeniket felülmulja és pedig felülmulja császári módra.

Végül a darab nyelvezetének birálatára térvén, úgy találja Kölcsey, hogy Körner személyei folytonosan egy ideával foglalkoznak és szájukból mindig ugyanazokat a floszkulusokat halljuk. E szóvirágok csak elpattanó semmiségek, melyekkel Szulimán szája is tele van. Körner rímjátékait is megrója bírálónk, a ki azokat még Schillernél sem szereti. E rímjátékok — jegyzi meg igen helyesen Kölcsey — a darab folyásától vonják el a nézők figyelmét. Körner éppen legpatétikusabb helyeken alkalmazza rímeit, mintha bizony a patostól megkapott személy ráérne versifikációval tépelődni.

Kölcseynek e három birálatán óhajtottuk megmutatni az ő kritikai módszerét. Nem tehetjük, hogy csupán a módszer előadására szorítkozzunk. Szükség volt a birálatoknak tartalmi, anyagi részét is felmutatnunk, hogy teljes képet nyerjünk kritikuskunk egész ítélői mankálkodásáról. Egész kritikai működésének méltatását és birálatát dolgozatunk harmadik része fogja nyújtani.

(Kolozsvár)

Dr. Bartók György

Teleki Mihály levelezése.¹

Az 1670-ik évvel fordulat áll be hazánk történetében. Nehány évi belső forrongás és fokozódó elégedetlenség után ez évben ismét törésre kerül a dolog. A magyar nemzet kénytelen újra fegyverhez nyúlni törvényben biztosított, de a hatalom által tiszteletben nem tartott jogai és szabadsága védelmére. Erdély nem maradhatott ki e küzdelemből. A kimaradást régi hagyományai sem engedték volna meg. Részt vett tehát benne a tőle kitelhető erővel és buzgalommal. Teleki Mihályt a harcolók között találjuk. Nemcsak mint tanácsadó, irányító szerepelt, hanem részt vett a harcokban is.

Teleki Mihály, mint a még gyermek Tökölyi Imrének a máramaros-megyei főispánságban helyettesítője, 1670 első napjaiban Máramarosba ment. Januárus 18-ikán Huszton volt. E nap halt meg Huszton Rhédey Ferencz exfejedelem özvegye, Bethlen Druziánna. Az elhunytnek törvényes örökösei a még mindig Törökországban élő Zólyomi Miklós, a gróf Tökölyi István gyermekei és Barkóczi Sándorné lettek volna, de az erdélyi fejedelmi tanács már azelőtt kimondotta, hogy Husztot magánember birtokába — főleg magyarországiéba — nem engedi, hanem az örökösöket kárpótolja. Teleki-nek most e határozat értelmében kellett eljárnia. A várórségnek azt a részét, a melyik a fejedelem hűségére megesküdni nem akart, eltávolította, másokkal pótolta, ezeket a megmaradottakkal együtt Apafi hűségére megeskette s a várat minden váratlan megtámadás esetére biztosságba helyezte. Érezte ugyan, hogy intézkedései által Tökölyi Istvánnal való barátságát kockáztatja, de a mint egyik levelében Naláczy Istvánnak írta, barátságért fejedelmét, hazáját el nem árúlja, E hűségének jutalma a tanácsúri méltóságon kívül; a mit 1670 februáriusban nyert el, a huszti főkapitányság is volt. Szerencsés volt Apafinak e választása a magyarság szempontjából is, mert nem volt közönyös dolog, hogy a mikor Magyarországon az elkeseredés kitöréssel fenyegetett, Erdélynek ezen oldalon levő határán két olyan erős vár, mint Kővár és Huszt, Teleki Mihály személyében olyan ember parancsnoksága alatt álljon, a ki az egész Erdélyben a legtisztább eszű, a legelszántabb szívű

¹ A Széki gróf Teleki-család és a M. T. Akadémia költségén kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti Gergely Sámuel. Ötödik kötet. 1670—1671. Budapest, 1910. 8-rétű XLIII és 666 lap.

volt és a ki a magyarországi ügyeket legközelebről ismerte, a magyarok törekvéseivel leginkább rokonszerívezett.

Az által, hogy Teleki Mihály Husztot a fejedelem és az ország számára biztosította, nem került le a napirendről Huszt birtoklásának kérdése. A jelen kötetben még többször találkozunk vele. Vittnyédi István még Bethlen Druzsiánna halála előtt e tárgyban írta Telekinek utolsó hosszú levelét. Keczer Menyhért januárius 23-ikán kelt levele szerint csak elhúlt rajta, a mikor hallotta, hogy Teleki Mihály a fejedelem parancsolatjából már is hozzányúlt a várhoz és hogy gróf Tökölyi István „mily gyalázatosan lett világ csúfjává.” Maga gróf Tökölyi István nagy bizalmatlanságot látott ez eljárásban maga iránt a fejedelem részéről. Fáradhatatlanul írta a leveleket úgy Apafinak, mint Telekinek, sürgetve a vár visszaadását. Inkább akarna a sirban lenni, mintsem hogy egyetlen fiát így eltemetve látni. Vagy adják vissza a várat az örökösöknek, vagy pedig másképpen elégítsék ki őket. De a fejedelem a kártalanítással is késedelmeskedett. Ez a késedelmeskedés keltette fel Bánffy Dénesben azt a gondolatot, hogy a kárpótlási összeg letételével Husztot megszerezhetné magának. Több levélben fordul elő Bánffynak ez a törekvése. „Nagy becstelenségére” neki sem sikerült Husztot magáévá tenni, Teleki is a Bánffy melletti közbenjárásával a fejedelem-asszony neheztelését vonta magára.

Huszt birtoklásának kérdése csak alárendelt fontosságú volt más égetőbb kérdések mellett. Ilyen volt például a török határrendezés kérdése, mely ezen években foglalkoztatta Apafi kormányát. A szomszéd török pasák ugyanis Erdély rovására szerettek volna meggazdagodni. Nem volt nekik elég, hogy rablócsapataik az országba be-beütöttek, honnan sok pusztítás után zsákmánnyal megrakodva tértek vissza, embereket vágtak le, vagy hurczoltak el, hanem e mellett a portán alaptalan vádaskodásokkal állottak elé a fejedelem ellen. A jenői pasának például az volt a vádjá, hogy a fejedelem nem akarja kiadni nekik azt a 49 falut, melyek a Piri pasa defftere szerint őket illetik. A váradi pasa pedig ugyancsak a Piri pasa deffterére hivatkozva 1671 végén egész vármegyéknek Váradhoz csatoltatását sürgette a portán, a mi ha teljesedésbe ment volna, Erdély tekintélyes része egyfelől Bethlenig, másfelől a Mezőségig török birtok lett volna. Méltán irhatta Apafi Telekinek, hogy ha ez a dolog jó karban nem állítatik, ne bizzék senki édes hazájához, feleségéhez, gyermekihez. A váradi pasa azon hamis váddal is állott elő a portán, hogy Apafi Várad közelében öt várat építtetett a török ellen, úgy hogy ők ki sem tudnak mozdulni Váradról. A mint a levelekből olvashatjuk, sok keserű órát szerzett, sok oknélküli költséget és követjáratást vont maga után a szomszéd pasáknak ez a telhetetlen kapzsisága, a mi ellen Apafi nem volt képes olyan erélylyel fellépni, mint nagynevű elődjei; tekintélye sem volt hozzá; kénytelen volt tehát nagy pénzbeli áldozatokkal a diván ülő vezérek „elméjének meg-

csinálásához" folyamodni; de még ha ez ideig-óráig sikerült is, állandóan Damokles-kardként fenyegette a még mindig a portán tartózkodó Zólyomi Miklósnak jelöltsége a fejedelmi székre.

Apafinak és országának ezen szánalmas helyzetéből önként érthető, hogy minő törékeny nádszálra akartak támaszkodni a magyar interessatusok, a mikor Apafitól és Erdélytől vártak támogatást. Mert Apafira nézve elretentő példa volt II. Rákóczy György gyászos bukása, a porta határozott engedelme nélkül nem mert megmozdulni. De a porta beleegyezését ismételve szorgalmazta. 1670 elején is e végett időzött Rozsnyai Dávid a fővezérnél Candiában. Apafi a Rozsnyai visszatérését várta csak, hogy határozott válaszzal bocsáthassa el a magyar elégületlenek követét, Ispán Ferenczet, a ki 1669 végén Erdély beavatkozása kieszközlésére jött Apafi udvarába. De a Rozsnyai Dávid által hozott hír lesújtó volt Apafira: Zrinyi Péter is keresi a török segítséget; magának Magyarországot kéri évi adó mellett, vejének, Rákóczi Ferencznek pedig az erdélyi fejedelemséget. Engedélyt tehát a magyarországi ügyekbe fegyveres beavatkozásra a fejedelem ezúttal sem kaphatott.

Ispán Ferenczcel egy időtájt lett elbocsátva a bécsi udvar követe Kászonyi Márton is. Küldetése célja volt, hogy Erdélyt a magyarországi mozgalmaktól visszatartsa. Jövetele hírét általános bizalmatlansággal fogadták és Kászonyit semmitmondó válaszzal bocsátották vissza.

A Magyarországon most bekövetkezett eseményekről a Telekinek írt levelek bő részletességgel emlékeznek meg. Már a murányi értekezletre — 1666-ban — a magyarországi elégületlenek főbbjei Apafitól a Telekitől Mihály kiküldetését kérték. Teleki azóta állandó levelezést tartott velök, akik teljesen biztak Telekiben s a dolgok fejlődéséről pontosan értesítették őt. Leginkább Teleki útján értesült Apafi is a Magyarországon történekről; mert Teleki mint kövári, 1670 elejétől kezdve mint huszti főkapitány is, nem tévesztette el szeme elől a magyarországi dolgokat. Zrinyi Péter és Rákóczi Ferencz fegyverfogása, az utóbbi által elért sikerek, vérmes remény a nemzet igazsága diadalában, azután Zrinyi és Frangepán Ferencz oktalan bécsi útja, fogságba vettetése, Rákóczi Ferencznek a bécsi hatalom előtt meghunyászkodása, a nemzet nagy csalódása, elcsüggedése, ellentállás nélküli meghódolása, a győztes hatalom gögje, bosszúvágya, üldözések politikai és vallási meggyőződésért stb., stb. mind visszatükröznek e levelekben.

A mind sűrűbben érkező gyászos hírek feledtették Apafival azon megbántást, a mi Zrinyi Péter részéről azáltal érte, hogy az erdélyi fejedelemséget vejének akarta megszerezni; csak arra gondolt, hogy nemzete, vallása üldözésnek van kitéve Magyarországon; hogy mindkettőt komoly veszély fenyegeti s ha a porta határozott tilalma ellenére nem siethetett is a veszélyben forgók védelmére, a mint ezek kívánták és leveleikben sürgették, azt legalább, a mi módjában állott, igyekezett érdekükben elkövetni. Követe által kereste meg az üldözöttek érdekében a bécsi udvart; mene-

déket adott azoknak, a kiknek sikerült az üldözés elől elvonni magokat s elérni az erdélyi területet; megtagadta kiadásukat; a mikor pedig alaposnak látszott az az aggodalom, hogy a császári hadak a menekültek kézrekerítése végett Erdély semlegességét sem respektálnák, figyelő hadat küldött Dés vidékére, melynek fejévé Teleki Mihályt tette. Mindez nem elégítette ki a bujdosókat, kik az erdélyi fejedelemtől a magyarországi ügyekbe fegyveres beavatkozást sürgettek s mikor látták, hogy ezt a porta tilalma miatt meg nem nyerhetik, 1671 közepén a magok részéről Petróczi Istvánt és Szepesi Pált küldték a portára, azon kéressel, hogy a török őket segítse meg. Útjuk eredményéről Teleki Mihálynak írt leveleiből értesülünk.

A jelen kötet ismertetésének teljessége azt kívánná, hogy felsoroljunk egyes epizódyszerű részleteket is, a miknek megvan a magok fontossága, ha nem állanak is szorosabb összefüggésben a főeseményekkel. Ez talán messze vezetne; de mégis érintenünk kell egy pár olyan részletet, a mik az eddigi történeti felfogást módosítják. Nem áll például egynémely történetíró amaz állítása, hogy Bornemissza Anna férjét, Apafit, a magyar ügyekbe fegyveres beavatkozásra ösztönözte volna és hogy erre Bornemissza Annát a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György példája lelkesítette volna. Bornemissza Anna már 1666-ban figyelmeztette levelében a murányi értekezletre készülő Telekit, hogy csak meghallgassa, a mit mondanak, de ő maga ne tegyen semmi ígéretet. Jelen kötetben pedig két leveléken is a fegyveres beavatkozás ellen nyilatkozik. Nem találjuk a levelek által igazolva némelyeknek azt a nézetét sem, hogy ebben az időben Béli Pál lett volna a fejedelem legmeghittebb tanácsadója. Béli rendszeren távol volt a fejedelmi udvartól s noha az ország főgenerálisa volt, mégis levelében ő maga panaszkodik, hogy véleményét kisebb dolgokban sem méltányolják. Annak a felfogásnak pedig, hogy Béli 1670-ben és 1671-ben békéltető, közbenjáró lett volna Bánffy Dénes és Teleki Mihály között és hogy ő akadályozta volna meg ezen időben a két utolsó között a végleges szakítást, Bánffy Dénes levelei, miket Teleki Mihálynak írt, kétségbevonhatlanul ellene mondanak. Béli különben Teleki Mihálynak írt leveleiben nem szokott Bánffyról megemlékezni, míg ellenben Bánffy ellenséges indulata Béli iránt több levelében van kifejezve.

De Bánffy nemcsak Béli-t vádolja, hanem több levelében a fejedelemre is panaszkodik. E panaszos helyekből az tűnik ki, hogy az a feszültség Bánffy és Apafi közt, melynek a megelőző kötetekben is több helyen akadunk nyomára, ezen időben sem szűnt meg. Talán ezen feszültség is volt az oka, hogy Telekinek minden jóakarató törekvése Bánffy számára Husztot megszerezni, a mint ezt Telekinek a jelen kötetben (277. sz. a.) közölt saját kezűleg írt leveléből is olvashatjuk, sikerrel nem járhatott.

(Kolozsvár)

Dr. Gergely Sámuel

Nagy Péter levelezéséből.

Nagy Péter nevét szónoki tehetsége és egyházi beszédei tették ugyan híressé, de már kora ifjúságától kezdve művelte az irodalomnak más ágait is. Mint eredeti beszélek írója és műfordító még életének utolsó szakában is kedvvel dolgozott. Halála óta részletesebb életrajz róla nem látott napvilágot s csupán pár rövid cikk jelent meg gyűjteményes munkákban.¹ Úgy látszik a fölötte tartott emlékbeszédek² elhangzása óta senki sem foglalkozott behatóan munkásságával. Jól tudom, hogy még életében s a halálát követő első esztendőkből sokaknak volt óhajta össze gyűjtve látni egyházi beszédeit. Azonban ez óhajta megvalósulásának hosszú ideig különféle akadályok állották útját s csak mostanában tehettem előkészítő lépéseket összegyűjtésükre és kiadásukra. Addig is, míg saját műveiből készülhet Nagy Péternek állandó emléke, úgy vélem, tehet valamit emlékezetének felújítására az alábbi levelek közlése is. Kegyeletes hálával teszem le ezt a szerény közleményt halálának negyedszázados fordulóján^{2a} sirjára. Talán ösztönzés és alkalom is lesz ez arra, hogy ref. egyházunk és irodalmunk multjának kutatói érdeklődésüket újra reá irányítsák.

Az itt közölt levelezés csonka, amennyiben csak a hozzá írott levelek vannak meg. De még így is szolgáltatnak ismeretlen adalékokat Nagy Péter irodalmi működésének ismeretéhez.

Arany János leveleiből ki lehetett deríteni Nagy Péternek a *Koszorú*-ban névtelenül megjelent dolgozatait. Gyulai Pál levelezéséből világosan látszik — a mit különben már némelyek gyanítottak — hogy ő buzdította, serkentette Nagy Pétert, a *Budapesti Szemle* újra megindulása után (1873-tól), fokozottabb szépirodalmi munkásságra. Egyúttal az 1870-es évek irodalmi viszonyaiba is nyújtanak ezek a levelek bepillantást.

¹ *Pallas Nagy Lexikon* XII. k. 920 l. (Zoványi Jenőtől) *Zoványi* Theologiai Ismeretek Tára II. k. 413 l. *Szinyei* József: *Magyar Írók* IX. k. 740—743 lapján műveinek legteljesebb, bár még hiányos jegyzékével.

² *Kovács* Ödön: *Emlékbeszéd Nagy Péter emlékköve leleplezésekor*; Budapest, 1887; *Finály* Henrik: *Emlékbeszéd Nagy Péter alelnökre*. E. M. E. bölcs., nyelv- és történettudományi szakosztálya kiadványai. 1886. évf. 49—64 l. Külön is megjelent.

^{2a} Nagy Péter született 1819, meghalt 1884.

Fáy András és Tompa Mihály leveleit inkább csak íróik nevéért közlöm. Brassai Sámuel levelei, egyrészt a Nagy Péterrel szövődött baráti viszony tanúságai, másrészt reá nézve is jellemző életrajzi adalékok tekinthetők.

Megjegyzem, hogy a leveleket az eredeti helyesírás szerint, időrendben adom s a hol szükségesnek látszott, magyarázó jegyzeteket csatoltam hozzájuk.

Brassai Sámuel Nagy Péterhez.

I.

Frankfurt,³ jul. 4-dikén 1844.

Édes barátom!

A' dolog valósága az, hogy én szeretném még most az útam elején lenni; mert úgy tetszik mintha most kapnék még több kedvet, vagy is általában mondva — *kedvet* — hozzá. Tegnap, miután hosszas szekerbe záratás után legelőbb kaphaték cabrioletbe, szabad kilátással, legelsőben érzém az utazás, a' haladás gyermekes örömét: 's a' mi több Frankfurtbani mulatásom legkisebbe' sem hűtötte meg kellemes előérzetemet. De kezdjük elől.

Berlinből Lipcsébe jöttem, Halle-n át, (hol a' Francke intézete némely részeit meglátogattam 's valamit tanultam is benne, mit most előadni hosszas volna: majd megbeszéljük, ha Isten is úgy akarja.) Itt láttam *Schlechtendalt*⁴ és a' Sprengel⁵ Herbariumát, mely Cryptogamica Florával együtt nem egészen 21,000 species. Azonban a' Baumgartenénél hasonlíthatatlanul többet ér, most már mint szemtanu állíthatom. Ezer tallérért minden órán megkapható, a' legtöbb, mit eddigelé ígértek érte: 800 tallér. —

Halléból Lipcsébe mentem vissza (még egyszer) hol *Kunze*⁶ igen nagy szíveséggel fogadva, legtöbb időt az ő társaságában töltöttem. Kis kertjét, kis erővel, igen tanulságossá tudja tenni 's azt hiszem keze alól éppen oly derék egyének kerülhetnek — ki, mint a' berlini nagy derendő-cziából. Közbe mondva, Berlinben legtöbbet ültem, minden kezem teli volt (németesen) tenni valóval, 's még sem hoztam magammal kellemes emlékezetet. Berlin oly hideg oly feszes, mint kőszobrai 's káplár emléke a' Belveder piacon: egyetlen egy fénypont képzetemben Mademoiselle Melanie a' frank vaudeville társaságból, kit a' lusta berliniek nem tudnak érdeme szerint becsülni; Bécsben megennék!

No' s! Lipcséből Braunschweigba mentem. Miért, miért nem Göttingából Anyámnak irt levelemből, megláthatja. Várakozásomban Harzi utat kellett tennem — cryptogamusnak talán kellemes lehetett volna, hozzátevé: — *gyalog!* Őszvérhátról nem lehet botanizálni; aztán nekem csak idő ölés volt. Rosz csillagom a' Baumann's és Biel's Höhle-t⁷ — azt kell vala

³ Értendő: a Majna melletti Frankfurt.

⁴ Von *Schlechtendal* Dietrich Fr. Leonhard (1794—1866) a növénytan tanára.

⁵ *Sprengel* Kurt (1766—1833) orvos és botanikus, hallei tanár.

⁶ *Kunze* Gustav (1793—1851) a növénytan tanára.

⁷ *Baumannshöhle* és *Bielshöhle* két cseppkőbarlang Rübeland közelében, a blankenbergi kerületben.

mondanom — ostobaságom — mindkettőt megjártatá velem; hogy újra megtanultassa velem az igen is trivialis igazságot: Loch ist Loch!! De többbe nem is megyek, még a' maestrichtibe⁸ sem, gyermeki bertuchialis⁹ bényomataim daczára. Göttinga lőn a' legközelebbi állomás: kedvességre a' dresdaihoz hasonló vagy még külömb. Egész időmet mondhatni Apelnél és Bartlingnál¹⁰ töltöttem. A' két tisztos ur, még korhelek is lettek érettem 's az estvéket Bettmannál töltötték Champagner és Chateau Lafitte mellett. Ebédeim mindig Apelnél voltak, reggelim és oszonnám Bartlingnál, Önt Bartlingék igen igen szívesen köszöntik 's köszöntésök igen igen élénk és baráti emlékezetök eredménye. A' göttingaiak mind a' hatot befogták, hogy az idő kívánataitól el ne maradjanak. Többek közt a' Wöhler laboratoriuma a Giessenivel is kiállhatja a' hasonlítást és a' mi a' tanulást illeti, a' berlini ezer professor daczára is, én inkább ajánlanám honfiimnak Göttingát.* — Láttam: Gauss, Wöhlert, Listinget¹¹

Wilhelmshöhe nézetlenül maradt: — braunschweigi mulatásom kalendariumomban 's tárczámban nagy vonást húza — sietnem kellett Parisba. Még csak Frankfurtig vagyok, hól váratlanul igen kellemes napot töltöttem. A' Städel institutum¹² az új német festőiskola remekeivel 's jellemével ismertetett meg; a' Senckenbergisches Museum¹³ minden nagyobb iskolai intézet nélkül is Frankfurtnak azt adja, mi egész Magyarhonnak hiányzik, egy zoológiai 's valóban jókora gyűjteményt; a' Bethmann museuma¹⁴ a' Dannecker Ariadnéját¹⁵ mutatá — Dannecker nem Praxiteles, de e' művét még is mindennap meglátogatnám, ha egy hétig Frankfurtban ülnék, mig kitérülhetetlenül képzetemben maradna. A' Dom Römer¹⁶ 'sat. nem mondok semmit róluk — cela va sans dire. — De még a' temető is szép Frankfurtban. Thorwaldsennek¹⁷ gyönyörű basreliefje van, valami félig Frankfurteri félig idegen család kriptájában; de lehetetlen volt egész com-

⁸ *Maëstricht* (Maastricht) hollandiai város az Isarnak a Maasba torkollásánál. Tőle délre, a Sankt-Petersbergben ezeréves kőbányák és több mérföldre kiterjedő barlang.

⁹ *Bertuch* Friedrich Justin (1747—1822) könyvkereskedő, író és fordítónak „*Bilderbuch für Kinder*“ című, akkoriban népszerű kiadványára céloz.

¹⁰ *Bartling* Friedrich Gottlieb (1798—1875) a növénytan tanára, kinek Nagy Péter 1841—42 telén: Részletes növénytan, Cryptogamia A növények szerv- és élettana; 1842 nyarán: a Részletes növénytan cz. előadásokat „kiváló szorgalommal„ hallgatta. (*Absolutoriuma* szerint.) *Apel*-nek kilétét eredménytelenül kutattam. A göttingai egyetemi titkárnak értesítése szerint nem volt ott ilyen nevű egyetemi tanár.

¹¹ *Gauss* Carl Friedrich (1777—1855) a matematika-, *Wöhler* Friedrich (1800—1882) a chemia-, *Listing* Johann Benedict (1808—1882) a természettan tanára. Az utóbbinál Nagy Péter 1841—42 telén a természettani előadásokat „kiváló szorgalommal“ hallgatta. (*Absolutoriuma* szerint.)

¹² *Städel* J. Fr. frankfurteri bankár alapítá (1816), gazdag kép és rézmetszet-gyűjteménnyel.

¹³ *Senckenberg* Johann Christian (1707—1772) frankfurteri gyakorló orvos, 1763-ban nagy alapítványt tett, a melynek részei: kórház, bonczoló és kórtani intézetek, botanikus kert. Ezekhez később nagy természettajzi múzeum is járult.

¹⁴ *Bethmann* tekintélyes régi bankár család Frankfurtban, melynek villája tartalmazza a B.-féle múzeumot.

¹⁵ Von *Dannecker* Johann Heinrich (1758—1841) stuttgarteri képfaragó, a kinek itt említett szobra (Ariadne párducz háton), másolatokban is nagyon elterjedt.

¹⁶ A gót stílusú kath. székesegyház a német császárok koronázó helye; *Römer*, a városi tanácsház neve.

¹⁷ *Thorwaldsen* Bertel (1770—1844) a híres dán képfaragó.

positioval nézmem a' márvány képet; mert a' sirásó vagy Thorwächter vagy ki leánya, ki az emlék ajtaját felnyitja, még sokkal kellemesebb kép, mint Thorwaldsen minden fagyos teremtményei.

Utolsó nevezetesség, — most készüljön valamit hallani — egy — egy — egy — *czukrász!* a' ki — a' ki — a' ki — a *kis ujjá begyével remek* pastell képeket állít elő. Nevéssen, a' mennyit tetszik; de ez a' dilettans az ujjá begyével egy pár arcképet festett, melyek közül az egyiket az eredetivel volt módóm összehasonlítani; 's mindkettő oly mü, hogy Barabásunk mind a' tiz ujjával 's harmincz ecsetével nem fog különbet producálni; mit egyébaránt nem a' Barabás kisebbségére hanem czukrászunk emelésére mondok.

Adieu — édes ur — holnap „soll ich Mainz sehn“ reménylem levelét fogom Parisban kapni 's ha még ir írjon minden ember állapotáról. Levelem nincs miért mondjam, hogy vigye el Anyámhoz. Egesség dolgában — Istennek hálá' — talán soha sem állottam jobban.

Estve színházba menyek, a' „parizsi vízhordóra“. Frankfurtban jelenleg két magyar énekes szerepel vendégkép *Gundy* baritonista és Gyöngyöldi (itt: *Perlgrund*) tenorista. Az első hihetőkép meg is ragad Frankfurtban. Jo emlékébe ajánlkozik

Brassai. s. k.

2.

Édes barátom!

Nem is igen merném ezen megszólítást használni, önnek azon szeretetlen nyilatkozata után, melyet folyóiratom irányában nyilvánított. Önök nem tudhatják minő szerencsétlen viszonyok kényszerítettek a hirdetésem alatt álló név asszociálására;¹⁸ de a legigazságosabb és méltóbb utálatot sem kell felebarátaink s annál kevésbé egész barátaink rövidségéig terjeszteni. *Inimicus* usque ad aras, így változtatom én az ismeretes közmondatot, hiszen az oltár még gonosztevőnek is asyulumul szolgál. Na hiszen a szent is megbotlik napjában hétszer, mint ezt ön jobban tudja mint én a kinek libraria supellectilisse felettébb megapadott. Minekutána azonban azon nekem igen sok tekintetben káros asszociálás tökélyesen és végkép megszűnt, reményleni merem, hogy az az ember, kitől egyedül várok folyóiratom becsét nevelő eredeti dolgozatot, ezt nem fogja tovább megvonni tőlem s talán hamarább mint várni bátorodom megörvendeztet egy kis fiatalsági novellával. Kimondhatatlanul megszilárditaná megélhetésem ezen utolsó istápját, ha a két utolsó füzet valamelyikében közölhetném a még meg nem lőtt medvebőrét; de nézze ön az a bizodalom, mellyel egy barát barátjának családja gondviselését hagyá halálos ágyában végbizományul, lelkesít engem is; vajha mondhatnám hogy az „én hitem megtartott engemet.“

¹⁸ Brassai 1851-ben a „*Fiatalság Barátja*“ cz. ifjúsági lapot szerkesztett Pesten, a mely a 6-ik füzetével megszűnt; (Kövári László: A száz évet élt dr. Brassai Sámuel (Kolozsvár, 1897.) 21. l. A lap borítékán a „*Szülőkhöz, nevelőkhöz*“ szülő felhívásban „szerkesztőtársait“ is felsorolja. Ezeknek sorában Arany, Csengery Antal, Gyulai Pál, Jókai Mór, Nagy Péter s mások között Szilágyi Ferencz is szerepel. (Pálfi Márton kolozsvári tanár szíves közlése) Nagy Péter „szeretetlen nyilatkozata“ bizonyára erre az utolsóira vonatkozhatott, a ki az abszolút kormány magyar hivatalos lapjának szerkesztője s ismert aulikus érzésű ember volt.

Miután ily formán magam ügyében s érdekében eléggé kifejezettnek vélem óhajlásomat, át megyek más terre és szívemből kívánom, hogy az Isten önt, mind azokkal együtt kiket szeret részeltesse azon áldásában, a melyeket felfordult állapotunk szomorú körülményei közt élvezhet és tartsa meg szives emlékezetében

Pesten, jul. 4. 1851.

barátját

Brassait.

Fáy András Nagy Péterhez.

Tisztelendő Tudos Úr!

Mai napon vettem visszaküldött előfizetési ivemet,¹⁹ a' reá írt 7 előfizető névvel; de az előfizetési összeg, 14 pfr. nem küldetett meg. Elküldeném pénz nélkül is a' példányokat, mert Tisztelendő úrban teljes bizodalمام lehet; de a' nyomtatóval kötött szerződésennél fogva a' példányok controlléria alatt állanak, 's nem örömetst tennék ellenkezőt kötésemmel. Azon esedezem tehát alásan: méltóztassék Postán vagy alkalommal felküldeni az előfizetési árt, 's én azonnal expedialom diligence-n a 7 előfizetési és 1 tiszteleti példányt, mint szinte Kolosvárra küldtem már 20 példányt illy renddel Barrané és Stein könyvkereskedésébe, miután az előfizetést felküldötték.

Ki is előre köszönetet mondván a' szives fáradozásért nagybecsű kedvezéseibe ajánlott, különös tisztelettel maradtam

Pesten 29. Jan. 1852.

Tisztelendő Urnak
alázatos szolgája

Fáy András, s. k.

Arany János Nagy Péterhez.

1.

Pest, márcz. 18. 1864.

Tisztelt Uram!

Késő vagyok, mint a halál, mert hol pénz nincs hol idő: de nem szoktam végkép elfelejtkezni munkatársaimról.

Az eddig megjelent dolgozatokért (A tanár kalandja, Livius, óhitű szakácsné, Falsen, Homburg,²⁰ melyek valamivel tesznek többet másfél ny. ívnél) 50 ft. járna, de lapom körülményei olyanok, hogy be kell tudnom a' múlt félévi t[isztelet] példányt is: e szerint 44 ftot küldhetek. Kevés, azt tudom, de ez is az eredetiek díjazása szerint van számítva (30 ft.) s nem a fordítmányoké szerint (20 ft.) A híres F(ővárosi) L(apok) nál 24—12 a díj.

¹⁹ Fáy 1851-ben a „Hasznos házi jegyzetek“ cz. műveinek új kiadását készítette el; *Badics* Ferencz: Fáy András életrajza 632. l. Valószínű, hogy az előfizetés erre vonatkozik.

²⁰ Az itt említett fordítások —r jegy alatt jelentek meg a *Koszorú*-ban. Mégpedig: A tanár kalandja. 1863. II. félév 62. l. Livius elveszett könyvei. u. o. 276. 500. 324. l. Az óhitű szakácsné 1864. I. félév 15. l. Falsen János u. o. 85. l. 1081. l. Homburg u. o. 137. l.

Sapiehát, épen mert érdekes, nem mertem adni, a galicziai állapot és szentszövetség hírével szembe; kivált mert épen egy vers miatt csak minapában volt bajom, úgyhogy a kész lapot, nagy költséggel újra kellett nyomatnom. Várok vele, míg idejét látom. Archiet²¹ még nem olvastam, mert meglevén nyugodva választásában, csak akkor szoktam elolvasni, mikor egyszersmind sajtó alá készítem. Rákerül a sor nem soká.

Fogadja szives köszönetemet, és minél gyakrabban támogasson becses dolgozatával; a Koszoru ugyan csak nehezen *telet* ki, de már mégis csak kitelel. Aztán a jó aratástól mi szerkesztők is remélünk.

Legszivesebb üdvözléssel maradván

igaz tisztelője

Arany J.²²

2.

Pest, ápr. 29. 1865.

Nagyon tisztelt Hazafi!

Valóban régóta veszem igénybe szivességét, a nélkül, hogy csak legcsekélyebbet is viszonzotam volna. Fogadja az eddigiekért — a mi t. i. ki van nyomva — hálás köszönetem mellett, az idezárt 45 fto.

A kulcsot le kellett szállítanom, s még így is csak szűken telik; nem is tudom, mitevő leszek a jövőre.

Legszivesb üdvözlés mellett maradván

igaz tisztelője

Arany János.²³

Tompa Mihály Nagy Péterhez.

Tisztelt barátom!

En bator voltam számotokra életem végén, egy pár arczképet²⁴ küldeni. — Kapott-e Medgyes a hozzád czimzett csomagban?

Igaz tiszteletem mellett vagyok

Hanván febr. 25, 1868.

igazán tisztelő barátod

Tompa Mihály.²⁵

²¹ Mrs. Archie czimmel megjelent a *Koszorú* 1864. I. 469, 493. l.

²² Ugyanilyen (—r) jegy alatt jelentek meg és a silius szerint is *Nagy Péter* munkái a következők: A kis tánczmester (Kavanagh után). *Koszorú* 1863. I. 298 l. A segédmérnök u. o. 1864. II. f. é. 12, 37. l. A három ostoba u. o. 209 l. Nagymama (Andersen után) u. o. 234 l. Szamojéd népmesék. I. 424 l.; II. III. 471. l. IV. 496. l. Köszemű Mournivale u. o. 1865. 13, 38. l.; Madame de Monferrato u. o. 228. l. 253. l. Medusa u. o. 517, 542, 565, 588, 613. l.

²³ Nagy Péternek Arany Jánoshoz intézett négy levele (1862 november 22, 1863. október 25, 1864. márczius 2, június 23.), minthogy lemásolásukra nem kaptam engedelmet, nem volt itt közölhető.

²⁴ A kép megvan *Nagy Péter* hagyatékában; rajta következő ajánlás: „Nagy Péter tisztelt barátomnak. Hanva, febr. 20. 1868. Tompa Mihály.“

²⁵ Meghalt 1868 július 30-án. Hogy ez időtáiban Tompa már mennyire rosszul érezhette magát, mutatja Arany Jánoshoz két nappal előbb írott levelének aláírása is: „Igaz híved Miskád nagyon betegén“ (*Arany János hátrahagyott iratai és levelezése* IV. köt. 293. l.)

Gyulai Pál Nagy Péterhez.

1.

Tisztelt barátom!

Ugy látszik egészen megfeledkezett rólam. Nem kaphatnék-e újra valamit a *Szemle* számára? Nagyon szívesen venném, legyen az akár átdolgozás, akár fordítás, akár eredeti; beszély vagy történeti cikk, irodalmi essay vagy természettudományi dolgozat. Egy szóval, ne várjon nógatóst, elég bajom van nekem a pesti rest írók nógatóásával.

Olvasta-e, hogy megtámadtak Belényesi Gáborért?²⁶ Nem baj. A beszély²⁷ tetszett és sokáig találgatták ki az az új tehetség, s egy pár magyar beszélyíró nagyon örvendett, hogy elvégre is nem magyar ember írta, csak átdolgozta s így megszabadult egy új vetélytárstól.

Remélem a *Szemle* 1-ső számát megkapta, valamint a tiszteletdíjat is. A 2-ik szám ma jelent meg. A bécsi nyomdában strike volt s azért késett.

Kéziratot várok, remélek, kérek, követelek. Az ég áldja! Neje kezét csókolva maradtam

Pest. mart. 17. 873.

barátja
Gyulai Pál.

2.

Tisztelt barátom!

Köszönöm levelét s még inkább az abban kifejezett készséget, mely szerint a *Szemlének* dolgozni kíván, de hirtelenében nem tudja mit. Bátor vagyok kijelölni valamit, a mi talán kedvére lesz.

Forstertől angolul Dickensnek egy két kötetes életrajza jelent meg, mely meglehetősen hatást tett. Nem volna e kedve e könyvről essayt írni Macaulay modorában? Ön jól ismeri Dickens regényeit s így annál biztosabban dolgozhatja fel az életrajz adatait. Az essay lehetne három nyomtatott iv.

A *Szemle* most még meglehetősen keletnek örvend; nem tudom tart-e sokáig. Mintegy ezer példányban kelt el a két első füzet. A magyar közönség kapni szokott az új dolgon, aztán abban hagyja. De reméljük a legjobbat, legyünk rajta, hogy ne rajtunk muljék a vállalat bukása.

Azt hiszem, hogy a Forster könyve meg van Kolozsvártt. Ha nincs meg, leküldöm. Épen azért kérem választát.

Pest, april. 12. 873.

tisztelő barátja
Gyulai Pál.

²⁶ Nagy P. írói álneve. A levélíró valószínűleg az *Athenaeum* cz. folyóiratban (1873. 2. sz. 121—126. hasáb) megjelent cikkre céloz. Ez a *Budapesti Szemle* első számát egészben véve nagy elismeréssel fogadja, de erről az elbeszélésről azt mondja: „... szerzője a névtelenség togájába burkolva mindenestire dőfést adott, bár egyelőre nem ártalmast, a *Szemle* tekintélyének.”

²⁷ Belényesi Gábor órája. *Budapesti Szemle* 1873. I. k. 175. l.

3.

Pest, maj. 29. 873.

Tisztelt barátom!

Az akadémiai nagy gyűlések okozták, hogy leveleire nem válaszolhattam oly gyorsan, a mint ohajtottam.

Harte Bret beszélye nekem nagyon tetszik, hanem az a baj, hogy magyarul már megjelent ezelőtt másfél hónappal a *Athaenaeum* című folyóiratban.²⁸ Az öné oly gondosan és szépen van fordítva ehhez képest, hogy kár volna ki nem adni. Azért bátor vagyok kérni önt, szíveskedjék ugyanattól a szerzőtől még vagy két ily terjedelmű vagy még kisebb beszélyt lefordítani,²⁹ két vagy három beszélykét így együtt sokkal inkább kiadhatom, mint ezt az egyet magában, mert a már megjelentet fedezik a még meg nem jelentek. Valaki azt mondta nekem, hogy Harte Bret beszélyei összegyűjtve is megjelentek. Így azokból könnyen lehet választani még egyet vagy kettőt, s együtt kiadva sem tennének többet 2—3 ivnél. Julius közepére vagy végére ha elküldené a szeptemberi számban megjelenhetnének.

A mi Dickens életét illeti, az mindegy akár hány darab az eredeti mű. Három-négy nyomtatott íven is két-három kötetes munkáról is sokat lehet írni. Midőn Macaulay essayit emlegettem csak a formára akartam figyelmeztetni, hogy ne kivonat legyen, hanem a munka alapján egy új dolgozat, mely Dickent mint embert és írókat nagy vonásokban rajzolja. Három-négy nyomtatott ívnél — a Szemle íve elég nagy — bajosan adhatnék ki többet.

Kedves nejét és leányát üdvözölve maradtam

tisztelő barátja

Gyulai Pál.

4.

Budapest nov. 13. 1874.

Tisztelt barátom!

A „Szemle“ holnap után megjelen, tüstént küldeni fogom a példányt s a tiszteletdíjat is, a melyet, reményem, Ráth még a jövő héten megfizet.

A „Faczipő“-t³⁰ Ráth most még nem akarja külön kiadni, mert árthat vele a Szemlének. Azt ígérte, hogy a jövő tavaszon hozza szől s ha nem adná ki, nincs szava az ellen, hogy másutt adjuk ki.

²⁸ A *Roaring Camp Becéje* Bret Harte amerikai rajza ford. Sebestyén Gyula. *Athenaeum*. 1873. 14. és 15. sz.

²⁹ Megjelentek: *Bret Harte beszélyei*. I. Idyll Vörös Odvon. II. Az Ordító Tanya szerencséje. III. A ferblíházi száműzöttek. *Budapesti Szemle* III. k. 158 l. Ezek közül a második az, a mely már előbb megjelent. A két fordítás eltérését már a cím is mutatja. A szereplő személyek neveit is megtartotta az első, míg a második szerencsés tapintattal közelebb hozta a magyar nyelvhez; így: *Tuttle bácsi* = *Tönkösi*, *French Pete* = *Franczia Péter*, *Charokee Sal* = *Cseroké Sári*, *Stumpy* = *Csutak*, *Oakhurst* = *Tölgyesi* stb.

³⁰ *Ouida* „Egy pár kis faczipő“ megjelent a *Budapesti Szemlében*. 1874. VI. köt. 128. és 322. l. Később önállóan az „*Olcsó Könyvtár*“-ban. (154—157. sz.) (II. kiadása 1905.)

Most már egy nagy kéréssem van tisztelt barátomhoz, melynek teljesítésével engem igen megörvendeztet. De ennek egy kis története van. Hadd kezdjem előbb azon.

A Franklin-kiadó-társulatnál egy igazgató-tanácsosi hely megürrült. Minthogy az egész igazgatótanácsban egyetlen ember sem volt, a ki a szépirodalomhoz értett volna, felszólítottak engem, hogy vegyek 10 részvényt és megválasztanak. Nekem pénzem nem lévén, ipam vett helyettem, s a múlt héten meg is választottak. Részt vevén egy pár ülésen, hogy valami hasznot tegyek a társulatnak indítványoztam, hogy a német „Universal Bibliothek“ mintájára indítson meg egy olcsó vállalatot, egy-egy füzet ára legyen 20 krajczár, minden füzet egyre másra számíttassék öt ívnek, s tartalmát tegyék oly eredeti kisebb munkák, a melyek már közbirtokba mentek s így tiszteletdíj nélkül kiadhatók és oly fordított művek, melyek szintén közbirtokok vagy ha nem azok is, a fordítóktól olcsón megszerezhetők mert valamely folyóiratban megjelenvén, új kiadást nem várnak. A társulat nekem minden füzetért, legyen az 3 vagy 6—7 iv, 15 ft. fizet, 10 évért, a mi kettős füzetnek számíttatik s ára 40 kr, 30 frtot. E tiszteletdíjakból, mely egyaránt fizettetik úgy a közbirtokba ment, mint a megveendő füzetek után, díjazni fogok minden oly fordítást, mely nem közbirtok s néha jobban, mint a hogy azért a füzetért nekem a Franklin társulat fizet, mert a közbirtokba átment füzetekért én nem fizetvén, némi összeg mindig fenmarad a csekély tiszteletdíj pótlására.

Az első tíz füzetet már összeállítottam: I. Csokonai Dorottya. II. Bret Harte Kaliforniai beszélei ford. Belényesi Gábor. III. A vén színész. Beszély. Gyulai Páltól. IV. Bacon. Macaulay után. V. Egy iskolai kaland. Kuthy Lajostól. VI. Galotti Emilia. Lessingtól ford. Kazinczy. VII. Fani hagyományai. VIII. Az előkelő világ. Solohubtól. IX. Liliomfi. Népszinmű Szigligetitől. X. Colomba. Mérinière-től ford. Szenvey.³¹

Arra vagyok bátor kérni, hogy támogassa a vállalatot nem új munkákkal, azt adja a Szemlébe, hanem régiekkel, már megjelentekkel. Először is engedje át Bret Harteből fordított novelláit. Ezekért csak 15 forintot fizethetek, hanem később másokért takarékoság utján többre vihetem a tiszteletdíjt. Régebbi fordításait, melyeknek új kiadását czélszerűnek találja, szedje össze. Különösen a Boztól fordított „Karácsonéj“³² küldje meg mielőbb. Ez rég jött ki, s alkalmasint már elfogytak példányai. Ez épen beillenek a gyűjteménybe. Ezt jobban megfizethetném mert hosszabb is, s addig egy-két forintot megtakaríthatok oly füzeteken, a melyekért nem kell fizetni. Hát Kukliné predikációi nem fogytak-e el. Ez nagyon beillenek e gyűjteménybe s minthogy tíz ívet is tesz, adhatnék érte 40—60 forintot.

Mielőbb kérem válaszát, kivált a Bret Harte beszéleire nézve, mert ezeket már nyomdába adtam, s nem akarnék írói jogokat sérteni; ha ön nem egyezik bele, visszaveszem. Keddig felfüggesztem a szedést, addig Dorottyt szedik. Bizony a tiszteletdíj igen kevés, de ily olcsóság mellett

³¹ Ez a terv a kinyomatásig némileg módosult. Nevezetesen: III. *Kölcsény* Ferencz elbeszélései, V. *Kerényi* Frigyes összes költeményei. VI. *Sandau* György. A montsabrey-i kastély. X. *Dickens* Károly karácsonyi ének.

³² *Karácsonéj*. Írta Dickens. Kolozsvár. 1846. Az „*Olcsó Könyvtárban*“ is (21—22. sz.)

a kiadóknak is kevés nyereségök lesz s leginkább az a hasznok, hogy a nyomda munkát kap. Két-három ezer példányban nyomatjuk s ha részvét mutatkozik, akkor a tiszteletdíjt is lehet emelni.

Maradtam

barátja
Gyulai Pál.

5.

Tisztelt barátom!

Először is bocsánatot kérek hanyagságomért; nem a jóakaraton múlt, hogy becses leveleire mind eddig nem válaszoltam, hanem sok nemű bajaimon, a melyeket elbeszélmem hosszas lenne.

Másodsor nagyon köszönöm mind az „Egy történetkét“ mind a „Karácsonyi ének“ kéziratot. Minthogy az első megjelent más lapban, nem adhattam ki a „Szemlé“-ben, bele tettem az „Olcsó könyvtárba“ Bret Harte többi beszélyei közé.³³ A Boz „Karácsonyi énekét“ is ott fogom adni.³⁴ E könyvtár két első füzete holnap már a könyvtárosoknál is kapható lesz, a többit most nyomják vagy szedik. Mindenik füzetből küldök önnek egy példányt. A két elsőt holnap vagy holnapután indítom utnak. Ajánlom pártfogásába a könyvtárt s köszönöm eddigi pártfogását.

Ajánlatát, hogy újabb dolgozatot fog küldeni a „Szemle“ számára örömmel fogadom, mint mindig. Leginkább novellára van szükségem, 1—3 ivesre. Küldjön ezt, de ha egyebet küld azt is szívesen veszem. Mielőtt hozzá fog, tudósítson egy pár sorban, hogy mit szándékozik dolgozni, tüstént válaszolok reá, hogy van-e vagy nincs oly nemű dolgozatom vagy ha fordítás megjelent-e vagy nem.

Az ég áldja! Bocsásson meg, hogy nem illő időben válaszolok leveleire. Megjobbítom magamat, a sürgősre betegen is tüstént válaszolok. Köszöntve kedves nejét és gyermekeit, maradtam

Budapest, mart. 1. 1875.

tisztelő barátja
Gyulai Pál.

6.

Tisztelt barátom!

Vettem mind két rendbeli levelét „Zsák Mór“-ral együtt. Az Olcsó Könyvtár füzeteit már ezelőtt utnak indítottam s úgy hiszem, hogy eddig már megkapta.

A mi Zsák Mór urat illeti, nekem igen tetszik, nem csak maga a beszély, hanem maga a név is. Midőn Ráth Mór nyomtatva meglátja, tüstént azt fogja hinni, a míg el nem olvasta, hogy ő van kiparodizálva

³³ „Egy történetke Tölgyesi János uram életéből“. Hogy hol jelent már előbb meg, nem tudtam nyomára jönni. Ez és még egy elbeszélés, a fennebb említettekkel együtt, megjelentek a következő címmel: *Bret Harte Kaliforniai beszélyei*. Angolból fordította *Belényesi Gábor*. Budapest, 1875. (II. kiadás 1905.) *Olcsó Könyvtár* 3—5. sz.

³⁴ *Dickens* Károly *Karácsoni ének*. Ford.: *Belényesi Gábor*. *Olcsó Könyvtár* (21—22. sz.)

s haragunni fog, neki keseredik és szokása szerint a földhöz vágja. Úgy is eleget keseríti életemet, nem árt ha én is megkeseritem egy pár percét.

Minden tekintetben sikerült átdolgozás; a stíl is nagyon jó. Nagyon sajnálom, hogy a Belényesi nevet eldobta. Ez már ismert és jó hangzású névvé kezdett válni. Nem maradhatnánk-e meg mellette? ³⁵ Vagy ha már végkép eldobja és Csontosot veszi fel, nem kellene-e a beszélyben előforduló Csontos rendőrbiztos nevét mással felcserélni?

Petőfi rosszul idézett versszakát kijavítottam.

A következő számban Kemény Zs. egy kevéssé ismert beszélyét közlöm, ³⁶ a melyet beszélyei gyűjteményébe nem vehetett fel, azután Zsák Mór jó, azután magam irok egyet, ha valahogy sikerülne ³⁷ ki is adom az új esztendei számban, azután megint küldhetne egyet. Általában ezután a Szemlében minden számban akarok adni beszélyt s tisztelt barátomra támaszkodom egy részt, a mennyiben reméllem, hogy évenként két beszélyt, fordítást vagy átdolgozást megbír.

Közelebbről többet. Kedves nejét, Samut, Katit és keresztfiamat üdvözölve maradok

Buda-Pest. jul. 23. 1875.

tisztelő barátja
Gyulai Pál.

7.

[Budapest, 1875. október—november.]

Tisztelt barátom!

Bocsásson meg, hogy becses leveleire oly későn válaszolok. Az angol beszélyt ³⁸ vettem s még az új évi számban közölni fogom. Már szedik!

A mi „Zsák Mór” illeti az elég nagy hatást tett. Szigligeti annyira megszerette, hogy népszínművet akar belőle írni, mihelyt ideje lesz reá; Csengery sokat nevetett rajta; Görgei nem tudta addig letenni, a míg el nem olvasta. Azonban azt majd mindenki megjegyezte, hogy az átdolgozás a tárgy nehézségei miatt nem sikerült eléggé. Kíérzik belőle az angol élet. Különösen a zsványok rajzában. Egyébiránt bajos is lett volna magyar zsványokká tenni az angol zsebmetszőket.

Sziveskedjék minél többet dolgozni s ne vegye rossz néven ha kéziratát egy-két hónapig hevertetem. Nekem nagy meg nyugvás, ha egy kis készletem van s a szerkesztésben annyi mindenféle szempontra kell ügyelnem, hogy a legjobb akarat mellett sem adhatok ki valamit akkor, a midőn épen akarnám.

Ráth Mórral még nem beszéltem. Nem tudom, haragszik-e Zsák Mórért vagy nem. Hogy ne sokat veszekedjünk, arra a szerződésre lépünk, hogy levélben igazítjuk ügyeinket s csak akkor találkozunk sze-

³⁵ Az elül említett elbeszélés (*Jerrold Douglas* után átdolgozva) mégis csak *Belényesi* Gábor neve alatt jelent meg a *Budapesti Szemle* IX. köt. 248 s köv. l. Külön az *Olcsó Könyvtárban*, 1877. (66—67. sz.)

³⁶ *Két boldog. Budapesti Szemle* IX. k. 1. l.

³⁷ A mint a IX. kötet tartalmából kitűnik, az elbeszélés nem készült el.

³⁸ *D'Arly Pál*. Beszély angolból, *Belényesi G. Budapesti Szemle* 1876. X. k. 80. l.

mélyesen nentralis terrenumon, például az akadémiai körben vagy valamely vendéglőben, ha levél által nem tudunk tisztába jöni. Mióta haza jött a fürdőről, csak levélben érintkeztem vele. Ma is irtam neki egy levelet, hogy küldje meg a Szemle legújabb számának tiszteletdíját. Nem tudom, csakugyan nincs pénze, vagy Zsák Mórért akar megkínózni. Elég az hozzá, hogy a tiszteletdíjat nem kapván még meg, önnek sem küldhettem mindeddig, a miért bocsánatát kérem. Zsák Mór 4 iv 3 lap, az érte járó tiszteletdíj 104 ft. 60 kr. Ez összeget vagy még e hónapban megküldöm vagy a jövő év elején a másik beszély tiszteletdíjával együtt. Ez utóbbi terminusra bizton várhatja, mert Ráth ha késni is szokott néha, adós nem marad. Én különben e füzet sietős tiszteletdíjait kifizetem a magaméból. Önt, Kolozsvártól levél, nem számítottam a sietősek közé, de ha oda számítottam volna is, mindegy lett volna, mert nem jutott volna rá pénzem.

Az Olcsó Könyvtárból ismét küldeni fogok a napokban egy pár újabb füzetet. Van-e Kolozsvárt vevője e könyvtárnak? Nagyon óhajtánám, hogy meggyökeresedjék, akkor reményem lehetne, hogy felemelvén a csekély tiszteletdíjat becsületesen fizethetném az átengedett műveket.

Az ég áldja! Köszöntöm kedves nejét, leányát és vejét s különösen az én keresztfiamat.

Maradtam magam további pártfogásába ajánlva

tisztelő barátja

Gyulai Pál.

8.

[Budapest, 1876. tavaszán.]

Tisztelt barátom!

Épen most kapott levelére sietek válaszolni, hogy legalább egyszer kiérdemeljem öntől a pontos levélíró czimét.

A postán 37 ftot kellett volna önnek küldenem és csak 35-t küldöttem. Két forinttal még tartozom, ezt a következő tiszteletdíj összegéhez fogom csatolni.

Az Olcsó Könyvtárból hogy nem küldöttem az illető füzeteket, abban betegségem akadályozott. Most már szívesen küldeném, de nem tudom, hányadik szám következik. Szíveskedjék megírni.

A küldött francia versnek ki a szerzője, honnan írta ki? Erről is kérnék tudósítást, szükséges megjegyezni azt is, ha valaki lefordítja.

Az ajánlott cikkekre most nem adhatok határozott választ! A következő füzet már tele van, a jövő füzetéről közelebb akarok gondolkodni. Sok cikkem gyűlt össze, elébb meg kell háynom-vetnem a dolgot. Májusban ugy is találkozunk. Ha nem találkozánk, vagy tervemmel a közelebbi füzeteket illetőleg rendbe jövök, határozott választ adok.

Beszélyre mindig szükségem van. Ezt nem igen kapok mástól, mint öntől. Most Kállaynéától, gr. Bethlen Vilmától közöltem egy szerb beszélyt.³⁹ Nem sokat ér, de rövid, aztán szerbből fordítás ritkaság, e mellett be is illett a szerb-török mozgalmak időszakába.

³⁹ *Bozsicza*: Szerb beszély. Popovics Miloradtól. K. B. W. Budapesti Szemle X. k. 417. 1.

Ne vegye rossz neven, hogy ritkán írok. El vagyok halmozva a kéziratok olvasásával és revíziókkal. A Szemle, az Olcsó Könyvtár, az akadémiai értekezések revíziója sok időmet rabolja el. Hát a nemzeti színházhoz beadott drámák olvasása?

Az ég áldja!

Tisztelő barátja
Gyulai Pál.

9.

Buda-Pest sept. 13. 1877.

Tisztelt barátom!

A mai *Egyetértés*ben ez áll: „A *Budapesti Szemle* legújabb számában *A philosoph ingája* cím alatt egy állítólag angolból fordított beszély közöltetik Belényesitől. Ez a beszély pedig megjelent német eredetiben a berlini *Rundschau* 1876-ik évfolyamában szerzője pedig Lindau Robert.“

Sziveskedjék felvilágosítani az ügy állásáról. Ebből nagy zajt fognak ütni az én ellenségeim, a kiknek száma a journalistikában legio. Hadd védhessem magam, úgy a hogy tudom, ha szükség lesz reá. Ön ugyan oda írta volt, hogy német beszély, de a szerzőt nem nevezte meg. Én azt hívném, hogy a német elnevezés a tárgyra vonatkozik, a mint ez szokás az angoloknál, kihuztam a *német* epithetont. Sziveskedjék megírni, melyik angol folyóiratból fordította, ott ki van-e téve Lindau Róbert neve?⁴⁰

Ezután jó lesz mindig oda írni a folyóiratot is, ha az író neve nincs kitéve.

Sziveskedjék mielőbb írni, s ha lehet küldeni egy új beszélyt.

Maradtam

tisztelő barátja
Gyulai Pál.

10.

Tisztelt barátom!

Oly jogos panaszai vannak ellenem, hogy nem is merem magamat menteni, de különben is Takács János hajdani rectorom annyira megcáptigált a minap ön miatt, hogy bőségesen megszenvedtem. Elhalmozottságom és mulasztásaim miatt én is elmondhatom már azt, a mit Toldy (Ferencz) mondott egykor: ne azt nézzék, uraim, a mit nem tettem, hanem azt a mit tettem.

Kezdjük a dolgot elől. „A vén Joquelin hagyatékát“ kiadtam⁴¹ és a tiszteletdíjt megküldöttem. Az Olcsó Könyvtárban kiadottakért is megküldöttem a tiszteletdíjt, remélem vette. E tekintetben nincs mulasztásom,

⁴⁰ Az elbeszélés czíme különben a *Budapesti Szemle* tárgymutatójában már ez: *A philosoph ingája* Lindau R. német beszélye után angolból ford. Belényesi Gábor. (Bp. Sz. XV. k. 70. l.)

⁴¹ *A vén Joquelin hagyatéka*. Angolból ford. Belényesi G. (*Budapesti Szemle* XXI. k. 101. l.)

hanem az Olcsó Könyvtár füzetei megküldésében hátralékban vagyok. Sziveskedjék megírni, mettől fogva hiányzanak a füzetek, tüstént megküldöm mind annyit.

Murray Greville „Oroszait“ valahogy megvettem a Franklin-társulattal.⁴² Nem tudtam kieszközölni többet hatvan forint tiszteletdíjnál, de ez is több, mint a mennyit az Olcsó Könyvtárban adhattam volna érte. Már sajtó alatt van s talán még decemberben megjelen. Egy slavistával kijavítottam benne az orosz nevek leírását, hogy ne az angol, hanem a magyar ortographia szerint nyomassék. Úgy hiszem nem lesz szava ellene.

Nagy Miklóstól⁴³ visszavettem a „Camillus“ című beszélyt, im visszaküldöm. A „Sárga ebet“ megtartottam s a Szemle januári számában közölni fogom.⁴⁴ Gaskellné regényét⁴⁵ vagy a Kisfaludy-társaságnak vagy a Franklin-társulatnak akartam eladni; egyik sem sikerült, a Kisfaludy-társaság valami újat akart adni, a Franklin-társaság pedig a fordított regényekkel nem igen szerencsés. „Ij. Fromont és idősb Risler“ is a nyakán maradt, pedig új és érdekes regény volt. Aztán a Szemlébe akartam adni, ki is szedtem belőle egy félvét, de minthogy nagyon hosszú volt, kénytelen voltam abban hagyni. Azonban ezt nem küldöm vissza. Még egyszer megkísérlem a Kisfaludy-társaságot s a legrosszabb esetben kiadom az Olcsó Könyvtárban.

A Szemlében lehetetlen adnom hosszabb regényt, kiszorít minden hosszabb cikket s igen bajos szerkesztem. Hát egy újabb beszélylyel nem örvendeztet-e meg közelebről? Ne vonja meg ezentúl is tőlem támogatását, ne haragudjék, édes Péter; higye meg oly nyomorult életet életet élek, hogy ha írni akarok valamit, azt csak úgy tehetem, ha más dolgomat elmulasztom.

Az ég áldja! Üdvözlöm kedves nejét, Samut, leányát és unokáit

Buda-Pest, nov. 11. 1879.

tisztelő barátja

Gyulai Pál.

11.

Tisztelt barátom!

A mai postán 42 ft. tiszteletdíjt küldöttem Önnek, melyből 32 ft az *Etruriai vázát*⁴⁶ illeti, a többi a *Sárga eb* tiszteletdíja. Még az *Olcsó Könyvtár* egy beszélyéért tartozom önnek, ha jól emlékszem. Murray egyik beszélyéért,⁴⁷ a melyet együtt adtam ki a Huszár fordításaival. Azonban hirtelen nem lévén nálam a gyűjtemény (tartozásomat) nem tudtam kiszámítani. Azt majd később fogom elküldeni, az *Ouida* beszélye⁴⁸ tisztelet-

⁴² Greville. A jelenkori oroszok. Angolból ford. Csurgó György. Budapest. 1880. 294. l.

⁴³ A *Vasárnapi Ujság* szerkesztője. Az elbeszélés megjelent az *Erdélyi Figyelő*-ben (szerk. Tolnai Lajos) 1880. évf. (1., 2., 3., 4. sz.)

⁴⁴ A *Sárga eb*. Greville C. E. Murray után angolból Belényesi Gábor. (*Buda-pesti Szemle* XXII. k. 173. l.)

⁴⁵ Gaskellné. Craford. Reg., ford. Belényesi Gábor. (*Olcsó Könyvtár* 441—444. sz.)

⁴⁶ Az *etruriai váza*. Merimée Prosper után francziából Belényesi Gábor (*Buda-pesti Szemle* XXIV. k. 385. l.)

⁴⁷ A munka címe: *Murray Greville E. C.* A francia politikai életből. Fordították Belényesi G. és Huszár Imre. (*Olcsó Könyvtár* 96—98. sz.)

⁴⁸ A *hírnév*. Ouida után angolból Csurgó György. (*Bp. Szemle* XXV. k. 109. l.)

díjával, mert a beszélyt előbb adom, mint az amerikaiak⁴⁹ rövidsége miatt. Ugyanis a jövő éven kezdve a *Szemle* havi folyóirattá változik át s minden száma tíz iv lesz s így évenként 120 ivet nyújtunk, a nélkül, hogy az előfizetést emelnők.

Több kéziratra levén szükségem, most még inkább kérem közreműködését. Mac-Carthy munkájából az ígért két fejezetet küldje mielőbb⁵⁰ s ha lehet, válasszon ki egy egy-kötetes angol vagy francia regényt a *Szemle* számára, írja meg nekem címét, hogy értesíthessem vajon nem fordítja-e valaki. Az amerikai beszélyt a második számban közölni fogom. Az egyik Merimée⁵¹ átadtam Nagy Miklósnak. Gaskellné regénye sorsa mindenestre eldől e hó végén a Kisfaludy-társaságnál. Az Olcsó Könyvtár közelebbi füzetét megküldöttem. Kapta-e s vajon jó sorrendben küldöttem-e. Értesítsen róla. Az ég áldja! Köszöntöm kedves nejét, leányát, vejét és unokáit.

Buda-Pest nov. 25. 1880.

tisztelő barátja

Gyulai Pál.

12.

Tisztelt barátom!

„Kozsbor György“ című beszélyét vettem s belőle az első közlemény a *Szemle* novemberi számában meg is fog jelenni.⁵² Ime az ok, a miért vissza nem küldhetem. Ön reám bízta, csináljak vele a mit tetszik s én éltem jogommal. Hogy mennyiben sikerült a beszély és mennyiben nem, ez azt hiszem, most nem főkérdés. Egy minden tekintetben sikerült beszély fehér holló minden irodalomban, de annyi bizonyos, hogy Kozsbor György kiállja a versenyt a legtöbb angol beszélyvel, melyeket ön a *Szemlébe* fordított s a mellett eredeti. E szempont vezetett kiadásában. Megengedem, hogy cselekvényében nincs sok lelemény, de kor és jellemrajza sikerült s jól van elbeszélve. Azért bocsássa meg nekem, hogy a reám ruházott joggal élni bátorkodtam, miután meggyőződtem, hogy a beszély mind önnek mind a *Szemlének* becsületére válik. Egyébiránt ha apróságokat akar javítani benne, a revisiót leküldhetem.

Ezelőtt egy pár nappal 183 forintot küldöttem el Önnek, a mely összeg fedezi mindazon közlemények tiszteletdíjait, a melyeket ön a mai napig a *Szemlébe* irt; a cikkek ívenként 25 forintjával vannak számítva, Kozsbor, mint eredetű, 30 forintjával számítom

Az ég áldja!

Buda-Pest október 8. 1881.

tisztelő barátja

Gyulai Pál.

⁴⁹ *Pickering Ödön*. Beszély Ben James Henry után Csurgó Gy. Bp. *Szemle* XXVII. k. 438. l. és XXVIII. k. 112. l.

⁵⁰ *Anglia irodalma*. Mac-Carthy után angolból Belényesi Gábor. (*Budapesti Szemle* XXVI. k. 48., 226., 342. l.)

⁵¹ *Ne legyen áruló*. Merimée Prosper után Csurgó, megjelent a *Vasárnapi Ujság* 1881. évf. 82. és 98. l.

⁵² A címe így változott: *Kozsbor Márton*. Eredeti beszély. Irta: Belényesi Gábor. (*Budapesti Szemle* XXVIII. k. 275. l. és 429. l.)

13.

Tisztelt barátom!

Az újra dolgozott lapot vettem, azt hiszem sokkal jobb, mint a régi. Be is adtam a nyomdába. Alája a Belényesi nevet tettem, de nem tudom, hogy a forrást így fejezzem-e ki: átdolgozás angolból vagy egy angol beszély alapeszméje után. Irja meg egy pár nap alatt, hogy kívánja.⁵³

A Gaskellné regénye és Merimée beszélye⁵⁴ után járó tiszteletdíjt holnap indítom utnak.

Tegnap érkeztem haza a stubnyai fürdőről, a hol szegény beteg leányomat, Margitot látogattam meg. Tüdőbántalma van. Ki tudja, nem jutok-e az ön sorsára.

Az ég áldja!

tisztelő barátja

Gyulai Pál

Buda-Pest aug. 29. 1884.

(Budapest)

Dr. Szabó Péter

⁵³ Az itt említett munka: *Egy kis félreértés*. Átdolgozás angol beszély nyomán (*Budapesti Szemle* 1884. XL. k. 137. l.) már csak Nagy Péter halála után látott napvilágot.

⁵⁴ *Lucretia asszony utczája*. Merimée Prosper után francziából. Csurgó Györgytől (*Budapesti Szemle* 1884. XXXIX. k. 422. l.)

APRÓ KÖZLEMÉNYEK

Aranka György halála és gyászjelentése.

I.

Az „Erdélyi Nyelvmívelő Társaság“ buzgó titkárának Zágoni Aranka Györgynek életéről és haláláról szóló adatokat Székely Márton gyűjtötte össze először a legterjedelmesebben.¹ Gyászjelentését azonban nem közölte s így az a mai napig ismeretlen volt, bár Aranka György irodalmi hagyatékát és a reá vonatkozó levelezés legnagyobb részét Mikó Imre gróf megszerezte s ezek most az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őriztetnek.

Aranka György halálának körülményeit, mint egykorú szemtanú, P. Szathmáry József marosvásárhelyi ügyvéd örökítette meg. Szathmárynak 1814-től 1827-ig, halála idejéig vezetett naplója maradt fenn, melyet 1907. év nyarán Kozma Gyula kir. curiai bíró ajándékozott dr. Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanárnak. A feljegyzések nem mutatnak rendszeres naplóvezetésre. Szathmáry inkább csak a nagyobb eseményeket írta föl s azokat is rendszertelenül.

A naplónak, kétségen kívül, legérdekesebb része az, a mit Aranka György haláláról jegyzett föl a következőkben:

11-a Martii 1817. délelőtt 11 óraker szemem előtt holt meg actualis Tabulae Regiae assessor méltóságos Z: Aranka György úr élete 80-ik esztendejében; született 1737-be 15-a Septembris. Még 10-a Martii vacsorán igen jó kedve volt. Vacsora után a kanapén pipázott s olvasta *Zimmermans Taschen-Buch der Reisen*. 9 óra után fekünni akarván menni, midőn a kanapéről felkölt, elesett, fejét balfülével a falba ütötte s legottan animi praesentiáját elvesztette, szemét örökre behunyta. Nyelve elnémult, minden érzékenysége megtompult, csak mélyen horkolt. Ebben az állapotban találtam, midőn a szolgáló 9²/₄ óraker lehvitt. Ettől fogva mind mellette voltam, míg megholt. Adjon Isten néki boldog nyugodalmat s feltámadást! Laktunk együtt 18 esztendőig; menvén keze és nevelése alá 1798-ba. Eltemettük 13-a Martii 3¹/₂ óraker a m.-vásárhelyi reformátusok temetőjébe. Tétettem testét a szüleanyám, Bárdosi Judit s Zejk Mósesné sírjokba a czinteremben, a praedicálló szék háta megett. Könyörögvén felette professor Antal János úr.

II.

Aranka Gy. gyászjelentését, negyed ivnyi terjedelmű nyomtatványon, a maros-vásárhelyi gróf Teleki-könyvtár őrzi az 1102. E/2. jelzésű gyászjelentés-gyűjtemény 3. sz. levelen. Betűhív másolata ez:

¹ A *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évf. XII. k. 68. l.

SZOMORU JELENTÉS

Zágoni Méltóságos ARANKA GYÖRGY Ur — még Ifiu korában kezdett — és több mint 52 Esztendőig tsak nem szakadatlanul a' Méltóságos Törvényes Királyi Tábla mellett; 1792 dik Esztendőtől fogva pedig Rendszerint való Biroságba kedvességgel folytatott szolgálattya után — életének 80-dik esztendejében — a most folyo 1817-dik Esztendőnek, és Böjt máshavának, 11-dik napján, Délelőtti 11-órákor szolgálattját, és életét bé-végezte; Az Ifiuban volt Tüzes Lélek, a' nem kiméllett munka mellett is kedveltető Elevenségbe, — a' Társasági nyájosság, — a' Biroban szükséges jó Lélek, és meg-fontoló Tehetség annyira meg-maradtak volt a tisztés Vénség diszére-hogy azokat, a Testben-is tsak ezelőtt kevéssel tett-sző gyengesség sem tompítván meg, — szinte tsak a' hirtelen Halállal enyésztek el, — A' jo Élet köz szeretetet, — az ilyen Halál köz érzékenységet szül, — és érdemel, — meg érdemli azt az utolsó Tisztesség-tételt-is; melyre ezen folyo Holnap 13-ka Délesti negyed fél órára minden karu érzékeny Joakaroi a boldogultnak tisztelettel kérettetnek.

(Maros-Vásárhely)

Ifj. Biás István

A czinkotai kántorról szóló adomához.

Imre Lajos gondos kutatásai óta¹ tudjuk, hogy a czinkotai kántorról szóló és többnyire Mátyás királyhoz fűződő adoma a vándorló mesetárgyak közül való és *nem magyar* eredetű. Legrégibb változatait Imre előtt már a Grimm-féle mesegyűjtemény említi, melynek idevágó bő jegyzetei Imre kutató figyelmét kikerülték. (III.² 256. l.) A Jókai megörökítette forma kérdései (*Hol jön fel a nap? Mennyit ér a király? Mit gondol a király?*) közül a második és a harmadik (Imrétől tudjuk) meg van Percy balladájában (2, 305—311.) s ennek forrásában is, egy ó-angol dalban. Általában ez a feldolgozás a magyarnak legközelebbi rokona, míg a Paulié (*Schimpf und Ernst*) már csak egy kérdésben, a király értékelésében, egyezik meg vele. De a Grimmék-közlötte, Imrénél nem említett egyéb változatok is érdekesek, mert a Paulié által kapcsolódnak a mi adománkhoz. S ez utóbbiak közé sorolnám éppen a Grimm-mesék közül a 152. számút is, melyre Imre nem akadt rá. *Das Hirtenbublein* a címe. Kérdései: *Hány csepp van a tengerben? Hány csillag van az égen? Hány percze van az örökkévalóságnak?* Ezt és a Percy-féle változatot összeköti egy *francia* változat, melyre ugyancsak Grimmék hivatkoznak: „Wir haben auch die Geschichte von einem König von Frankreich gelesen“. A francia király kérdései közül az első és a harmadik a Percy-féle első és harmadik, a második a Grimm-mese második kérdésével egyezik. Egy változatról *Mikszáth* is tud s nála a három kérdés így hangzik: *Hol kel föl a nap? Hol van a világ közepe? Mit gondol a király?* (A középső kérdés szerinte I. Ferencz József egy dolgozatában a második kérdés helyén az volt: *Nyúzza meg a követ.*)² Megemlíjtük végül, hogy Grimmék jegyzetei még

¹ Pogrammértekezés a hódmezővásárhelyi református főgimnázium 1885—86 Értésítője 3—14. l. és Erdélyi Múzeum 1909. évf. 307. l.

² *Az én kortársaim.* Jubileumi kiadás I: 141.

két változatra utalnak: Eying Sprichwörter 1, 165—168. és 3, 23—25. Az utóbbi kettőt nem számítva, tehát összesen 14 változat ismeretes, melyek közül ismét kettő (*M 1—2.*) a Magyar Nyelvészet III. kötetében megjelent talalós kérdés, a többi 12 pedig: a czinkotai kántor meséje Jókainál (*C*), Pauli változata (*P*), Percy három balladája, illetve töredéke (*Py*), Bürger balladája (*B*): Kaiser und Abt, a Grimm-émlítette francia változat (*F*), az Imre-idézte „régí dráma“ (*D*), a melyet jó volna cím szerint ismerni, a Stricker elbeszélése (*S*), a Till Eulenspiegel változata (*T*), Burkhard Waldisé (*BW*), a Grimm-mese (*G*) a Merkens holsteini adomája (*H*) és Mikszáth novellája (*MK*). Kérdéseiknek egymáshoz való viszonyát pedig a következő kis táblázat mutatja:

1.	C2	P1	Py1	B1	F1	D2	---	---	---	---	---	---	---
2.	---	---	Py2	B2	---	---	---	---	---	---	---	---	---
3.	C3	---	Py3	B3	F3	---	H1	---	---	---	---	---	MK3
4.	---	P2	---	---	---	---	---	S3	T2	---	---	---	---
5.	---	P3	---	---	---	---	---	S4	T4	BW $\frac{1}{3}$	M2	---	---
6.	---	---	---	---	F2	---	---	---	---	---	---	G2	---
7.	---	---	---	---	---	D1	H3	S1	T1	BW2	M1	G2	---
8.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	G3	---
9.	C1	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	MK1
10.	---	---	---	---	---	---	---	S2	T2	---	---	---	---
11.	---	---	---	---	---	---	H2	---	---	---	---	---	---
12.	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	MK2

(Temesvár)

Dr. Gálos Rezső

Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár útinaplója. 1759—1763.

Sajtó alá rendezte: Ifj. Biás István. A bevezetést írta: Dr. Imre Sándor. Marosvásárhely, 1908. Nagy 8-rétű I—LXXII és 123 lap.

Az erdélyi kancellárnak fiatalkori külföldi utazásairól és idegenben töltött egyetemi éveiről készített naplója elé Imre Sándor írt bevezetést *Gróf Teleki Sámuel gyermekora és ifjúsága* címmel. Mint maga mondja, feladata a napló értékének megvizsgálása volt s helyes érzéssel szükségesnek látta a feladat megoldásához, hogy a naplóíró életének a naplóírást megelőző korszakát ismertesse, a mely törekvése a ránk maradt csekély számú és értékű adatok mellett is szépen megírt, modern pedagógiai szempontból készített életrajzi adalékot eredményezett. A *Bevezetés* első felében a szétszórta, elmosódott színű adatokból jellegzetes képét adja az elhanyagolt nevelésű, szeretet nélkül felnőtt fiatal grófnak, a kibén korai önállóság és nagy kulturális törekvés egyesült; a kevés tapasztalható hatásból tapintatosan von le következtetéseket a gróf lelki életére, a kinek alakját így egész világossággal látjuk, a mint húszéves korában külföldi útjára indul.

A napló maga — végén lévő pár későbbi feljegyzés kivételével — a külföldi út eseményeit mondja el; egyes részeiben egykorú bejegyzéseket tartalmaz, másutt az eredeti egykorú feljegyzésekből a gróftól később összefoglalt előadást. A fiatal gróf Baselben és Utrechtben az egyetemen tanult, hosszabb ideig tartózkodott Párisban, bejárt sok közbeeső várost, sok mindenfélét látott, a miről bizony keveset tudunk meg a sokszor szűkszavú naplóból. Imre Sándor is érezhette a napló vázlatos, külsőséges voltát, ezért a bevezetésben elérkezvén a gróf külföldre indulása időpontjáig, ettől kezdve tisztán nevelésügyi adattárnak tekinti a naplót, melyből a gróf felsőiskolai tanulmányai menetét szerkeszti meg, elmeíllel, pedagógiai készültséggel és nem csekély perspektivikus csalódással. Csalódásának legközelebbi oka, hogy a naplóban talált adatok mögött sokkal többet, helyesebben: olyant lát, a mire a naplóíró aligha gondolt írásközben; ezt a többetlátást, az adatok túlbecsülését, a gróf tanulmányainak túlságos komolyan vételét az egykorú naplóirodalom bővebb beszédű termékeinek összehasonlításra való fel nem használása, valamint Mária Terézia kora kulturális sajátságainak tekintetbe nem vétele idézi elő. Imre Sándor nagy szorgalommal és szakértelemmel állítja

össze, milyen bölcs tudományokat és mily kitűnő tanároktól tanult a kis gróf; lelki gyönyörűséggel látja a mennyiségtan és a természettudományok iránt való szomjúságát, de ha összehasonlította volna Teleki Sámuel szűkszavú adatait azzal, mit tanult Teleki Pál és Halmágyi István pár évvel előbb Göttingában, szintén tudós tanároktól,¹ talán nem látta volna olyan nagynek a húszéves ifjú *tudományos* előhaladását. A Halmágyi és Teleki Sámuel naplójában levő közös vonásokat kissé általánosítva, több jellemző tulajdonságot kapunk, melyeket alighanem meg lehetne találni a már akkor is „művelt Nyugatra“ induló magyar fiúk legtöbbszörében. Nekem legalább barbár kis fiuknak látszanak ők, a mint a vármegyéknek jogi és gazdasági kötelekektől együtt tartott területéről a változatos, bonyolult, a mozgásnak és életnek végtelen sok színébe öltözött Nyugatnak gazdag tájaira, a bajor városokba, a Rajna mellé, még tovább s még élénkebben élő országokba, a Németalföldre, Párisba eljutottak. Teleki Sámuel is szívesen maradna Hollandiában, sajnálkozik rajtunk, „szegény magyarokon“; pedig útja nagy részén — s ezt tartjuk fontosnak — az igazi műveltség teljes felfogására és megértésére saját elhanyagolt nevelése és a hazai hátramaradott viszonyok folytán aligha volt képes. Még a Telekinél jóval idősebb Halmágyi is, (ki már előbb tizennégy éven át hivatalnokoskodott) többnyire olyan dolgokat vett észre a külföldön, a milyenek kis gyermekek figyelmét szokták megragadni. Mindent megcsodál, a mi otthon nincs s legelőször is olyan tárgyakat és lényeket, melyek megfigyeléséhez kevés műveltség is elég. Így érdeklődik Teleki Sámuel is a játékos toronyórák, az ünnepélyes felvonulások, a ruházat, fejr köntösök, veres pántlikák, népünneppek, az életnek utcán lejátszó jelenetei iránt. Csak külsőségek állítják meg, mert a belső megismeréséhez nincs még elég műveltsége. Hisz éppen azért jött ki hazájából, hogy megszerezze azt a műveltséget.

Ebből a szempontból nem csatlakozhatunk Imre Sándorhoz, a ki Teleki Sámuelben a kitűnő professzoroktól szorgalmasan tanuló diákot látja és jellemzi. Az egész naplóból inkább egy fiatal exotikus főúr képét nyerjük, ki a hazájánál sokkal műveltebb országokban utazván, gazdagsága, előkelő születése hírével, de meg kellemes alakjával és nyílt eszével meghódítja a baseli nyárspolgárokat és tudós tanárokat, mert mindenki szívesen látja és megbecsüli benne a grófot és idegent. Bizonyosnak látszik, hogy a mennyiségtan emlegetett híres tanárai is a *gróf* törekvéseit méltányolták és a grófot más mértékkel mérték, mint egyszerű, polgári és odavaló diákjaikat. Természetes, hogy sokat dicsérték tudományszomját, előhaladását s a lehető legjobb ajánlólevéllel ajánlták

¹ Halmágyi naplója kiadva a M. Tud. Akadémia, Mon. Hung. Hist. Írók, 38. kötetében; 459. l.

párisi és bécsi kollegáikhoz, de hogy az ily dícséretekre mennyire nem építhetők pedagógiai következtetések, eléggé mutatja Halmágyi, elmesélvén, milyen gyermekes gondolattal érdemelte ki úrfija, Teleki Pál mindenképp dícséretét „in rem geometriam.”² Az sem igen csodálatos Mária Terézia korában, hogy Teleki Sámuel annyira vonzódott a szám-tanhoz és természettudományokhoz; hiszen minden más tudomány akkor száraz ismerethalmaz volt, egyedül ezek tanítása volt a „nagy-közönséget”, a tudományosan nem művelteket is érdeklő kísérletekkel és magyarázatokkal összekötve, melyek a laikust jobban vonzották, mint a többi unalmas tárgy. A természettudományok közkedveltségűek voltak, az *electricum experimentumok* az előkelő körök tudományos szórakozása és Mária Terézia udvara sem mulasztotta el sokat tánczó kirándulásain egy-egy „museum mathematicum” megtekintését.³ Teleki Sámuel egész érdeklődése is e korszakjátág, divat keretébe állítható s ennek nem mond ellent azon körülmény sem, hogy tanárai ugyancsak nem fukarkodtak a fiatal gróf előhaladása magasztalásával, sőt nem egy közülök később is levelezésben állott vele: a tanárok jó modorú emberek voltak és örültek is, hogy oly befolyásos, gazdag és minden-estre szerény és törekvő tanítványra akadtak.⁴

A tudományokban Teleki Sámuel képzett és művelt *amateur* lett és maradt s mint ilyen, szerzett halhatatlan érdemeket, leginkább könyvtára alapításával. Ezért örvendetes, hogy Imre Sándor a napló idevágó részeit is feldolgozta bevezetésében. A grófnak már akkor is meglévő könyvszerzési szenvedélye és könyvtárakban buvárodása is mutatja, hogy a természettudományokhoz vonzódása külsőleges és a kor divatjától függő volt. Igazán egyéni hajlama mégis csak a humaniorák felé vonzotta s e téren szüli külföldi útja a maradandó eredményeket, a melyek persze egyetemi tanulmányaival ismét csekély összefüggésben vannak. Strassburgban már meg tudja ismerni, mely könyvek ritkák a magyar történetet illetőleg, Bernben jegyzékbe veszi a Bongarsius-collectio magyar vonatkozású darabjait, melyeket azóta se aknázott ki a hazai tudomány rendszeres módon; Bécsben többször dolgozik az udvari könyvtárban és már gyűjti az anyagot Janus Pannonius kiadásához. A külföldi út nélkül el sem képzelhetjük Teleki Sámuel későbbi kulturális működését s a napló legnagyobb fontossága is abban van, hogy az egyén *későbbi* fejlődése *legelső* fokát ismerteti meg.

² Halmágyi naplója 502. l.

³ E viszonyokra sok érdekes adat van a Khevenhüller és Schlittertől kiadott *Tagebuch des Fürsten Joh. Jos. Khevenhüller-Metsch* cz. munkában.

⁴ Halmágyi részletesen közli naplójában, mit tanult egy-egy órán Göttingában; csupa külsőség, kuriozitás, az előadások mélyére, a tudományhoz nem jutott el, pedig sokkal idősebb volt Teleki Sámuelnél.

Imre Sándor, nagyon helyesen, még egy szempontot emel ki: a világotlítás és a sok, előkelő emberrel érintkezés milyen hatással volt az oly magas állások viselésére hivatott grófra. Nagyon szerettük volna, ha a második bécsi tartózkodás alatt kötött ismeretségeit a bevezetésben részletesebben méltányolta volna. Van Swieten, Bartenstein, Khevenhüller nevével találkozunk ott, kik mindnyájan szívesen fogadták a grófot, éppúgy, mint a tudósok: Kollár, Hell Miksa és Brukenthal Sámuellel való ismeretsége és későbbi közelebbi viszonya is — miről Brukenthalnak az erdélyi szászoktól kiadott levelezése is felvilágosítást nyújt — már ekkor Bécsben megalapozódott. Kollárnak liberális politikai elfogása és történeti tanulmányai sem lehettek minden hatás nélkül a későbbi kancellárra.

A marosvásárhelyi Kossuth-nyomda elég csinosan állította ki a kötetet, habár nyomása foltos meg tulságosan erős, annál boszantóbbak, bár néha mulatságosak is, a sajtóhibák, melyek főként a francia és latin nyelvű részekben fordulnak elő, nagy mennyiségben, a napló szövegében éppúgy, mint a Bevezetésben. Így a Bevezetés LXVII. lapján egyetlenegy jegyzetben: *meute, proset, quotias, sculum, reclere, dijnaberis, farvare* stb., vagy a 16. lapon a baseli egyetem jubileumi érmének felírata: *Academiae Saeculo Quarto feliciter irrito* (inito helyett). Vidéki nyomdától sem volna szabad manapság ilyen szöveget elfogadnunk. De nem hallgathatjuk el, hogy maga a naplókiadás és az egész kötet a külföldön szokásos *kiadási elvekkel* meglehetősen ellentétben van. A kiadott szöveg elé, ha még adnak is manapság hosszabb bevezetést, az rendesen *összefoglaló felvilágosítás*, nem pedig a szöveg részleteibe menő, az illusztrálandó munka egyetlen oldalát megragadó vizsgálódás. Imre Sándornak okos és világos bevezetése is jobban illenék egy pedagógiai szaklap hasábjaira s a napló előtt az olvasó számára hasznosabb volna Teleki Sámuel pályájának rövid összefoglalása s a napló legáltalánosabb vonatkozásainak kiemelése. Viszont a naplóban előforduló neveket és eseményeket jegyzetekben kell ismertetni, mert ez ma már *kötelessége* a kiadónak. Ámde e kötelességtől eltekintve, nem lehet kívánni az olvasótól, hogy a sok professzort, német, hollandus, francia főúrat, a Starhemberg, Reischach, Colloredo, Questenberg stb. családokat közelebről ismerje. E tekintetben a már említett Khevenhüller-Metsch-napló eddig megjelent és hazai szaklapban is ismertetett kötetei mintaképpül szolgálhattak volna, miként egy-két mintaszerű újabb hazai kiadványunk is. Hiszen a 115 lapnyi naplóban összevissza *öt* felvilágosító jegyzetet találunk s minden egyébnek — a kiadó helyett — az olvasónak kell utánanéznie. A név- és tárgymutató sem kifogástalan, mert másként nem találnánk benne Kollár *budai* könyvtárnokot, Höll jezsuitát, Mikátsi bécsi érseket, *Mediolanumot*,

Tigurum antistest, Van Sweitent, meg ilyeneket: *Alexander Magnus* (Nagy Sándor), *Alsatia* (Elzász), *Caesar Julius* (Julius Caesar), *Carolus Audax* (Merész Károly), *Colona* (Colonna), *Instinianus* (Justinianus), *Moguntzia* (Mainz), *Nantesy* (Nantesi), *Partenstein* (Bartenstein helyett). Meg aztán a sok idegen személynév keresztneveit is *mind* ki kellett volna írni s nemcsak egyesekét minden válogatás nélkül.

A napló kiadása (melyet Teleki kanczellár arczképe és aláírása díszít) ily alakban is örvendetes jelenség s nagy köszönettel tartozik a történettudomány ifj. *Biás* Istvánnak a kiadásáért; de reméljük, hogy az Imre Sándortól a LXX. lapon említett többi értékes Teleki-napló — az itt felhozott szépséghibáktól mentes kiadásban — fogja a mostanit minél előbb követni.

(Bécs)

Dr. Szekfű Gyula

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából. Szerkeszti *Pósta* Béla. (Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transylvanie à Kolozsvár (Hongrie) Avec un Abrégé français. Rédigés par Béla *Pósta*.) I. 1900. 4-r. 117 l. — A Római Limes Németországban. Tanulmányúti beszámoló. Irta dr. *Buday* Árpád (30 szövegképpel és térképmelléklettel.) II. 1911. 4-r. 173 l. — Dr. *Kovács* István: Az apahidai őskori telep és La Tène temető. Dr. *Buday* Árpád: Porolissumból. Dr. *Roska* Márton: Római-kori villa Dezmér határában. A tárgyi néprajz köréből. *Magoss* Irén: Kisselyki éremlelet. Étienne *Kovács*: La système monétaire de l'Etrurie.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tára csendben és minden előszó vagy hivalgó program mellőzésével rövid időközben két füzetet bocsát közre s megindítja velök folyóiratát, melyben a tártól képviselt régészeti, művészettörténeti és néprajzi tudományok körébe tartozó cikkeket ad. Évenként húsz ívre tervezett vállalatát gazdagon illusztrálja és francia nyelvű abrégéjével látja el. Körülbelül ezt a tervet lehet megállapítani a címlap belsején olvasható rövid közleményből s annak mindenben megfelelő két füzetéből, mely az intézet saját kiadásában jelenik meg s 12 kor. (múzeum-egyesületi tagoknak 10 kor.) előfizetési árért rendelhető meg.

A vállalkozásnak e külső körülményein s a füzetek átlapozásán túl az *Erdélyi Múzeum* ez alkalommal nem a vállalatnak szakszerű dolgozataival kíván foglalkozni, hanem azzal a gondolattal, melyből e vállalkozás eredt, azzal a czállal, melyet el akar érni és azzal a kérdéssel, a melyet megbolygat. Annyi első pillanatra is bizonyos, hogy az érem- és régiség-tár úgy érzi, mintha kinőtt volna már az *Erdélyi Múzeumból*, mely közle-

ményeinek mindig nyitva volt és mindig szívesen közölte azokat. Bizonyos az is, hogy ily mértékben, mint a hogyan a tár dolgozik, az *E. M.* nem tudta volna a tár igényeit kielégíteni. Természetes tehát, ha szakmájának tudományos és irodalmi művelése céljából önálló folyóíratra gondolt és igazán örvendezni kell, hogy azt meg tudta valósítani.

Az *E. M.* eddig s mai szervezetében ezután is, két tárat és egy szakosztályt szolgál. Szakosztálya a tudománynak oly gazdag területét művelheti és műveli, hogy egy kissé szerencsésebb viszonyok között, melyek az elmélyedő tudományos munkát lehetővé teszik és az egyesülethez fűzik, a mostani folyóirat aligha lesz elegendő és alkalmas. Mert tárgyi gazdagságánál fogva nem fogja közleményeit megbirhatni és mert az egyes tudományos szakok versenyéből egyik a másik után vágyik, vagy önálló közlönyre, vagy legalább arra, hogy a közös folyóiratban nagyobb területet foglalhasson. Előre látható, hogy ha ezek a várt és remélhető kedvező körülmények elkövetkeznek, az *E. M.* sem mai terjedelmében, sem mostani formájában nem fog megmaradni s nem is marad meg. A történelmi, nyelvi, bölcsészeti tudományok külön-külön folyóiratokra fognak törekedni s az *E. M.* egyetemes irányú szemlévé fog átalakulni. A fejlődésnek ezt az irányát látni lehet abból, hogy a régészet már is kinőtt a közös folyóiratból. Csak egy további lépés kell s a könyvtár is ki fog nőni belőle. Az így megkezdett és természetes kiválás esetleg a közel jövőben fölvetheti azt a kérdést, hogy az *E. M.*-ra mi vár: a szakosztály közlönye marad-e vagy az egész egyesület folyóirata?

Ma a tudományok minden ágának önálló szervre van szüksége s az erdélyi tudományos törekvések is csak addig maradhatnak meg szűkre szabott folyóiratukban, míg vagy szét nem vetik, vagy a nehézkedés törvényénél fogva a saját és nekik megfelelő tudományos közlönyökben kívánnak érvényesülni. A hazai tudományra az utóbbi volna üdvös, mert az erdélyi tudomány folytonosságának föntartása mellett, az erdélyi egyetem és intézetek egyensúlyozó munkáját jelentené s ezzel az egész magyar tudományos életet gazdagítaná. Még pedig nem csak azzal, hogy új szakfolyóiratokat létesít, hanem főként azzal, hogy egyfelől a munkát megosztja, másfelől versenyt kínál és szabad mozgást ígér. Mivel azonban a közel jövőben az egyesület körében várható tudományos munkásság aligha fog ilyen irányban nőni és terjeszkedni; egyelőre legfőljebb a könyvtári tudományok kiválása várható. De, ha hamarosan bekövetkeznék és a szakosztályok működése oly nagy lendületet venne, hogy a régi folyóiratban nem tudna megférni, az *E. M.* a választó pontra ér és vagy szemlévé alakul át, vagy egymásután vesztí el az erőteljesebben fejlődő tudományágakat és végül valamelyiknek különleges közlönye marad.

A régi orvos-természettudományi szakosztály is elvált előbb s két szakosztálylává alakult és mindenik önállóan adta ki folyóiratát. A termé-

szettudományi szakosztály folyóirata megint a három természettudományi tár közlönyévé lett s egymástól függetlenül, tárgya szerint is elkülönülve, külön szerkesztőség gondjára bízott. Az *Erdélyi Múzeum* előbb elvesztette a jog- és társadalomtudományt, mikor ennek művelésére önálló szakosztály alakult s az önálló folyóiratot indított, aztán elvesztette az archeológiát, mikor az saját kiadásában jelentette meg a *Dolgozatokat*. Ma már csak a könyvtárnak nincs önálló folyóirata, de csak azért, mert arra még anyagilag képesítve nincs. A fejlődés útja azonban azt is rá fogja vinni s akkor csakugyan gondolkodni kell arról, mi lesz az *Erdélyi Múzeummal*?

A *Dolgozatok*, a mellett, hogy az *E. M.* életében ilyen fogós kérdést vet föl színtre, még irányt is jelöl, melyet részint a könyvtárnak, részint a szakosztálynak ajánl figyelmébe. A mellett, hogy saját tára részére a független és szabad munkát biztosítja, még a jövő fejlődés újára is eszméltet. A mellett, hogy saját tárát és tudományát eredményesen szolgálja, azt a gondolatot is tisztázza, mely a közel múltban sok meg nem értésből eredő félreértésre volt jó vagy rossz, hogy a Múzeum és az Egyesület tudományos törekvései és munkássága hogyan függenek össze?

Világos először az, hogy belső tudományos munka nélkül a múzeumnak egy tára sem lehet el, tehát szükséges, hogy e munka eredményei napfényre jussanak. A három természettudományi tár s az archeologia ezen az úton vannak és jó, hogy rajta vannak. Két szakosztály, az orvos- és a társadalomtudományi saját folyóiratukban, illetőleg közlönyükben a maguk tudományos munkáját végzik és jó, hogy végzik. A régiségtár saját közlönyével már most kivált, jó hogy kivált, a könyvtárnak is ki fog kelleni válni s így az *E. M.* megmarad a szakosztály közlönyéül. Ily alakulás esetén az Egyesület kétféle tudományos munkát végez. Egyiket táraiban és tárainak külön közlönyeiben, a másikat szakosztályaiban s azok folyóirataiban. Alapszabálya szerint mind a kettőt végeznie kell, de rendelkezésre álló jövedelme szerint egyelőre ily megosztású folyóiratokban még nem végezheti. Új föladat elé lesz tehát állítva: hogy szerve és középpontja legyen az Egyetemmel kapcsolatos tudományos munkának, hogy közönséget neveljen, írókat toborozzon és szakfolyóiratokat tartson fent, vagyis, hogy az ország keleti felén tudományos munkát folytatva, tudományos közéletet teremtsen.

Hogy erre szükség van, azt már ezelőtt ötven évvel látták, hogy ennek itt talaja is van, az Egyesület újabb és szerencsés fejlődése is igazolja és bizonyítja. A *Dolgozatok* megjelenése mögött ime nem egy tudományos intézet lelki szükséglete és munkájának eredménye áll, hanem valami más is: a közel jövő föladatára való figyelmeltetés, meg a régi kivánság betöltésére szólító köteleesség.

— rd. —

(Kolozsvár)

Ernst und August Horneffer: Das klassische Ideal. Reden und Aufsätze. Leipzig. Klinkhardt, 1909. 8-rétű, 357 lap. Ara 5 márka.

Az örökifjú ember örök küzdelméinek egyetlen célja eszményképek keresése. Hányszor dobtuk el „avult eszményeinket“ és választottunk helyettük újakat, abban a reményben, hogy most megtaláltuk az igazit. Tudósok, törvényhozók, nevelők hányszor hangoztatták, hogy kezükben van a varázsvessző, melylyel az igazi útra terelhetik boldogság után sovárgó embertársaikat. A színes hipotézisek azonban ritkán tesznek maradandó hatást s legfennebb a tudomány foglalkozik még velük, hátha mégis nyújthatnának valami okulást.

Korunk ismét Herkulesként válaszüton áll. Napról-napra tapasztaljuk a régi eszményképek elhalványulását; érezzük annak a szükségét, hogy új rügy fakadjon a korhadtt törzsön. De ki fogja megmondani, hová fejlődik az emberiség, mi az az eszménykép, mely a közeli jövő boldogulását biztosítja?

A világ tele van konvencionális hazugságokkal, áthidalhatatlan szakadékokkal. Egoizmus és altruizmus, individualizmus és szocializmus, agrarizmus, merkantilizmus, militarizmus, ideális, reális, materiális, továbbá arisztokratikus, demokratikus áramlatok s más divatos irányzatok harcolnak egymás ellen életre-halálra. Korunk csakugyan megérett az általános erkölcsi és társadalmi reformra, a nagy átalakulásra.

Ez az átalakulás, illetőleg megújulás szerzők véleménye szerint első sorban a *nevelés* által történhetik. S minthogy a legnemesebb eszményképek a klasszikus ókorban nyertek legtisztább kifejezést, azt kell a nevelésben mintául venni nemcsak művészi, hanem erkölcsi és vallási tekintetben is. Am ha ezt az alapfelfogást mereven akarnók alkalmazni, csakugyan fűgefalevéllé kellene takaroznunk. Kétezer esztendő alatt az emberiség élete oly sokféle, oly bonyolult és jelenségeiben annyira változatos lett, hogy annak minden alakjában az ókor többé nem szolgálhat mintaképpül. Az az élet teljesen egyszerű, átlátszó és természetes volt; oda visszatérni ma már lehetetlen. A klasszikus ókor az a talaj, melyen modern műveltségünk felépül. De ennek a műveltségnek nem szabad ósdiinak lennie, hanem az új kor levegőjében kell megizmosodnia. A fa a földből húzza táplálékát s oda nyúlik gyökere, de ágait, leveleit nem lefelé, nem a földbe, hanem a napon, a szabadban való élésre neveli.¹

Csak az a kérdés, milyen legyen ez a modern környezet, hogyan határozzuk meg és jelöljük ki az újkori fejlődés szükségének leginkább megfelelő irányzatot. De a ki erre a kérdésre meg nem felel, az egy lépést sem tett előre. Szerzőknek éppen az a nagy tévedésük, hogy kész és megdönthetetlen feleletnek veszik Nietzsche bölcsészeti elveit, úgy hogy egész elméletüket erre a bölcsészetre alapítják. Ez ma már Németországban általános divat s valóságos kultuszt csinálnak belőle. Pedig majd megjön a czáfolat s elsöpri Nietzschét, követőivel együtt. Mert lehet-e az emberiség világfelfogásának alapja az a filozófia, melyet perverz filozófiának neveznek.² Nem gyászos tévedés-e egész működése annak, a ki életében Zarathustrával küzdött Krisztus ellen s élete végén mégis Krisztusnak képzelte magát?!

lyg az az okos szemlélődés, józan megfigyelés, helyes ítélet, melyet

¹ Zielinszki, Die Antike und wir.

² Bourdeau: A jelenkori gondolkodás mesterei.

a könyvben találunk, nemcsak czélt téveszt, hanem néha egyenesen furcsán hangzik. Az alappal együtt a mérték is hibás és a hatásos mondások, paradoxonok, üres frázisok, új mezbe öltöztetett régi igazságok sehogy sem illenek a szerzők józanságához.

A munka két fő részre oszlik. Az első részben jórészt esztétikai fejtegetések vannak, a második rész a legmélyebb erkölcs-filozófiai kérdésekkel foglalkozik.

Az egyes fejezetek általában érdekesek, de mindenikben meglep a különös, mondhatni visszás felfogás. Így a példányképeknek a nevelésben való szerepéről és fontosságáról szólva helyesen hangsúlyozzák, hogy csak annak a kornak lehet nevelő hatása reánk, a mely tökéletesebb, mint a mi korunk és ez a klasszikus ókor, melyet csak a filológusok tettek annyira tönkre, hogy ma már minden hitelét elveszítette. De azután ez a furcsa állítás következik: „*Das Vorbildliche liegt nicht in den Stoffen, sondern in der Form.*“ És a formát annyira megbecsüli, hogy állandónak nevezi, míg ezzel ellentétben a tartalom változik: *Die Form ist . . . bleibend, während der Gehalt wächselnd ist* (21. l.) Ha ez igaz volna, akkor műveltségben, művészetben haladást el sem képzelhetnénk. A tévedés pedig ott van, hogy nem az alak és a tárgy, hanem az alak és a szellem (Geist) állítandó egymással szembe. Mert csakis így talál az a mondás, hogy ha tartalom és forma kellő arányban állanak egymáshoz, akkor az a mű klasszikus, vagyis remekmű. Csakis így lehet egy torzot is remekműnek mondani.

Sokkal világosabb és egészen rendszeres a német zenéről szóló fejezet, melyben végigkísérve a német zene történelmi fejlődését, arra a következtetésre jutnak, hogy Bach, Mozart, Beethoven után nincs többé klasszikus német zene. Wagnerrel egyáltalában kevéssé vannak megelégedve. És itt sem hiányzik a bizarr gondolat; Bachot összehasonlítja Goethevel s megállapítja szerzőnk, hogy Goethe sokkal alantabb áll művészi tekintetben, mint Bach, mert (37. l. szerint), „*hiányzott nála a forma közvetlen biztossága, míg ellenben Bach művészi személyisége fáradság és kényszer nélkül érvényesülhetett az alaki művészet (Meisterschaft) szilárd talaján.*“

A német prózáról igen sok helyes megfigyelése van, a melyek — bár nem mind újak — Németországban nemcsak aktuálisak, hanem a szép-próza fejlődésére kétségtelenül hasznosak lehetnek. A tájszólások túlságos nagy szerepe és elterjedtsége, az iskolai nevelés hiányos volta, a nyelv alkatának hosszadalmassága, nehézkessége, az idézetek halmozásának ferde szokása: mindez nagy akadály a prózai szép stílus fejlődésének. A szép stílusra vonatkozóan Julius Caesar műveiből mutat be egy pár fejezetet mintául s azzal végzi, hogy az írás, a stílus művészetét tanulni kell és pedig nem *Schulmeisterektől*, hanem a stílus művészeitől kell tanulni.

Helyes és józan fejtegetéseket találunk azután az előadás művészetéről ú. m. a költői és zenei művek előadása, színművészet, felolvasások, zenés és énekes előadások, hangversenyek. Az előadónak — ez a végső következtetés — ismernie kell tárgyát, környezetét, a mű szerzőjét, irányát, szellemét, a hallgatóságot, szóval egészen bele kell élnie magát a műbe, hogy valódi előadó művész lehessen.

Rómából írott levelek alakjában szól a következő fejezet Ciceróról (*Cicero und die Gegenwart*), a kit védelmébe veszen Mommsen vádjai ellenében. Nagyra becsüli, mint szónokot, mint a stílus művészt s meg nem állja, hogy elő ne hozakodjék azzal a fura ötlettel: „*Ist z. B. Mommsen*

senn auch ein Stilist?“ Itt is hangoztatja, hogy nem nagy véleménye van a filológusokról. Külön választandónak tartja Ciceróban a szónokot a politikustól s külön tárgyalja és méltatja leveleit. Majd az antik líráról szólva (*Zur antiken Lyrik*) Sapphót, Pindarust és Horatiust méltatja esztétikai szempontból.

Az egész mű alapeszméjéhez legközelebb áll az akarat betegségéről (*Krankheiten des Willens. Versuch über das moderne Problem*) című fejezet, melyben megkísérti a modernség meghatározását. Megállapítja, hogy az akarat gyengesége, vagyis az akaratérő hiánya és az ösztönzés bizonytalansága (*Willensschwäche und Instinktsicherheit*) korunkban az akarat két legnagyobb betegsége s ez az oka sok mindenféle bajainknak művészetben, erkölcsi életben, mindenütt. Ennek a két betegségnek orvosszere a katonai erényeknek, t. i. a határozottságnak és alárendelésnek (*Straffheit* és *Unterordnung*) elsajátítása. Goethét és Bismarckot állítja ebben a tekintetben a németiség elé követendő mintaképek gyanánt, Bismarckot különösen, aki mint cselekvő egyén, mindig biztos és egész.

A munka II. főrésze erkölcs-filozófiai fejtegetéseket tartalmaz és sokkal közvetlenebbül szolgálja az alapgondolatot, a jövőendő kibontakozás megoldásának kérdését, mint az I. rész egyes tezejetei. Egyúttal sokkal tovább megy a filozófiai okoskodás és különösen Nietzsche követése terén és olyan következtetésekre jut, a melyek ma még a jövőendő fejlődés határozott útjainak nem mondhatók. A világ felfogásáról, melyet az élet stíljének nevez (*Der Stil des Lebens*) és a jövőendő vallásról (*Die künftige Religion*) szól ez a rész: mindkét kérdés tárgyalása nagy tudást és mélyreható kutató elmét kíván.

Abból a kérdésből indul ki: mi a különbség a múlt és jelen között? Miért volt a múlt nemesebb, erősebb, tökéletesebb, mint a jelen? Azért, mert a régiek kulturája erős és biztos vallásos alapon nyugodott (207. l.). Ez az, amire azt mondja, hogy a régieknek volt stíljük. Világos, hogy az így értett stílus nem egyéb, mint amit más szóval világnézetnek, világfelfogásnak nevezünk. Vallás nélkül nem képzelhető el az élet stílje, nem képzelhető erkölcs. De tovább menve azt is állítja szerző, hogy nem az istenhíten alapuló vallás az egyedüli vallás. Képzelhetünk — úgymond — olyan vallást is, amelynek nincsenek istenei, sőt: „es ist auch völlig ungöttliche, widergöttliche Religion denkbar.“ (211. l.) Ez már igen nehéz szójáték, ehhez már a Nietzsche filozófiája szükséges. Szerzőket nem elégíti ki sem a görög vallás, a mely nem a büntudaton, (das Sündenbewusstsein) alapul, hanem az emberi büszkeségnek (Stolz) megtestesülése, sem a kereszténység, a mely lenyüggözi a lelket. Hogy nagy, tartós és magában véve tökéletes szellemi műveltségre tehesünk szert, szükség van a vallási reformációra.³

Ezen az alapon tovább menve az következnek, hogy le kell rombolni a templomokat, ne legyenek többé papok, hanem csak szabad tanítók, nevelők.⁴

³ Es ist die weltgeschichtliche Tat Nietzsches, Europa die sittliche Freiheit erkämpft zu haben (233. l.)

⁴ Krieg den Gemeinden, jeder Gemeinde! In Zukunft sei jeder frei, gehorche im Geistigen, im Innersten, im Heiligsten nur sich selber, sei ein freier König seiner Seele, dem niemand Gesetze auferlegen darf (276. l.)

Erre kell tehát nevelni az ifjúságot. De csudálatos, hogy a nevelés egyik fő eszközéül a klasszikus írók műveinek minél mélyebb s nagyobb terjedelemben való olvasását ajánlja. Hiszen tudvalevő, hogy a görögök pl. nemcsak vallásosak voltak, nemcsak hittek istenekben, hanem a vallás külső formáihoz is nagyon ragaszkodtak. A görög ember életét, cselekvését sokkal jobban korlátozta a vallás, mint a keresztyén ember életét a morál, a társadalmi erkölcs, vagy az egyház parancsa.

De természetes, hogyha eldobjuk az egyházat, el kell vetnünk az istenekben való hitet is. Az az Isten, a kit a keresztyén vallás tanít, szerzők szerint ma már teljesen elavult, lehetetlen valami. Az a teremtő, rendező és gondviselő lélek nem létezik, nem létezhetik. Ime így vezet ez a bölcsészeti okoskodás az istentagadás, az atheizmus veszedelmes ingoványába!

Ezen az úton haladva Schopenhauer mondására kell visszatérnünk. a ki azt tanította, hogy a világot nem Isten teremtette, nem is magától lett, hanem az akarat működött és működik abban is, mint az emberben. *Die Welt ist Wille*. Csak az a baj, hogy akarat és mozgás, akarat és cselekvés két különböző dolog, két különböző fokozat! Mindazáltal Nietzsche is elfogadta ezt az alapot az akaratról, azzal a módosítással, hogy a világ, a lét nagy titka, a teremtés magyarázata: *Wille zur Macht*. Szerzőket nem elégíti ki, hogy az akaratnak csupán a hatalom legyen a célja s az eredeti elvet így módosítják: *Wille zur Form*. Az akarat, mint önállóan működő erő szerepel, a mely „törekszik“ valamire az emberben és ugyanúgy a világban is. Az élettelen természet: *eine Willensentwicklung*, a mely bizonyos alakokat öltött. Azután következett az élő természet, a rend, az elrendezkedés, a szisztéma. És végre az akarat legutolsó tulajdonsága a szépségben, az alakban való megnyilatkozás: *darum ist alle Welt Wille zur Form, wille zur Schönheit*. (338. l.)

Azonban a lét nagy kérdése ezzel még nem oldható meg, mert a szabálytalanságot, a rendtelenséget a természetből kizárni nem lehet. Hozzáteszi tehát, hogy a „Wille zur Form“ nem lehet a lét egyedüli alapja, egyetlen eleme. Szembeszáll vele a Wille zur Uniform.⁵ Ez az akadályúl szolgáló, romboló, megsemmisítő erő, melylyel szemben az akaratnak küzdenie kell: maga az idő, *Die Zeit*.⁶ Az alak, a test által küzd az akarat a semmi, az idő ellen. Csak az él, a minnek alakja van; az alakra való törekvés az életre való törekvés; az alak nélkül való lét a halál. Az egész természet élete örökös küzdelem s az ember kötelessége ebben a küzdelemben részt venni. Erre kell törekednünk, mert csak ezáltal érhetjük el az emberi élet boldogságát, a mi nem egyéb, mint a szépség.⁷ Csak akarni kell és nem szabad elcsüggedni. Tenni kell bátran. Minden tett haladéktalanul megtalálja a maga szerencséjét. Ez a *lét önteltségéről* szóló tanítás. Minden létező önmagának elégséges.

Ime, ez a végső következtetés. Az emberi művelődés végén tehát,

⁵ Dem Willen zur Form steht eine negative Kraft gegenüber, ein Wille zur Uniform, zum Nichts. *Das Nichts kann nicht schlechthin Nichts sein*. Das Nichts muss eine aktiv wirksame, hemmende Kraft haben (340. l.)

⁶ Die Zeit ist in unserer Erscheinungswelt der verkörperte Wille zum Nichts (341. l.)

⁷ Es ist nur ein einziges Glück, das Glück der Schönheit (345. l.)

mint örök ideál, az önzés, az én, az önteltség. Ez fogja a világot a műveltségben előbbre vinni, mostani állapotából szebb, magasabb, nemesebb sorsba juttatni!

Nem, nem. Egyes embernek hibás vagy helytelen okoskodása ne tévessze meg az olvasót. Az a könyv, a mely ilyen gondolatokat, ilyen eszméket hirdet, önmagának elég lehet, de *azt a célját*, hogy a népeket boldogítsa, el nem érte, el nem éri soha.

(Kolozsvár)

Dr. Incze Béni

Pályázat a Kovács Sámuel-pályadíjra. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület pályázatot hirdet *magyar történelmi tárgyú balladára* vagy *kisebb költői elbeszélésre*. Jutalma néhai Kovács Sámuel dési református lelkész 2000 korona alapítványának egy évi kamata.

Idegen kézzel vagy géppel írt, egybefűzött vagy kötött pályaművek jeligés levéllel ellátva 1911 május 30-áig az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkárához Kolozsvárra (Egyetemi Könyvtár) küldendők.

Az egyesület bölcsészeti- nyelv és történettudományi szakosztálya három tagjának bírálata alapján a pályadíj a legjobb s magában is irodalmi értékű pályaműnek az alapító rendelkezése szerint Sámuel napján adatik ki.

Kolozsvár, 1911 márczius 15-én.

*Az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Elnöksége.*

BEKÜLDÖTT ÚJ KÖNYVEK.

Bélteky Kálmán: A magyar szórványság. Nagyvárad, 1910. Szent László-nyomda. 8-r. 292 lap.

Bochkor Mihály Dr. Hammurabbi törvényei. Kolozsvár, 1911. Ajtai. 8-r. 88 lap.

Gyárfás Tihamér: Régi brassai ötvösművek. Budapest, 1909. 8-r. 74 lap. (Különlenyomat az Archaeologiai Értesítő 1908 és 1909-iki évfolyamaiból.)

Gyárfás Tihamér: Faludi Ferencz élete. Budapest, 1911. Athenaeum. 8-r. 59 lap.

Hanuy Ferencz: Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprimása összegyűjtött levelei. Kiadja a budapesti kir. magyar tudomány-egyetem tanácsa. Sajtó alá rendezte ugyanazon egyetem hittudományi karának megbízásából —. I. kötet. (1601—1628.) Budapest. Nyomatott a m. kir. tud.-egyetemi nyomdában. 1910. Nagy 4-r. XLIV és 804 lap, meg 11 lapnyi hasonmás.

Kemény Gábor Dr. Gajdács Pál költészete. Gyoma, 1910. Ny. Kner I. 8-r. 38 lap.

Kiss Ernő Dr. Shakespeare és Vörösmarty. Budapest, 1911. 8-r. 37 lap.

Kisztei Péter: Üstökös Csillag. Kassa, 1683. Harsányi István: Kisztei Péter élete és munkái. Sárospatak, 1910. Ny. Dani és Fischer. 8-r. 22 lap.

Kudora Károly: Jogi könyvtár. A jog- és államtudományi irodalom műszavak szerint rendezett könyvészete 1867—1910. Összeállította —. Budapest, 1910. Grill Károly. 8-r. 246 lap.

Sándor Imre: Czímerlevelek. Gyűjtötte —. I. füzet (1551—1629.) 149 címerrajzzal. Kolozsvár, 1910. Kiadja a Genealogiai Füzetek szerkesztősége. 8-r. VI és 124 lap.

Schwerer István: A német ballada fejlődése. Budapest, év n. Ny. Buschmann F. utóda könyvnyomdája. 8-r. 55 lap.

Veress Endre Dr. Buda és Pest 1602—1603-iki ostroma. Külföldi levéltári kutatásai alapján. Budapest. Eggenberger-féle könyvkereskedés. 1910. 8-r. 59 lap. Képekkel és hasonmásokkal. (Különlenyomat a Hadtörténelmi Közleményekből.)

Veress Endre Dr. Hunyadmegye bányászatának és bányáiparának múltja. Levéltári kutatásai alapján. Déva. Hirsch Adolf könyvnyomdája. 1910. 8-r. 39 lap. (Különlenyomat a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat Évkönyvéből.)

Veress Endre Dr. Erdély- és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544—1808) Fametszetű hasonmásokkal. Kolozsvár. Stief Jenő és Társa könyvnyomdája 1910. Nagy 4-rétű 119 lap. (Különlenyomat az „Erdélyi Múzeum“ 1910. évi folyamából.)